

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | 2020 | 02

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)
Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)
Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)
Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)
Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)
Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)
Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)
Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)
Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírója, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszám szerkesztője:

Dr. Fegyveresi Zsolt

www.jogelet.ro

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

© Scientia 2020

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

ISSN 2734 – 6226

ISSN-L 2734 – 6226

CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER

Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években*

Nations or Nationalities? Acts and Bills on the Equality of Nationalities in the 1860s

Abstract: Apart from the relation between the Lands of the Crown of Saint Stephen and the other realms of the Habsburg Empire, the primary issue of the 1860s Hungary and Transylvania to handle was the nationality equality – accordingly, the recognitions of a nation and the language policy. As soon as the national question came into view, both the Hungarian and non-Hungarian political élites formulated their outlines on how to adjust regulations, intended to be epoch-making, regarding the national and language affairs, while the emperor temporarily coordinated the case with royal decrees until the definitive Nationality Act of 1868. The Act and its preceding drafts administered many domains regarding all branches of power, with the special role of the declaration of nations, namely the recognition of such as a legal entity, a juridical person, which would (have) allow(ed) further entitled rights, deriving from a declaration in the era. The Hungarian and non-Hungarian acts and drafts examined in the study show decisive discrepancies regarding the number of nation(alitie)s recognized as legal entities, how the minorities were defined, and what concept of a nation each draft laid down. In my study, I examine the dissimilarities of the 5 draft plans (and the Act) made by the Hungarian élite, 8 draft plans (and acts of the 1863–1864 national assembly of Transylvania) related to the nationality political élite, draft plans and royal decrees associated to the emperor and the Royal Hungarian Lieutenancy, and a joint independence opposition – nationality draft plan.

Keywords: nationality question, language policy, 1863–1864 national assembly of Transylvania, Nationality Act, drafts, national recognition.

Összefoglaló: Az 1860-as évek Magyarországon és Erdélyében a közjogi viszony rendezése után a nemzetiségi egyenjogúság és így a nemzetkénti elismerések és a nyelvhasználat kérdése a legfontosabb megoldásra váró feladat volt. A nemzeti kérdés előtérbe kerülésével a magyar mellett a nemzetiségi politikai élite is megfogalmazták tervezeiket a nemzetiségi és nyelvi viszonyok korszakalkotónak szánt szabályozására, míg az uralkodó, ideiglenesnek szánt királyi rendeletekkel koordinálta a kérdést a végleges 1868. évi XLIV. törvénycikkig. A nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény és az azt megelőző tervezetek számos nyelvhasználati tárgykört szabályoztak mindegyik hatalmi ágat illetően; kiemelt szerepet kapott viszont a nemzeti deklarációk, azaz egyes közösségek kollektívumként, jogalanyként való elismerésének

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-SZTE kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

a kérdése, amely további, azt megillető jogosultságok levezetését tette (volna) lehetővé a korszakban. A tanulmányban vizsgált törvények és magyar, illetve nemzetiségi részről megfogalmazott törvényjavaslatok között meghatározó eltérések mutatkoznak a tekintetben, hogy hány nemzetet ismert el kollektívumként, hogyan definiálta a kisebbségeket, és milyen nemzetfogalmat állapított meg az adott tervezet. A tanulmányban ezek különbözőségét vizsgálom a magyar politikai elithez kötődő 5 törvénytervezeten (köztük a törvénycikken), 8 nemzetiségek által beterjesztett javaslaton (köztük az 1863–1864-es erdélyi országgyűlés törvényein), az uralkodó és a Helytartótanács által jegyzett királyi rendeleteken és törvénytervezeteken és egy közös függetlenségi-nemzetiségi törvénytervezeten keresztül.

Kulcsszavak: nemzetiségi kérdés, nyelvpolitika, 1863–1864-es erdélyi országgyűlés, nemzetiségi törvény, törvényjavaslatok, nemzetként való elismerés.

1. A nemzetiségi és nyelvi törvényalkotás útvesztői

A XIX. század nemzetiségi törvényei és törvényjavaslatai zömében elsődleges szabályozási tárgykörként szerepelt a nemzetként való elismerés kérdése. A korszak nemzetiségi csoportjait érintő és nyelvhasználati tárgyú jogalkotását többféleképpen vizsgálhatjuk, mióta a reformkor nyelvtörvényei kinyitották a nemzetiségi és nyelvi kérdés Pandóra szelencéjét, hogy aztán az 1868-as nemzetiségi törvénnyel befejezettnek tekintsék a művet a honatyák. 1848–1849 tapasztalatait követően az uralkodó, I. Ferenc József és a magyar politikai elit számára világossá vált, hogy átfogó, tartós megoldást kell keresni az ország lakosságának több mint felét kitevő nem magyar ajkúak nyelvhasználati és nemzetiségi érdekei tárgyában. Az idő megérett arra, hogy az érintett nemzetiségi közösségek is megfogalmazzák javaslataikat, és nem csak egy nemzetiségi csoportra vonatkozóan, hanem kódexszerűen kínáljanak megoldást egész Magyarország nemzeti és nyelvi viszonyainak szabályozására.

A történeti szakirodalomban kiváló munkák születtek a nemzetiségi törvény koncepciójáról, a nézetek ütközéséről, ugyanakkor az előzmények feltárásakor csupán az 1861-es és 1867-es év magyar, illetve nemzetiségi törvényjavaslatai esnek vizsgálat alá, az 1868. évi XLIV. törvénycikk összevetésével kiegészülve. Szükségesnek tartom az összevetést nemcsak a 4 törvényjavaslat és maga a törvénycikk, hanem erdélyi exkursions révén térben és a nemzetiségi törvényt követő törvényjavaslatok vizsgálata révén időben is kibővíteni. A szervezetileg is (az országgyűlésen kívüli tervezetek bevonásával) kibővített vizsgálódás összesen tizenhét dokumentum összehasonlítását teszi lehetővé. A nemzetiségi és nyelvkérdés megoldására irányuló tervezetek két hullámban, 1861–1863-ban és 1867–1868-ban születtek, ebből a szempontból is külön kezelendő az erdélyi országgyűlés 1863–1864-es törvényhozási munkája. A törekvéseket többféleképpen csoportosíthatjuk: beszélhetünk törvénycikkekről,¹ törvényjavaslatokról és javaslattervekről. A kihirdetett törvénycikk elsőségét a fontossági sorrendben nem kell

¹ Ideszámítva a királyi rendeleteket is, amelyek Magyarországon 1860-tól 1868-ig, Erdélyben pedig 1860-tól 1865-ig meghatározták az állam, a közelet (közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatásügy) nyelvhasználatát. A nemzetként való elismerés kérdéskörét azonban nem érintették.

különösebben indokolni, hiszen ez vált – a nemzetiségi törvény esetében évtizedekre – normává; az 1864-es erdélyi, a román nemzet elismeréséről szóló törvénycikk és a – már Erdéllyel egyesített – magyarországi 1868. évi XLIV. törvénycikk tartozik ezen kategóriába. A törvényjavaslatokat illetően az 1861-es pesti országgyűlés képviselőházának nemzetiségügyi bizottsága által elkészített törvényjavaslatot és az ún. Vlad–Popovicu-féle kisebbségi törvényjavaslatot vizsgálhatjuk az 1867-ben kidolgozott ún. albizottsági és az arra épülő bizottsági javaslat, a nemzetiségek legkiforrottabb álláspontját tükröző 1867-es ún. kisebbségi törvényjavaslat, valamint Deák Ferenc 1868-as törvényjavaslata mellett. Az 1863–1864-es erdélyi országgyűléshez eljuttatott örmény nemzeti törvényjavaslat egy eddig nem vizsgált nemzetiségi csoport törekvéseinek bemutatására is alkalmas ad. Az 1861-es karlócai szerb kongresszus és a turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlekezet határozatai mellett a helytartótanács 1863-as felírási javaslata sem volt formailag törvényjavaslat, de azt a célt szolgálta, hogy országgyűlési elfogadása esetén tartósan szabályozza a nemzetiségi viszonyokat. Egy rutén esperes 1867-es memorandumát azért érdemes a törvényjavaslatok körében vizsgálni, mert az országgyűlés nemzetiségi bizottsága is jelentésének mellékletei közé vette. Az 1870-ben a sajtóban megjelent két tervezet, bár törvényjavaslat formáját öltötte, sohasem került az országgyűlés elé, mégis alkalmas arra, hogy a függetlenségi ellenzék álláspontját is vizsgáljuk, másrészt, mivel a nemzetiségi törvény hatálybalépése után kívántak alternatívát nyújtani, az 1868. évi XLIV. törvénycikk módosítási kísérletének tekinthetők.

A törvényjavaslatok vizsgálata, a négy nem magyar nemzetiséghez köthető, Király-hágón inneni tervezet és a rövid életű erdélyi román nemzeti, illetve nyelvtörvény elsősorban nemzetiségi oldalról ad választ arra, hogyan kívánták kezelni az ország lakosságának több mint a felét kitevő nem magyar ajkú népesség politizáló elitjei a nemzeti(ségi) és nyelvhasználati viszonyokat Magyarországon. Az 1865–1868-as országgyűlés magyar, azon belül kormánypárti többsége nyomán a kiegészítés után a kérdés valójában már az volt, hogy mennyit hajlandó a magyar politikai vezetés átvenni a nemzetiségi csoportok állásfoglalásainak tekinthető törvényjavaslatokból és egyéb tervezetekből.

Céлом így nem elsősorban a nemzetiségi kiegészítési kísérlet értékelése, s nem is az 1868 előtti és az 1868-ban törvénybe iktatott nyelvhasználati szabályozási keret összehasonlítása.² Az alábbiakban elsőként a nyelvi és nemzeti(ségi) viszonyokat érintő törvényjavaslatok és törvényjavaslatnak szánt tervezetek létrejöttét ismertetem, először magyar, majd nem magyar részről időrendi sorrendben az 1868-as törvénnyel és annak utóéletével zárva, melyek elemzése után vizsgálhatjuk azok tartalmát. A fent említett számos szabályozási terület közül³ azonban e tanulmány terjedelmi korlátaira való

² Az 1860-as évek nyelvrendeleteiről (királyi leiratok formájában) lásd CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter, *A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az októberi diplomától a nemzetiségi törvényig*. In: NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*, Gondolat, Budapest, 2020. 66–99, https://mtajogtortenet.elte.hu/media/47/20/55e535b1347b5708b283699b5197e3616050a78c43d72a2361f6a87e03f3/J%C3%89_46.pdf (letöltés ideje: 2020. 06. 30.).

³ A törvényhatóságok és községek nyelvi szabályozásáról a törvényjavaslatokban, javaslattervezetekben és az 1868-as nemzetiségi törvényben lásd: CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig*, Tavaszi Szél konferencia kötete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2016, 363–374, http://www.dosz.hu/_doc/dokumentumfile/TSZ_I_kotet_161114_5740.pdf (letöltés ideje: 2020. 03. 20.).

figyelemmel csak a nemzetként való elismerés, így a politikai nemzet kérdéskörét és a nemzetekre vagy nemzetiségi csoportokra mint kollektív jogalanyokra vonatkozó rendelkezéseket mutatom be.

2. Törvényalkotási kísérletek magyar részről

A nemzetiségi és nyelvkérdés 1848–1849-es tapasztalatok utáni evolúciója több irányba indult el. A magyar(országi) politikai elitnek a neoabszolutizmus évtizede után az 1861-es országgyűlés nyújtott lehetőséget arra, hogy szabályozza a nemzeti(ségi) és nyelvi viszonyokat, amelyekről addigra ideiglenes jelleggel királyi rendeletek rendelkeztek. A munkáját 1861. áprilisban megkezdő országgyűlés elsődleges feladatának az uralkodóval és annak többi államával való viszony rendezését tekintette, de azzal párhuzamosan a nemzetiségi kérdés „magyar szakértőjének”, az 1848-as vallás- és közoktatásügyi miniszternek, báró Eötvös Józsefnek az indítványára a Ház egy 27 tagú országgyűlési bizottságot választott, hogy kidolgozza a nemzetiségi kérdést tartósan szabályozó törvényjavaslatot. A „nemzetiségi bizottmány”-ba fele részben nem magyar képviselőket választott a Ház, mintegy a kompromisszumra való hajlandóság jeleként.⁴ Már a bizottmány munkálatai közepette az országgyűléshez intézett július 21-i leiratában sürgette maga az uralkodó is a nemzetiségi viszonyokat rendező törvény megalkotását, fenntartva magának a jogot a „szerbek nemzeti érdekeinek biztosítása” tárgyában törvényjavaslatot juttatni a Ház elé,⁵ mintegy jelezve, hogy a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság megszüntetése ellenére nem hagyta magára a szerb nemzetet. A testület tudomásul vette a turócszentmártoni szlovák „értekezlet memorandumát”, melyet az ülésvezető Tisza Kálmán a Háznak is bemutatott a bizottmánynak való továbbítás előtt,⁶ mely bizottmány augusztusra elkészítette törvényjavaslatát, az 1860-as évek első magyar törvényjavaslatát a nemzetiségi és nyelvkérdés tárgyában.⁷ A javaslat napirendre vételére, bár az bekerült a Ház

⁴ DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, Budapest, 2016, 245.

⁵ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944, 104.; *Képviselőházi irományok*, Pest, 1861, I. kötet, 44. sz., 170–178, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1861_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 02. 10.); DEÁK Ágnes: *Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei*, Magyar Kisebbség, 2009/1–2, 29. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot létrehozó 1849. november 18-i császári pátens már „elismerte” a „szerb nemzetet”; GROSSCHMID Gábor: *A szerb vajdaság (1849–1860) = Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája*. I. kötet, szerk. DUDÁS Gyula, Bács-Bodrog vm. közönsége, Zombor, 1896, 553–607.

⁶ Képviselőház, LIII. ülés, 1861. 06. 27., *Képviselőházi Napló*, Pest, 1861, II. kötet, 224., https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1861_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 04. 20.)

⁷ Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. 1861. 08. 01., *Képviselőházi irományok*, 1861, I. kötet, 48. sz., 211–219. A nemzetiségi kérdésről 1860–1861-ben lásd ARATÓ Endre: *A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlése*, Történelmi Szemle, 13/1, 444–448., http://real-j.mtak.hu/5711/1/TortelenmiSzemle_1970.pdf (letöltés ideje: 2020. 03. 20.); DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon*

írományai közé és a vitákban is szóba jött, az országgyűlés augusztus végi feloszlása miatt már nem került sor.⁸ Az 1861-es országgyűlés utolsó előtti ülésnapján a Ház elfogadott egy Tisza Kálmán által beterjesztett határozatot (amely így csak az országgyűlést magát kötelezte), miszerint amint az erdélyi képviselőkkel is kiegészült országgyűlése lesz a hazának, parlamentnek felelős kormánnyal, az országgyűlés „*első és legfontosabb teendői közé sorolja (...) nemzetiségek... bármely igényeinek*” kielégítését (az ország politikai integritásával összeegyeztetve és a feliratokban kifejtett elveknek megfelelően).⁹

Az 1861 és 1865 közötti parlament nélküli időszak sem telt el nemzetiségi törvényjavaslat(-tervezet) nélkül. 1862 nyarán Arad vármegyei román értelmiségiek panaszszal éltek községi nyelvhasználati jogaikat illetően, melyre válaszul az uralkodó egy újabb nyelvrendelettel¹⁰ és egy kancellári utasítással válaszolt, amelyben nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására utasította gróf Forgách Antal magyar kancellárt. A terv az volt, hogy az elkészült tervezetet majd mint törvényjavaslat juttassa az uralkodó a legközelebbi országgyűlés elé. A kancellár Bécsből utasította a Magyar Királyi Helytartótanács elnökét, Pálffy Móric gróf helytartót egy ezt *előkészítő bizottmány* létrehozására a helytartótanácsra belül. A bizottmányba az uralkodói utasításnak megfelelően külső tagokat is bevontak, így 11 helytartótanácsi hivatalnok és 3 „civil” tárgyalt a javaslatról. Az elnök, Pálffy helytartó szem előtt tartotta a nem magyar képviselőket is a bizottmányban: 9 magyar mellett 2-2 román és rutén, illetve 1-1 szerb és szlovák alkotta a testületet, a nem magyar tagok felét a Helytartótanács berkeiből, felét a már említett külső tagokként delegálta a helytartó.¹¹ A bizottság működéséről csak kevés részletes információ áll rendelkezésre, jegyzőkönyveiből mindenestre kitűnik, hogy a bizottság asztalán ott voltak az 1861-ben született törvényjavaslatok és tervezetek: a karlócai szerb nemzeti kongresszus és a turócszentmártoni szlovák gyűlés határozatai, az országgyűlés nemzetiségi bizottmányának törvényjavaslata és a Vlad–Popoviciu-féle törvényjavaslat is. Abonyi

1849–1860, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 313–331.; MALFÉR Stefan: „*Empfangen, nicht verstanden*” (Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums) = *Polgárosodás Közép-Európában – Verbürgerlichung in Mitteleuropa*, szerk. SOMOGYI Éva, Budapest, 1991, 169–180.

⁸ A Ház valóban csak három rövid ülést tartott a javaslat elkészülte és a feloszlítás között, ahol bár bemutatták az országgyűléshez a karlócai szerb nemzeti kongresszus Újvidék város felterjesztéseként beérkező határozatait, csak a felirat sorsáról tárgyaltak és némely felvidéki, illetve délmagyarországi község és törvényhatóság országgyűléshez intézett irata került napirendre, melyben elhatárolódtak a turócszentmártoni gyűlés, illetve a karlócai kongresszus határozataitól. Ezek mellett Deák Ferenc már ekkor az országgyűlés várható feloszlásáról beszélt. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy az 1865–1868-as országgyűlésen is közel egy évig „porosodott” a két később napirendre került nemzetiségi törvényjavaslat. Az 1849-es lendület már sehol sem volt. A Képviselőház LXV., LXVI. és LXVII. ülése, 1861. 08. 12., 21. *Képviselőházi Napló*, Pest, 1861. II. kötet, 285–283.

⁹ Képviselőház LXVII. ülés, 1861. 08. 21.; *Képviselőházi Napló*, 1861, II. kötet, 292.; *Határozati indítvány*, 1861. 08. 21.; *Képviselőházi írományok*, 1861, I. kötet, 53. sz., 277.

¹⁰ Ez volt az 1862. július 27-i királyi rendelet, amely részletesen szabályozta a községi nyelv megállapításának módját.

¹¹ Köztük volt az 1848–1849-es szlovák felkelésben és az 1861-es turócszentmártoni gyűlésen jelentős szerepet játszó Ján Francisci és a cári inváziós haderők mellett szolgálatot teljesítő Adolf Dobrzánszky, a rutén nemzeti mozgalom harcias képviselője, valamint Teodor Mandić, az 1861-es karlócai szerb kongresszus jegyzője.

István helytartótanácsos előadó aláírásával, 1862. október 25-i keltezéssel született egy uralkodónak szóló bevezető rész és két törvényjavaslat-változat. A bizottság álláspontja szerint a felirat megfelelt az 1861-es két törvényjavaslatban foglalt irányoknak, azonban részletes tárgyalását félbehagyta a bizottság, így nem tudunk arról, hogy bármelyik törvényjavaslat-változatot a maga teljességében elfogadta volna, de az ezen tanulmány szempontjából releváns politikai nemzet tételét és a nemzetiségi csoportokkal kapcsolatos fogalomhasználatot a preambulumnak tekinthető, uralkodónak szóló bevezető rész és a részletes vita alapjául elfogadott rövid változat tartalmazta.¹²

A javaslat nem érte el célját, a tervezet nemhogy nem került az 1865-ben összeülő országgyűlés napirendjére, de a tagokra rótt titoktartási kötelezettség miatt ismertté sem vált, a Helytartótanács irattárában lapult. Ugyanakkor a dokumentum képet ad a Schmerling-provizórium konzervatív magyar hivatali elitjének a nemzetiségi egyenjogúság kérdésben elfoglalt álláspontjáról.

Az 1865 decemberében újra összehívott országgyűlés képviselőháza 1866. április 26–28-án megalakította a 40 tagú „nemzetiségi ügyben kiküldendő bizottságát”,¹³ melyben 6 román, 3 szerb és 2 német képviselő is helyet kapott.¹⁴ Mire a nemzetiségi bizottság berkeiből a javaslat kidolgozására megbízott 5 tagú *albizottság* vagy „alválasztmány”¹⁵ 1867 júniusára elkészítette törvényjavaslatát, már készen állt a benyújtásra a 26 fős „nemzetiségi klub” törvényjavaslata is ugyanazon tárgyban, melynek tárgyalására később kerítünk sort. Az alválasztmány „*lelkiismeretesen felhasználta, illetve figyelembe vette*” 1861-es „elődei” és kortársai munkáit, ugyanis vizsgálta és saját javaslatához mellékletként csatolta az 1861-es év nemzetiségi bizottmányi törvényjavaslatát, a Vlad-Popoviciu-féle törvényjavaslatot, a karlócai szerb nemzeti kongresszus határozatait és a turócszentmártoni szlovák memorandumot, ezek mellett Bukovszky György rutén

¹² DEÁK Ágnes: *Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében – Nemzetiség-politikai alternatívák 1868 előtt*, Századvég, 2008/4, 51–77, 53–54. A törvényjavaslat kidolgozására szóló felhívást lásd *Pálffy levélfogalmazványa a főkancellárnak, 1862. 08. 19.* Magyar Nemzeti Levéltár/Országos Levéltár/ Abszolutizmus kori levéltár, D 191 M. Kir. Helytartótanács, elnöki iratok 16823.III.1862. A törvényjavaslatok szövegét ld.: *Abonyi István m. k. helyt. tanácsos mint előadó által szerkesztett felírási és törvényjavaslat a nemzetiségi és nyelvi jogviszonyok tárgyában, 1862. okt. 25.* MNL/OL/Abszolutizmus kori levéltár, D 191 M. Kir. Httanács., eln. iratok 16823. III. 1862. *A törvényjavaslat kidolgozására összehívott bizottmány ülésének jegyzőkönyve*, MNL/OL/D 215 II. 1863:24, 326. A helytartótanácsi törvényjavaslat elemzését l. CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*, Századok, 2017/1, 189–200.

¹³ Az 1861-es és az 1866–1868-as bizottságokat illetően a szóhasználat különbsége (a teljes tartalmi és fogalmi egyezés ellenére) alkalmat ad arra, hogy az 1861-es bizottságot „bizottmánynak”, míg az 1866–1868-ast egyszerűen „bizottságnak” nevezzük.

¹⁴ Képviselőház, LV. ülés, 1866. 03. 28, *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, II. kötet, 28, 84, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.) Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak, 1868. 03. 30. *Képviselőházi irományok*, Pest, 1865, IV. kötet, 200. sz., 79. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_04/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2018. 03. 20.).

¹⁵ SIPOS Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 58.

esperes 1867-es tervezetét és a 26 nemzetiségi képviselő említett törvényjavaslatát.¹⁶ Az albizottság javaslatát a nemzetiségi bizottság mellett a Ház is megismerhette.¹⁷ Az alválasztmányi törvényjavaslaton a 24 fősre apadt nemzetiségi bizottság 11 magyar, 3 román és 1-1 szerb és német taggal való 1868. áprilisi „feltöltése” után módosításokat tettek, azok azonban e tanulmány fő kérdését nem érintették.¹⁸ A várva várt történelmi pillanat, amikor a nemzetiségi törvényjavaslatok vitáját a magyar országgyűlés napirendjére vette, 1868. november végén, a parlament feloszlása előtt alig három héttel jött el.¹⁹ A hosszú idő alatt elkészült (immár mellékletek nélküli) nemzetiségi bizottsági törvényjavaslat végül nem állta ki a „jobb alternatíva” próbáját: a november végi szavazáson a Képviselőházban – az időközben Deák Ferenc által előterjesztett változattal szemben – egyetlen szavazatot sem kapott.²⁰

3. Kísérletek nemzetiségi és nyelvtörvény megalkotására – nem magyar részről

A nem magyar nemzeti mozgalmak által készített tervezeteket megkülönböztethetjük aszerint, hogy azok az egyes nemzetiségi csoportok saját igényeinek kielégítéséről szóltak-e, avagy Magyarország minden nemzetiségére és nyelvére nézve tartalmaztak-e egységes szabályozásjavaslatot. Az 1861. április 2-án, a pesti országgyűléssel egy időben megnyílt szerb nemzeti kongresszus határozata²¹ az előbbi kategóriába tartozik. Bár Karlóca a Katonai Határőrvidék területéhez tartozott, de a kongresszusra a horvátországi Szerémség mellett Bács-Bodrog vármegyéből és a Bánságból választott képviselők is részt vettek. Az uralkodó által engedélyezett kongresszus célja az volt, hogy határozatot hozzon a szerbek követeléseiről, amelyet az uralkodó elé terjesztenek,

¹⁶ Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának, 1867. 06. 25. *Képviselőházi irományok*, Pest, 1865, II. kötet, 133. sz., 251–276, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.).

¹⁷ Képviselőház, CXLVI. ülés, 1867. 06. 26., *Képviselőházi napló*, Pest, 1865, IV. kötet, 310–311, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_04/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 04.).

¹⁸ A központi bizottság jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. *Képviselőházi irományok*, Pest, 1865, VI. kötet, 361. sz., 249–253, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_06/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.). Az új tagok nemzetiségi hovatartozásáról l. KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet, 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 80.

¹⁹ Képviselőház, CCXI., CCXII. ülések, 1868. 04. 03., 4, *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, VII. kötet, 62–71, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_07/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.), MÍKÓ: *i. m.*, 125.

²⁰ Képviselőház, CCCXXVII. ülés, 1868. 11. 28, *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, XI. kötet, 170., https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_11/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.).

²¹ L. 16. lánbjegyzet.

hogy ő azt törvényjavaslatként az országgyűlésnek benyújtsa. Végül a határozat (magyar nyelvű fordításban) – ahogy arról már szó esett – mint Újvidék város felirata került az országgyűlés elé, s azt mind az 1862–1863-as helytartótanácsi bizottmány, mind pedig az 1866–1867-es országgyűlési nemzetiségi bizottság felhasználta.

A karlócai szerb kongresszussal párhuzamosan tárgyalja a szakirodalom a *turócszentmártoni szlovák gyűlés határozatát*,²² amelyet 17 szlovák értelmiségi, publicista aláírója 1861. június 7-i keltezéssel kívánt az országgyűlésnek eljuttatni. Az 1861-es országgyűlésben való bemutatása után az iratot annak nemzetiségi bizottmánya, az 1862–1863-as helytartótanácsi bizottmány és az 1866–1867-es képviselőházi nemzetiségi bizottsága is számontartotta annak ellenére, hogy számos felvidéki törvényhatóság és község már az 1861-es országgyűlés idején külön tiltakozó iratokat fogadott el. Az országgyűlés feloszlata után, 1861 decemberében egy szlovák küldöttség adta át az uralkodónak a turócszentmártoni memorandumot a szlovák sérelmek orvoslását kérve.²³

A nem magyar politikusok nemcsak nemzeti gyűléseken, hanem az országgyűlésben is aktívan politizáltak. Kettejük, Sigismund Popoviciu és Aloisiu Vlad 1861. július 20-ra készítette el az első nem magyar nemzetiségi törvénytervezetet, ami már formáját tekintve is törvényjavaslat volt és Magyarország egészére vonatkozott. Az Arad, illetve Krassó vármegyékben megválasztott képviselők a nemzetiségi bizottmány tagjai voltak, javaslatukat a bizottmányi munka alternatívájának szánták, ám annak megtárgyalására szintén nem került sor.²⁴

Az erdélyi törvényalkotás eddig kívül esett a szakirodalom látókörén a magyarországi nyelvtörvények tárgyalásakor, amit indokol, hogy az Erdélyre vonatkozó törvénycikknek nem vonatkozhattak Magyarországra, ami fordítva is igaz volt egészen az 1868-as nemzetiségi törvénycikkig. Az uralkodó 1863 júliusára hívta össze az erdélyi országgyűlést Nagyszebenbe; az összehívó leiratban első helyen szólította föl az országgyűlést a *román nemzet és vallásai*, valamint a három erdélyi nyelv *egyenjogúsítása tárgyában* törvények megalkotására.²⁵ A törvényhozás 37%-ban román, 35%-ban magyar és 28%-ban szász képviselőből és az uralkodó által kinevezett regalista honatyákból állt. A magyar képviselők (és a regalisták többsége) azonban bojkottálták az országgyűlés munkáját, az országgyűlésnek így csak 7%-a maradt magyar, mind királyi tisztviselők, amit aligha lehetett a közvélemény előtt a magyar közösség képviselőének tekinteni.²⁶

A „csonka” erdélyi országgyűlés elé a nemzetként való elismerést illetően két témában került törvényjavaslat: a román és az örmény nemzet elismerésére vonatkozóan.

²² L. 16. lábjegyzet.

²³ BERZEVICZY Albert: *Az absolutizmus kora Magyarországon: 1849–1865*, III. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1922, 410, <http://real-eod.mtak.hu/8790/> (letöltés ideje: 2020. 03. 04.).

²⁴ Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak (melléklet). *Képviselőházi irományok*, 1861, I. kötet, 48. sz., 215–219.

²⁵ MESTER Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Budapest, 1936, 137.

²⁶ A kormányzat négyszer írt ki új szavazást az érintett választókerületekben és nevezetett ki új regalistákat, a magyar szavazók kitartását azonban nem sikerült megtörni. SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1495–1497., <https://mek.oszk.hu/02100/02109/html/> (letöltés ideje: 2020. 03. 20.); MESTER: *i. m.*, 142.

Előbbi törvényjavaslat kormány (királyi biztos) által²⁷ előterjesztett változatán az 1 magyar és 7-7 román és szász tagból álló törvény-előkészítő bizottmány lényegében nem változtatott,²⁸ az országgyűlés 1863. augusztus 28. és szeptember 7. között vitázott róla, majd az uralkodói szentesítést a törvényjavaslat 1864. május 30-i kihirdetése, így hatálybalépése követte.²⁹ A román nemzet elismerése azonban Erdély Trianon előtti köztörténetének rövid epizódja maradt: Ferenc József magyar királlyá koronázása után nem sokkal, 1867. június 20-án ugyanis a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével kelt rendeletében hatályon kívül helyezte a nagyszebeni országgyűlés minden határozatát.³⁰

Két román képviselő, az 1848–1849-es román felkelésben is részt vállalt Sigismund Borlea és már az 1863–1864-es nagyszebeni országgyűlésnek is tagja, Iosif Hodoşiu említették némely felszólalásukban a magyarországi parlamentben, hogy a nemzetiségi törvény megalkotása során figyelembe kell venni a nagyszebeni országgyűlés alkotta törvénycikkeket is.³¹ Ezenkívül az is bizonyítja, hogy a nagyszebeni törvényhozás nem merült a feledés homályába, hanem a kiegészést követő első években a román nemzeti(ségi) programok hivatkozási alapjaként szerepelt, hogy a balázsfalvi román értelmiség 1868. tavaszi „Pronunciamentuma” és az 1872-es gyulafehérvári román nemzeti gyűlés programja a nagyszebeni törvények újabb hatálybaléptetését követelték.³²

²⁷ *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, Nagyszeben, 1864, 44. sz., 144., https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ErdelyiOrszaggyDok_18621864_Iromanyok/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 02. 10.).

²⁸ MESTER: *i. m.*, 159–162. A törvényjavaslatok szövegét I. A kormányzat gróf Nádasdy Ferenc erdélyi kancellár aláírásával beterjesztett 1863. szept. 28-i törvényjavaslata, *Erdélyi országgyűlési irományok*, 45. sz., 145–149., https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ErdelyiOrszaggyDok_18621864_Iromanyok/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.); A bizottmány törvényjavaslata, *Erdélyi országgyűlési irományok*, 26. sz., 67–68, *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*. Nagyszeben, 1864, 1863. 08. 26-i ülés, 68–69., https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ErdelyiOrszaggyDok_1863-1864_Jkv/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 04. 20.). A törvényjavaslatot I. még: *Erdélyi országgyűlési irományok*, 21. sz., 45–46., jegyzőkönyvbe nem vétetett. *Erdélyi országgyűlési irományok*, 29. sz., 74–75.; *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 1863. 09. 07. 95, az országgyűlés előtt: erdélyi országgyűlés, 1863. 08. 01-i ülés, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 134–135; az uralkodóhoz első ízben (1863. 08. 07.) felterjesztett törvényjavaslat: *Erdélyi országgyűlési irományok*, 53. sz., 159–161.; erdélyi országgyűlés, 1863. 08. 07-i ülés, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 141–147.

²⁹ Erdélyi országgyűlés, 1863. 08. 28–09. 07-i ülések, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 71–96; *Erdélyi országgyűlési irományok*, 81. sz., 198–200; erdélyi országgyűlés, 1864. 05. 30-i ülés, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 172.

³⁰ Leirat az erdélyi főkormányzékhez a nagyszebeni 1863/5-i tartománygyűlés határozmányainak hatályon kívül tétele iránt. *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára, 1867*, Pest, 1868, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1867/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.), 78. sz., 169–171.

³¹ KEMÉNY: *i. m.*, 13. Képviselőház XXX. ülés, 1866. 02. 23. *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, I. kötet, 313, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_01/?pg=0&layout=st (letöltés ideje: 2020. 03. 30.). Képviselőház CI. ülés, 1867.03.08. *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, III. kötet, 298, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_03/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.). Hodoşiu 1867 után mondott beszédét I. Képviselőház CCLXXI. ülés, 1868. 07. 27. *Képviselőházi Napló*, Pest, 1865, IX. kötet, 276, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_09/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.).

³² KEMÉNY: *i. m.* 83., 339.

Az örmény nemzet (és az örmény katolikus vallás) elismeréséről szóló törvényjavaslatot Lászlóffy Antal indítványozta az erdélyi országgyűlésen, amihez további tíz magyar, román és német honatya csatlakozott aláírásával. A bizottsághoz eljuttatott javaslat azonban nem került az országgyűlés napirendjére.³³

Az 1863–1864-es nagyszebeni országgyűlés volt az első és utolsó alkalom a korszakban, hogy a törvényalkotásban nem magyar nemzeti mozgalmak programja dominált (természetesen az uralkodói akarat mellett), a magyarországi országgyűléseken kisebbségi helyzetből való politizálásra jutott tér számukra. Az 1865–1868-as pesti országgyűlés nemzetiségi bizottságának munkájával párhuzamosan 17 román, 8 szerb és 1 rutén, összesen 26 képviselő kvázi „árnyékbizottságként” már 1867 februárjára kidolgozta törvényjavaslatát, melyet a nemzetiségi bizottság albizottsága mellékletként felvett „törvényjavaslat-gyűjteményébe”.³⁴ Az úgynevezett *kisebbségi törvényjavaslat* vitáját így a képviselőház a bizottság és Deák Ferenc egyéni törvényjavaslatával egy időben vette napirendre 1868 novemberében. A kisebbségi javaslat 26 aláírója közül 3 a vita idején már nem volt a képviselőház tagja, 4-en nem vettek részt a szavazás ülésnapján,³⁵ ketten, Hodoşiu és Vlad pedig nemmel szavaztak az általuk is jegyzett törvényjavaslatról. A 26 főből így csak 17-en adták voksukat a kisebbségi törvényjavaslatra, 7 további nem magyar nemzetiségű képviselővel egyetemben.³⁶ Ez a 24 szavazat túl kevésnek bizonyult a kisebbségi javaslat elfogadásához.³⁷ A két prominens román képviselő nemmel szavazása rámutat arra, hogy nem feltétlenül volt egységes ez a „nemzetiségi klub” sem, nem beszélhetünk egyöntetűen kiforrott álláspontokról. Az 1861-es nemzetiségi bizottmány felét adó nemzetiségi képviselőket is sikerült akkor megnyerni egy olyan törvényjavaslat számára, amelyben az egy magyar politikai nemzet elvét fektették le, a nemzetiségek nemzetként való elismerése nélkül.

4. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

A Ház asztalán fekvő bizottsági törvényjavaslat Deák Ferenc személyében nem várt kihívóra talált. A „kiegyezés atyja” az utolsó pillanatban, az általános vita kezdetén nyújtotta be indítványát, amely javarészt a nemzetiségi bizottság törvényjavaslatán alapult:

³³ MESTER: *i. m.*, 196–197. Erdélyi országgyűlés, 1863. 10. 09-i ülés, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 153. A törvényjavaslat szövegét l. *Erdélyi országgyűlési irományok*, 62. sz., 175–177.

³⁴ Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának [értsd: albizottság], 1867. 06. 25., *Képviselőházi irományok*, 1865, II. kötet, C melléklet a 133. számhoz, 271–274.

³⁵ Mint Branovački István, Csernovics Péter és az 1848–1849-es szerb felkelés egyik katonai vezetője, a Vajdaság főodboraként ismertté vált Đorđe Stratimirović.

³⁶ Közülük Elia Macellariu és Ioane Puscariu a nagyszebeni országgyűlésnek is tagja volt. Erdélyi országgyűlés, 1863. 06. 15-i ülés, *Erdélyi országgyűlési jkv.*, 1–7.

³⁷ A név szerinti szavazás eredményét l. Képviselőház, CCCXXXVI. ülés, 1868. 12. 07. *Képviselőházi napló*, 1865, XI. kötet, 425. A szakirodalom egy része tévesen, feltehetően az igennel szavazók száma alapján, 24 nemzetiségi képviselő indítványaként hivatkozik a kisebbségi javaslatra.

annak 31 paragrafusából 20-at meghagyott, 8-at és egy preambulomot pedig sajátjaként hozzátett.³⁸ Az általános vita végén egymás után szavaztak a három törvényjavaslatról: a nemzetiségi bizottmányét senki sem támogatta, a kisebbségi törvényjavaslatot 24 képviselő pártolta (5,93%), 267 szavazott ellene (65,93%), 113 távollévő (27,9%) mellett. Ezen második szavazást követően a „szélső baloldali román képviselők” kivonultak a teremből, így Deák Ferenc törvényjavaslatának „általános többség” általi elfogadásánál már nem voltak jelenek.³⁹

A részletes vitára november 29-én került sor, amely ülés elején Alexandru Mocioni, a kisebbségi törvényjavaslat társszerzője és Svetozar Miletić vezető szerb nemzeti mozgalom több képviselőtársuk nevében kijelentették, hogy abban nem vesznek részt. A vita során a Ház a 28 paragrafusból kettőt kitörölt, hármat hozzáadott, míg hatot kisebb mértékben megváltoztatott. A Képviselőház december 1-jén fogadta el a végleges törvényjavaslatot,⁴⁰ amelyet rövidebb vita után a főrendiház is támogatott. A december 6-i királyi szentesítést másnap a törvénycikk országgyűlési kihirdetése követte. A jogszabály december 24-i hatálybalépésétől⁴¹ beszélhetünk a nyelvi és nemzetiségi viszonyok törvényi szintű szabályozásáról Magyarországon.

5. Törvényjavaslatok 1868 után

A nemzetiségi törvénycikk revíziója 1868 után nem került törvényjavaslat formájában napirendre a dualizmus első évtizedeiben, ahogy később sem. Két törvényjavaslatnak szánt tervezetet azonban ismerünk, amelyek azt célozták. A függetlenségi ellenzék és nemzetiségi politikusok közötti tárgyalások eredményeképpen született meg 1870 tavaszára egy „nemzetiségi törvényjavaslat”. A tárgyalásokon 4 függetlenségi⁴² képviselő vett részt, a nem magyar nemzeti mozgalmakat Miletić, Hodoşiu és Alexandru Mocioni képviselte. A tervezet pontjaiban többnyire az 1867-es kisebbségi törvényjavaslat rendelkezései köszönnek vissza. A dokumentumot idő előtt megjelentette a nemzetiségi sajtó, majd az ellenzéki *A Hon* is közölte, a Ház elé törvényjavaslatként azonban végül nem került.⁴³

³⁸ Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. 1868. 11. 24. *Képviselőházi irományok*, Pest, 1865, VII. kötet, 392. sz., 14–17., https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_07/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.).

³⁹ Képviselőház, CCCXXVII. ülés, 1868.11.28. *Képviselőházi napló*, 1865, XI. kötet, 170.

⁴⁰ A képviselőházi vitáról l. SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*, TTFK–Kortárs Kiadó, Budapest 2002.; PÉTER László: *Az 1868:XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” és a törvényhatóság hivatalos nyelve = Az Elbától keletre*, szerk. PÉTER László, Osiris, Budapest, 1998.

⁴¹ 1868. évi III. tc. a törvények kihirdetéséről. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1890. 1836–1868. évi törvénycíkek – Corpus Juris Hungarici*, VIII. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1896, 368. Az 1868. évi XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. MÁRKUS: *i. m.*, 490–494.

⁴² Köztük a pártelnök, Irányi Dániel és Madarász József.

⁴³ KEMÉNY: *i. m.*, 225–226.

Ugyanezen évben az 1861-es turócszentmártoni gyűlés egyik tagja, a szlovák publicista Viliam Pauliny Tóth véleményezés céljából „küldte” el baloldali ellenzéki kollégáinak a szlovák sajtóban megjelent közleményét „Törvényjavaslat a nemzetiségek egyenjogúvá tételéről” címmel.⁴⁴

6. A „mi” és „ők” elválasztása és kollektív jogok a tervezetekben és a nemzetiségi törvényekben

A Magyarországon élők nemzeti/nemzetiségi alapú csoportokra osztásának törvényben való megnyilvánulását a nevezett közösségek beazonosítására szolgáló kortárs megnevezéseken érhetjük tetten. Jelentősége van annak is, hogy az adott törvény(javaslat) nevén nevezze-e a románokat, szerbeket stb., vagy csak általánosságban szól nemzetiségi csoportokról. Amennyiben már elismerést nyert egy nemzet/nemzetiség, a következő kérdés az azt megillető kollektív, azaz a nemzetiségi csoportot mint alanyt megillető jogosultságok tárgyköre, így ezen csoportok beazonosításán túl azt vizsgáljuk, milyen jogokat tulajdonítottak a tervezetek, törvényjavaslatok és törvények a nevezett nemzeteknek vagy nemzetiségeknek mint jogalanyoknak.

A „nemzet” fogalmát kétféleképpen, egyrésztől önmagukra mint szerbekre használta az 1861-es karlócai határozat, másrésztől jelzős szerkezetben (nemzeti jog, nemzeti szervezet). A „nemzetiség” fogalom ezzel szemben a tervezett Szerb Vajdaságban élő egyéb csoportok megjelöléseként szerepel a dokumentumban. A szerbeket megillető kollektív jogokként jelöli meg a határozat a Vajdaság autonóm terület felállítását, amely leginkább egy kibővített jogkörű rendi törvényhatóságra, kiváltságolt kerületre hasonlított az irományban körülírtak szerint. Vajdaság minden részletszabálya így a szerb nemzet önigazgatási jogainak is tekinthető.

A turócszentmártoni gyűlés szóhasználatában a „nemzet” szó száznál is többször fordul elő, ennyit egyik vizsgált dokumentum sem tartalmaz. Magyarország összes nemzetiségi csoportját (azok felsorolása nélkül) nemzetként ismeri el a határozat, akiket nyelvük különböztet meg egymástól. A kollektív jogokat a nemzetként való elismerés velejárójának tekinti az irat, mondván, „*egy nemzet nem eszményi lény, de tetteleges valóság: nem elégséges... szellemi általánosságban elősmerni*”; a szlovákok ezért területi autonómiával együtt kéri nemzetként való elismerésüket.

A *Vlad-Popoviciu-féle törvényjavaslat* a magyarországi nemzetiségek megjelölésére szinonimaként használja a „*nemzetiséget*”⁴⁵ és a „*külön nyelvű népeket*”. Emellett az egész országra kiterjedő politikai nemzetet is definiál, amely azonban nem „magyar” jelzőt visel, hanem megnevezése: „*Magyarország politikai nemzete*”. Ezen politikai nemzet alapja az állampolgárság, amelynek nincs tituláris nemzete, nincs kulturális attribútuma. Ezzel együtt a nemzetként való elismerés kiterjed a „*külön nyelvű népekre*” is, melyek „*nemzetként*

⁴⁴ *Uo.* 238–241.

⁴⁵ Ahogy a dokumentum címe is *Törvényjavaslat nemzetiségi ügyben*.

ismertetnek el". A törvényjavaslat kettős nemzetfogalom-használatának megértéséhez érdemes egyik betervezője, Vlad képviselőházi felszólalását segítségül hívni: „*a politikai nemzetiség nem egyéb, mint egy polyglott országban élő különféle népiségek politikai s történeti múltjának, életének, s közös működésének s érdekének diplomatikai kifejezése*” – fejegette.⁴⁶ A politikai nemzet hat alkotóelemből, a felsorolt hat magyarországi nemzetből (magyar, román, szerb, rutén, szlovák és német) áll. Ezen nemzeteknek kollektív jogokat a Vlad–Popoviciu-féle törvényjavaslat nem ad az iskolaalapításon, azok felügyeletén, tudományos társulat- és alapítványalapítási jogokon, azaz a kulturális autonómia köréhez tartozó jogosultságokon túl. Ebben többet belelátni legfeljebb azon az alapon lehetne, hogy a hat nemzet kollektívumként, jogok alanyaként való elismerése megnyitotta az utat további jogosultság garantálása felé, azaz „megtölthetővé” vált (volna). Területi-közigazgatási kérdésekben a Vlad–Popoviciu-javaslat a vármegyék nemzetiségi alapú „kikerekítésénél”, azaz a megyei határoknak az etnikai-nemzetiségi viszonyok szerinti korrekciójánál tovább nem ment.

Az Eötvöshöz kötött 1861-es nemzetiségi bizottmány törvényjavaslata már megkettőzte a „magyar” melléknév jelentését. Legfőbb kollektívumnak a „*magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet*” deklarálta. Ezen nemzetet az állampolgárok összessége (Magyarország „*minden ajkú polgárai*”) alkotja. Ezen belül ismeri a törvényjavaslat a „*népeket*” vagy „*nemzetiségeket*” is, név szerint a „*magyar, szerb, szlovák, német, román, rutén, sat.*” közösségeket, jelezve tehát azt is, hogy a kategória bővíthető. Ezen nemzetiségek kollektív jogaiként az iskolaalapítási és -fenn tartási jogot ismeri el a törvényjavaslat, valamint a „*nemzetiségek, mint testületek szabad egyesülés utáni kifejlődését*”. A nemzetiségeket tehát az egyesülési szabadság keretei között véli jogi tekintetben „megalkothatónak” az „*egyesek és testületek nemzetiségi jogairól*” címet viselő törvényjavaslat.

Az 1863-as helytartótanácsi bizottmány hosszabb „javaslatverziója” szinte szó szerint átvette az 1861-es nemzetiségi bizottmány politikai nemzetfogalmát, miszerint Magyarországon csak egy nemzet, „*a magyar állam történelmi fogalmának s jogainak megfelelő egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet*” létezik, amelyet a preambulum szerint a keresztény vallású állampolgárok alkotják. Emellett azonban azt is tartalmazza, hogy a „*külön nyelven bíró népfajokból kiálló nemzetiségek, jelesen magyarok, németek, szlovákok, románok, rutének és szerbek, polgári s vallási tekintetben egyenjogú nemzetiségek*”. A törvényjavaslat rövidebb változata azonban már másképp fogalmaz, nem használja a „nemzet” fogalmat, mellőz bármiféle deklarációt magyar vagy magyarországi nemzetről, csak „*a hazában lakó testvér nemzetiségek*”-ről beszél. A felsorolt magyar, német, szlovák, román, rutén és szerb közösségeket tehát mindkét változat nemzetiségi kollektívumokként elismeri. A hosszabb változat a politikai nemzet alkotóelemeit tekintve a Vlad–Popoviciu-féle javaslatra emlékeztet azzal a markáns különbséggel persze, hogy „*magyar nemzetről*” szól, és azt itt nem „*nemzetek*”, csak „*nemzetiségek*” alkotják, köztük a magyar. Magyarok lenni eszerint lehet a politikai nemzet tagjaként és az egyik nemzetiség tagjaként is. A magyarországi izraelitákat a politikai nemzetről kizáró rendelkezést azután a javaslat rövidebb verziójában a bizottmány a részletes vita során törölte. A nemzetiségeket mint

⁴⁶ Képviselőház, XL. ülés, 1861. 06. 08, *Képviselőházi napló*, 1861, II. kötet, 89.

csoportokat megillető jogokként a hosszabb és a rövidebb javaslat egyaránt az iskola- és a művelődési egyesület alapításának és működtetésének jogát nevezi meg.

A „román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről” szóló erdélyi törvénycikk a román nemzetként való elismerését deklarálta. Erdély többi megnevezett nemzetét (magyar, szász, székely) és a románt azonban a továbbiakban „nemzetiségként” is említi a törvény. A dokumentum látszólag az erdélyi rendi nemzetek sorába emeli a románokat („*a négy nemzet... az erdélyi hazai alkotmány értelmében egyenlő politikai jogokkal bír*”), holott ezen rendi különállásokat Erdélyben felszámolta az 1848–1849-es átalakulás. Így a románok rendi nemzetté válása már nem rendelkezhetett tartalommal, a modern nemzetként való elismeréséhez azonban a törvénycikk nem fűzött konkrét kollektív jogokat, sőt a törvényjavaslat leszögezte, hogy „*az egyes országrészek elnevezései az egyes nemzetiségek számára politikai jogokat se nem alapítanak, se nem adnak*”. A román nemzetnek csak egy, a szimbólumhasználatra vonatkozó jogát deklarálja a törvénycikk, előírva a román nemzeti jelvény felvételét a nagyfejedelemség címerébe.⁴⁷

A Lászlóffy-féle örmény törvényjavaslat szó szerint átvette a román nemzeti törvény szövegét (a címerhasználatra vonatkozó paragrafus kivételével), mindössze odatéve az örményt a már elismert négy erdélyi nemzet mellé.

A magyar országgyűlés elé 1867-ben kerülő Bukovszky-féle rutén kérelem a kisebbségek által megfogalmazott tervezetek legszerényebb változatának tekinthető, amely nem tartalmazott nemzetként való elismerésről szóló deklarációt sem, egyedül a magyart említette „szövegközben” nemzetként. A kérelem tárgyául szolgáló ruténeket „*nemzetiségként*”, „*népfajként*” írta le, sőt egy esetben a „*rutének, vagyis magyar oroszok*” kijelentésből arra következtethetünk, hogy a magyar politikai/államnemzet felfogást alapul véve a rutént annak egy nemzetiségeként fogta fel.

Az 1867-es kisebbségi javaslat már határozottan elveti az egy magyar(országi) nemzet elvét, 1. §-a szerint Magyarországon hat „*nemzet*” „*ismertetik el*”: a „*magyar, román, szerb, szlovák, orosz [létsd: rutén] és német*” mint „*történeti országos népségek*”. A nemzeteket már nem „köti össze” ernyőként az egy országos politikai nemzethez tartozás. Ez volt az első törvényjavaslat, amely nemzeti szempontból megtörte az ország egységét, ami a kor magyar politikusai döntő többségének számára elfogadhatatlan volt. A „nemzetiséget” a nemzet szinonimájaként (a törvényjavaslat címében is⁴⁸) és egyben a nemzetek tulajdonságaként is használja az irat. A kollektív jogok tekintetében a kisebbségi törvényjavaslat a legbőkezűbb. A szimbólumhasználat, iskola- és egyesületalapításon túl a nemzeteket megillető jogként aposztrofálja a törvényjavaslat azt is, hogy mint kollektívumok képviseltethetik magukat a főrendiházban és a végrehajtó hatalom kinevezésétől függő hivatalokban. Sajátos kollektív képviselőre utal alsóházi képviselőtük, ahol szintén, mint „*nemzetek képviselői*” vesznek részt politikusaik az irat szerint, ám megismeretlenül nemzetek delegáltjairól van szó, hiszen a mandátumok továbbra is választókerületekhez kötöttek. Képviselőik „*nemzeti nyelven*” szólhatnak az országgyűlésen. Az anyanyelvhasználatról gyakorlatilag alig eltérő jelentés horderejét az adja, hogy anyanyelve csak egyénnek lehet, míg a „*nemzeti nyelv*” egy nemzet attribútumaként szerepel a

⁴⁷ Ennek végrehajtására, Erdély címerének ilyen megváltoztatására nem került sor.

⁴⁸ „*Az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására*”.

dokumentumban. A nemzeti képviselőt jelleget erősítene az is, hogy a vármegyék és így a választókerületek nyelvi határok mentén való kikerekítését írja elő a törvényjavaslat, ami a nemzeti képviselő elvével együtt már közelíti a területi autonómia programjához.

A kisebbségi törvényjavaslat elsőként részletezi a már egyéb törvényjavaslatokban is felbukkanó iskola- és egyesületalapítási jogot, amelyet saját „közegek” felállításával gyakorolhatnak az egyes nemzetek. Ezek megalakítása és megszervezése „nemzeti gyűlések vagy nemzeti kongresszusok” feladata, amelyek adószedési joggal is rendelkeznének a nemzetükhöz tartozó állampolgárok irányában, továbbá jogukban állna a királyhoz, az országgyűléshez vagy a kormányhoz „előterjesztést, sérelmeket és javaslatokat” benyújtani.

Az 1867-es albizottsági törvényjavaslaton a nemzetiségi bizottság egésze csak kevés, nyelvhasználati rendelkezésekre vonatkozó változtatást hajtott végre, így annak külön vizsgálata nem indokolt. A törvényjavaslat az 1860-as évek hasonló tervezetei között azáltal foglal el speciális helyet, hogy nem tartalmaz nemzetként való elismerést, nemzeti deklarációkat, még a magyar politikai nemzetet illetően sem. Eötvös feltehetőleg óvatosságból kerülte egyáltalában a „nemzet” szó használatát is, ami csak látszólag jelenti az állásfoglalás hiányát: a tárgykör nem érintésével a bizottság a korabeli status quót hagyja meg. A törvényjavaslat így jogalanyként csak állampolgárokat ismert, a már konszenzusos elemnek tekinthető egyesület- és iskolaalapítási jogot is az általános társulási jog körében tárgyalta, amely az egyéneknek „*eddig is... ezentúl is jogában állott*”. A „nemzetiség” szót az egyén tulajdonságaként használja a javaslat, amely attribútum így átvihető a társulásokra is, amelyek „nemzetiségi törvényes igényeket” is szolgálhatnak. A javaslat⁴⁹ egy alkalommal, a közigazgatási hivatalnokok kiválasztásának szabályozásakor azonban említi „nemzetiségeket” főnévként is.

Deák Ferenc törvényjavaslatának a részletes vita során történt módosításai a nemzetre vonatkozó deklarációt és a nemzetiségi csoportok közösségként való kezelésének tárgykörét nem érintették, így a Deák-féle javaslatot és a nemzetiségi törvényt egységesen vizsgálhatjuk. Preambulumában deklarálja az „*oszthatatlan egységes magyar nemzet*” elvét, melyre a paragrafusokra osztott részek közül még az államnyelvre vonatkozóanál is hivatkozik. A tétel deklaratív jellege „*az alkotmány alapelvei szerint is*” fordulattal jelzi, hogy megtartani és nem létrehozni kívánja az egységes magyar politikai nemzetet. A Deák-féle magyar politikai nemzet minden állampolgárból áll, az egyén és az államnemzet között tehát nincs átmeneti kategória. A törvénycikk azonban más ponton kollektívumként említi „nemzetiségeket” (azok felsorolása nélkül), azokat is létezőként elismerve. Az 1. § ugyanakkor ki nem mondva utal arra, hogy a nemzetiségeket nyelveik különböztetik meg egymástól, és a magyar is egy a nemzetiségek közül.⁵⁰

A nemzetiségi csoportok jogalanyisággal a Deák-féle törvényjavaslat szerint alig rendelkeztek. Egységként csak a közigazgatási hivatalok betöltésénél hivatkozik

⁴⁹ „A nemzetiségi egyenjogúságról”.

⁵⁰ „A törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is...”. A paragrafus egészében a „magyar” csak mint nyelv szerepel, ám a „minden más nemzetiség” csak akkor nyer értelmet a mondatban, ha a magyart is nemzetiségnek tekinti a szöveg, amely hordozza a magyar nyelvet (ami „mellesleg” az államnyelv is a szakasz szerint).

„nemzetiségekre” a javaslat,⁵¹ és a nyelveiken való törvénykiadás előírásának tárgyában tekint a törvénycikk kollektívumként a nemzetiségi csoportokra. Az iskola- és a művelődési intézetek alapításának joga kifejezetten „egyes honpolgárok” jogosultságként szerepel a törvényben, szintén az érvényben lévő szabályozások megtartásaként. Miután a „nemzetiség” a törvénycikkben is többnyire az egyén ismérveként jelenik meg, ilyen „nemzetiségi” sajátossága, „igénye” a társulatoknak, egyesületeknek is lehet. A törvény(javaslat) az állam kötelességévé tette, hogy gondoskodjon az állampolgárok anyanyelvi oktatásáról – bár az oktatás nem csak állami feladat volt. Deák törvényjavaslatának volt még egy sarkalatos pontja: területtel bíró politikai nemzetnek ismerte el a horvát nemzetet, arra szintén mint meglévőre hivatkozva, az utolsó paragrafus ugyanis megállapítja, hogy Horvát-Szlavónországra nem terjed ki a nemzetiségi törvény.⁵²

A már a nemzetiségi törvényjavaslat hatálybalépése után született *1870-es függetlenségi-nemzetiségi „nemzetiségi törvény”* az első olyan (részben) magyar javaslat-tervezetnek tekinthető, amely mind a hat nemzetiségi csoportot (köztük a magyart) nemzetnek ismerte el. A javaslat ezen hat nemzet összességére nem tételezett politikai nemzetet, csak „össznevezetet”, ami „magyarországi [nép] (peuple hongrois)”, hogy mintegy az államközi szintéren is megnevezhesse az állampolgárok összességét, „nehogy a magyar (magyare) nemzetiség ebből különös hasznot vonhasson le vagy befolyást vezethessen le”. A nemzeteket emellett „nemzetiségnek” és „népfajnak” is nevezi a dokumentum. Ezen nemzetek kollektív jogait ez a dokumentum is az iskola- és tudományos vagy művelődési egyesületek alapításában határozza meg. Az országgyűlésben az 1867-es kisebbségi javaslatához hasonlóan „nemzetiségek képviselőiről” szól, a törvények hat nyelven való kihirdetése mellett.

Pauliny törvényjavaslata „a nemzetiségek egyenjogúvá tételéről” tartalmazza a magyar politikai nemzet tételét, amely „a következő genetikus nemzetekből áll: magyarokból, románokból, szlovákokból, szerbekből, ruszinokból és németekből”. Ez a megfogalmazás a Vlad–Popoviciu-féle javaslatra emlékeztet azzal a különbséggel, hogy a politikai nemzetet „magyar” jelzővel látja el, így egyszerre jelenik meg a magyar nemzetként és (a korabeli felfogás szerinti) nemzetiségként, akár az 1861-es nemzetiségi bizottmányi javaslatban.

⁵¹ „...a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehető ségig alkalmaztassanak.”

⁵² A horvát nemzettel kapcsolatban ugyanezen paragrafus leírja, hogy a horvát–magyar „egyezmény” alapján a sabor képviselői anyanyelvükön is szólhatnak a „magyar–horvát országgyűlésen” (megkülönböztetve az 1. §-ban említett „magyar országgyűléstől”, melynek nyelve a magyar), amely törvényhely látszólag fölösleges, hiszen egy másik törvényre hivatkozik, azt ráadásul félreértelmezve, ugyanis az egyezményt becikkelyező 1868. évi XXX. törvénycikk csak a horvát nyelv használatát engedi a sabor képviselőinek. A különbség relevanciája a nagyszámú horvát–szlavónországi szerb kisebbség szempontjából volt, és bár a két nyelv beszélt változatban azonos, a „horvát nyelvet is használhatják” fordulat az írásbeliséget illetően rendelkezett relevanciával, ugyanis a horvát képviselők felszólalását a Képviselőházi napló hasábosan horvát és magyar nyelven rögzítette. Képviselőház, CCCXXIII. ülés, 1868. 11. 24. *Képviselőházi napló*, 1865, XI. kötet, 4.; CIEGER András: *Horvát képviselők a magyar országgyűlésben (1868–1918) = A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u suživotu hrvata i mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, szerk. TURKALJ Jasna, KARBIĆ Damir, Horvát Történettudományi Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 426–435.

Kollektív jogokat ezen „genetikus nemzeteknek” nem határoz meg, a törvényhatóságok „nemzetiségi” alapú kikerekítését azonban rendelkezései közé veszi.

7. Összefoglalás

A törvények és törvényjavaslatok egyes rendelkezéseinek ismerete után tárulhat elénk egyes rendelkezések egyik törvényjavaslatból egy másikba történő átvétele, s nyomon követhetjük azok eredetét, sőt az összevetés nyomán a nemzetiségcsoportok jogai bővítésének vagy szűkítésének tendenciáit is megfigyelhetjük. Világosan kirajzolódik emellett az 1860-as évek nem magyar és magyar álláspontja a kérdésben, így megismerhetjük azt is, hogy milyen szabályozási tárgyakban volt egyetértés vagy eltérés magyar és román, szerb stb. politikusok között, s melyeket sikerült áthidalni, azaz az álláspontok esetleges közeledését is tetten érhetjük.

Az egész magyarországi lakosságot átfogó politikai nemzet tételében nem mutatkozik a tervezetekben konszenzus. A magyar⁵³ törvényjavaslatok közül az 1861-es nemzetiségi bizottmányi, az 1863-as helytartótanácsi bizottmányi és a Deák-féle törvényjavaslat (így a törvénycikk) deklarálta annak létét, azt „magyar” jelzővel ellátva. Bár hallgat erről, mégis idesorolható az 1867-es (al)bizottsági törvényjavaslat és a nem magyar nemzetiségi csoportok részéről a Bukovszky-féle kérelem is. Az államnemzeti felfogás rendi, majd 1848-ban nyugat-európai minták által meghatározott alapokon nyugodott, a magyar politikai nemzet szabályozása nem a törvényjavaslatok készítőinek „találmánya” volt. Új elemet legfeljebb az „*egységes és oszthatatlan magyar nemzet*” kifejezés 1861-es nemzetiségi bizottmányi megformálása, majd e kifejezésnek a helytartótanácsi bizottmány és a Deák-féle törvényjavaslat, így a törvénycikk általi átvétele mutat. A nem magyar nemzetiségi csoportok részéről a Vlad–Popoviciu-féle és az 1870-es Pauliny-féle törvényjavaslatok elismerték az ország nemzeti egységét, ám a „magyar” jelzőt Vlad–Popoviciu kifejezetten „magyarországi”-ra cserélte.

Ezen politikai nemzet egyes állampolgárokból áll az 1861-es nemzetiségi bizottmány és a Deák-féle törvényjavaslat szerint, míg a helytartótanácsi bizottmány javaslatának preambuluma ezt a keresztény állampolgárokra szűkíti. A Vlad–Popoviciu-féle törvényjavaslat, a hosszabb helytartótanácsi bizottmányi javaslat és Pauliny Tóth tervezete szerint viszont az államnemzet nem több millió, hanem hat alkotóelemből áll: a felsorolt genetikus nemzetekből, illetve (a helytartótanácsi bizottmány javaslata szerint) nemzetiségekből. Pauliny felfogásában egyértelműen a Vlad–Popoviciu-törvényjavaslat hatása tükröződik.

Az 1861-es karlócai és turócszentmártoni határozatok, az 1867-es kisebbségi és az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi törvényjavaslatok nem ismertek el az egész lakosságra kiterjedő államnemzetet, hat megnevezett nemzetre osztották az államot. A nemzetként való elismerést továbbá az 1861-es Vlad–Popoviciu-féle javaslat a „magyarországi”,

⁵³ Ide számolván az 1861-es nemzetiségi bizottmányi törvényjavaslatot, annak ellenére, hogy létrehozásában nem magyar képviselők is részt vettek, de nem ide véve az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi programot.

míg az 1870-es Pauliny Tóth-féle a „magyar” politikai nemzetet belül valósította meg.⁵⁴ A nemzetiségi csoportok nemzetként való elismerése és az egy politikai nemzet tétele tehát nem zárta ki egymást két nem magyar (1861, 1870: Pauliny Tóth) programban, míg az 1867-es kisebbségi és 1870-es függetlenségi-nemzetiségi javaslatokban a hat nemzet nem alkotott összességet. Arató Endre megállapítása szerint azonban ez azt vette volna fel a magyar politikusok félelmeiben, hogy nincs különbség a magyarországi szerb és román nemzet, illetve Szerbia és Románia nemzetei között.⁵⁵ A nemzetként való elismerést a horvátokén túl magyar részről csak az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi programban találjuk.

A Magyarországon élő nem magyar nemzetiségi csoportok nemzetiségekként való elismerését azonban mindegyik vizsgált tervezet és a nemzetiségi törvénycikk is tartalmazta, abban azonban különböztek, hogy milyen jogokat rendeltek hozzá ezen kollektívumokhoz.⁵⁶ Legnagyobb összhang az iskolák és művelődési egyesületek alapítási jogát illetően alakult ki, melyet kifejezetten hozzárendel a nemzet(iség)ekhez az 1861-es karlócai határozat, a Vlad–Popoviciu-féle törvényjavaslat, a nemzetiségi és helytartótanácsi bizottságok javaslatai, az 1867-es kisebbségi és az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi törvényjavaslat is. 1867-re ez közösséget megillető jogként kikerült a magyar tervezetekből, de bekerült a nemzetiségi törvénybe (a nemzetiségi bizottsági és a Deák-féle törvényjavaslatok nyomán) az egyének és egyházak egyébként is fennálló iskola- és egyesületalapítási joga.

Néhány nemzetiségi tervezet valamilyen formájú kollektív nemzeti képviselőket is körvonalazott a képviselőházban: az 1861-es karlócai határozat kifejezetten vajdasági delegáltak révén vélte azt megvalósíthatónak, az 1867-es Bukovszky-féle kérelem első sorban választójogi természetű volt, így külön rutén képviselőket említett, az 1867-es kisebbségi törvényjavaslat pedig „nemzetek képviselőiről” szól, amit a választókerületek nyelvek szerinti kikerekítésén keresztül célzott elérni. Ez utóbbi a főrendiházban már testületi nemzeti érdekképviselőtről szól, a „megfelelő” képviseltetésen túl konkrét számot vagy kvótát nem ír elő. A végrehajtó hatalom kinevezésétől függő közigazgatási hivatalokba hasonló „megfelelő képviselőtről” rendelkezik a kisebbségi javaslat, amit az 1867-es bizottsági, így Deák-féle törvényjavaslat, majd törvénycikk is átvett, a kötelezettséget azonban „lehetőségig”-re szelídítve.

A félig laikus képviselőkből álló ortodox egyházi gyűlések formájában a szerb nemzetiség számára már kivont jogosultság volt uralkodói engedélyhez kötve a nemzetiségi kongresszus tartása, ám az 1867-es kisebbségi javaslat országos rendszerré szervezte volna a teljesen nemzeti, világi jelleggel felruházott nemzeti kongresszusokat (köztük a magyart), amelyek közhatalmi jogosultságot is kaptak volna a már említett adókievetés formájában. A kongresszusok feladata a művelődés és a „közjóllét” előmozdítása és segítése lett volna, mindenekelőtt saját oktatási intézmények létrehozása és működtetése.

⁵⁴ Az erdélyi román nemzeti törvénycikk (az örmény törvényjavaslattal együtt) 4, (illetve 5) nemzetre osztotta Erdélyt, ami az unióval jelentőségét veszítette, így azokat nem értékelhetjük a magyarországi politikai nemzet szempontjából.

⁵⁵ ARATÓ: *i. m.*, 448.

⁵⁶ Az 1867-es albizottsági javaslat ugyanakkor csak a hivatalok viselésénél hivatkozik rájuk mint közösségekre.

Ezeket nem az államtól vállalták volna át, hiszen az oktatás a korszakban csak felső- és részben középszinten volt elsősorban az állam feladata. A kisebbségi javaslat ezen tétele szerb és román részről már 1868 tavaszára-nyarára teljesült a (már meglévő) szerb és román „nemzeti egyházi gyülekezetek”, „kongresszusok” megtartását lehetővé tévő 1868. évi IX. törvénycikk révén, így az 1868. évi IX. törvénycikkbe „román nemzeti egyházi gyülekezet (congressus)” került végül.⁵⁷

A törvények minden nemzetiség nyelvén való kihirdetése olyan közös alapnak bizonyult, amelyet a magyar politikai elit is magától értetődő kiindulópontnak tekintett ekkoriban. Elsőként a Vlad–Popoviciu-törvényjavaslat említette ezt, amelyet azután minden magyar és nemzetiségi tervezet átvett,⁵⁸ egyedülként az 1867-es nemzetiségi albizottság hagyta el az országgyűlésre vonatkozó szabályozásokkal együtt. A közben (1868 áprilisában) napirendre kerülő, a törvények kihirdetéséről szóló törvényjavaslat kormány általi beterjesztésében még nem szereplő kitétel az 1867-es kisebbségi javaslat egyik aláírója, Sigismund Pop javaslatára került bele a kihirdetési törvényjavaslatba, ami a Ház és a király egyetértésével találkozott.⁵⁹ Így annak már nem volt tétje, hogy ezt a rendelkezést a nemzetiségi bizottság kihagyta törvényjavaslatából, hogy majd Deák Ferenc „tegye vissza” azt. A nemzetiségi törvénybe is bekerülő kitétel így a nem magyar nemzeti mozgalmak által az 1860-as években elért vívmányok egyikének tekinthető. Az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi javaslat ebben a tekintetben már nyitott kapukat döntetett.

Az ország területi egységét megbontó autonóm nemzeti közigazgatási terület kövételéséig csak az 1861-es karlócai kongresszus (az 1849–1860-as Szerb Vajdaság és Temesi Bánságnál kisebb területen) és a turócszentmártoni gyűlés ment el. Az országgyűlés előtt a vármegyék nemzetiségi alapú kikerekítésére „gyengített” kvázi területi kérelmek a nemzetiségi csoportok közigazgatásbeli elhatárolását szolgálták, ami természetesen csak a nem magyar tervezetekben jelent meg: a Vlad–Popoviciu-féle törvényjavaslat ezen rendelkezését az 1867-es kisebbségi és az 1870-es Pauliny Tóth-féle törvényjavaslat is átvette.

A nemzetek külső kollektív megjelenítését elősegítő szimbólumhasználat jogát a magyarországi törvényjavaslatok közül csak az 1867-es kisebbségi javaslat (nemzeti zászlóhasználat jogát) és az erdélyi román nemzeti törvény tartalmazta az 1861-es szerb, illetve szlovák autonóm területről szóló határozatokon túl.

⁵⁷ 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében. MÁRKUS: *i. m.*, 377–378. A „román egyházi kongresszus” elnevezésével kapcsolatban kialakult disputában az eredetileg csak a szerb kongresszusnál alkalmazott „nemzeti” jelzőt Eötvös javaslatára fogadta el csekély többséggel a Ház. Az Eötvössel vitázó Bánó Miklós képviselő a szerbeket illetően elismerte, hogy nekik a nemzeti jelző használatára egyházi kongresszusuk tekintetében „már *historiai joguk*” van. Képviselőház, CCXXVI. ülés, 1868. 05. 08, *Képviselőházi napló*, 1865, VII. kötet, 205–206.

⁵⁸ A Bukovszky-féle kérelem kivételével. Az erdélyi román nemzeti törvénynek erre külön nem kellett kitérnie, miután már az azt elfogadó országgyűlés is három nyelven működött, az örmény törvényjavaslatnak pedig nem volt nyelvi relevanciája.

⁵⁹ Törvényjavaslat a törvények kihirdetéséről, 1868. 03. 24, *Képviselőházi irományok*, 1865, IV. kötet, 193. sz., 3–4. Képviselőház, CCXVI. ülés, 1868. 04. 18, *Képviselőházi napló*, 1865, VII. kötet, 99–100. A többnyelvű törvényki hirdetéséről a nemzetiségi törvénycikk után I. ANDRÁSSY György: *Hány hivatalos nyelve volt Magyarországnak az 1868. évi XLIV. tc. szerint?*, Jogtörténeti Szemle, 2017/3, 4–11.

Feltehetően a kor politikusai sem gondolták, hogy fél évszázadra alkotnak későbbi módosítás nélküli törvényt.⁶⁰ Áthidaló, magyar és nem magyar politikusok által egyaránt elfogadott megoldás a nemzetként való elismerés kérdésében nem született. A nem magyar nemzeti mozgalmak számára ez elengedhetetlen alapfeltétellé vált, míg a magyar álláspont nem engedett az egy magyar politikai nemzet tételéből, ráadásul magyar részről 1863 után a nemzetiségi csoportok felsorolását (azaz a magyart a többivel egy szintre helyezését) elhagyó tendencia éppen az álláspontok távolodását mutatja. Ez feltehetőleg nem volt független az osztrák–magyar közjogi-politikai helyzet változásától és a magyar önállóság növekedésétől. Magyar részről a nem magyar nemzeti mozgalmak tervezeiteiből való átvételre csak a baloldali ellenzék részéről került sor 1867 után a vizsgált korszakban. Amennyiben az 1870-es függetlenségi-nemzetiségi álláspontot közösnek tekintjük, megállapíthatjuk, hogy 1867-hez képest a szimbólumhasználatot, a megyék kikerekítését és az országgyűléshez kötött jogok tekintetében a nem magyar nemzeti mozgalmak engedtek követeléseikből az egy politikai nemzet elvének elvetése és helyébe hat magyarországi nemzet elismeréséért cserébe. A kormánypárti magyar politikai vezetés és a nem magyar nemzeti mozgalmak álláspontja között közös elemet a törvények többnyelvű kihirdetése és az iskola- s egyesületalapítási jog, valamint román és szerb egyházi-nemzeti kongresszus biztosításán túl nem találunk a kollektív jogosultságokat illetően. A legfontosabb kérdésekben tehát a magyar álláspont érvényesült, azonban a tervezetek és a nemzetiségi törvénycikk egyben nyelvtörvények (törvényjavaslatok) is voltak, ahol már jóval több „szelepen” keresztül lehetett a nem magyar igényeknek legalább részben megfelelő politikát folytatni, s nagyobb tér nyílt esetleges közös álláspont kialakítására is, hozzátevé, hogy a nyelvi szabályozások zöménél már a vármegyei municipalista elit hadállásaival is számolnia kellett a döntéshozóknak. A nemzetiségi törvény és tervezetei nyelvhasználatot érintő rendelkezéseinek összevetésével teljes körű képet kaphatunk arról, hogy a magyar és nem magyar politikusok végül miben találták meg az összhangot, és mely pontok voltak alkalmasak arra, hogy a feszültség magyát – most már tudjuk: újabb ötven évre – elhintsék.

Irodalomjegyzék

1. ANDRÁSSY György: *Hány hivatalos nyelve volt Magyarország az 1868. évi XLIV. tc. szerint?*, Jogtörténeti Szemle, 2017/3.
2. ARATÓ Endre: *A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlése*, Történelmi Szemle, 13/1.
3. BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon: 1849–1865, 3. k.*, Franklin Társulat, Budapest, 1922.
4. CIEGER András: *Horvát képviselők a magyar országgyűlésben (1868–1918) = A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u*

⁶⁰ A nemzetiségi törvény továbbéléséről ld: MIKÓ: *i. m.*, III–V. fejezetek.; SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Gondolat, Budapest, 2003; NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*, Dialóg Campus, Budapest, 2019, 171–199.

suživotu hrvata i mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura, szerk. TURKALJ Jasna, KARBIĆ Damir, Horvát Történettudományi Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.

5. CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az októberi diplomától a nemzetiségi törvényig = Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*, szerk. NAGY Noémi, Gondolat, Budapest, 2020.
6. CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*, Századok, 2017/1.
7. CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig*, Tavasz Szél konferencia konferenciakötete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2016.
8. DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
9. DEÁK Ágnes: *Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei*, Magyar Kisebbség, 2009/1–2.
10. DEÁK Ágnes: *Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében – Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt*, Századvég, 2008/4.
11. DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
12. GROSSCHMID Gábor: *A szerb vajdaság (1849–1860) = Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. I. kötet*, szerk. Dudás Gyula, Bács-Bodrog vm. közönsége, Zombor, 1896.
13. KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
14. MALFÉR, Stefan: *„Empfangen, nicht verstanden” (Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums) = Polgárosodás Közép-Európában – Verbürgerlichung in Mitteleuropa*, szerk. SOMOGYI Éva, Budapest, 1991.
15. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1890. 1836–1868. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici*, VIII. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1896.
16. MESTER Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszabeni országgyűlésen*, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Budapest, 1936.
17. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944.
18. NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.
19. PÉTER László: *Az 1868:XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” és a törvényhatóság hivatalos nyelve = Az Elbától keletre*, szerk. PÉTER László, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
20. SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002.
21. SIPOS Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
22. SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Gondolat, Budapest, 2003.
23. SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Források

1. *Az 1861-ik év ápril. 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*, Pest, 1861, II. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1861_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 04. 20.) [Képviselőházi napló, Pest, 1861. II. k.]
2. *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*. Nagyszében, 1864, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ErdelyiOrszaggyDok_18621864_Iromanyok/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 02. 10.)
3. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*, Pest, 1868, IV. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_04/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2018. 03. 20.) [Képviselőházi irományok, Pest, 1865., IV. k.]
4. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - irományok*, Pest, 1867, II. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.) [Képviselőházi irományok, Pest, 1865, II. k.]
5. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - irományok*, Pest, 1868, VI. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_06/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.) [Képviselőházi irományok, Pest, 1865., VI. k.]
6. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - irományok*, Pest, 1868, VII. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1865_07/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.) [Képviselőházi irományok, Pest, 1865., VII. k.]
7. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1866, I. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_01/?pg=0&layout=st (letöltés ideje: 2020. 03. 30.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. I. k.]
8. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1866, II. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_02/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. II. k.]
9. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1867, III. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_03/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. III. k.]
10. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1867, IV. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_04/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 04.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. IV. k.]
11. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1868, VII. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_07/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. VII. k.]
12. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1868, IX. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_09/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. IX. k.]
13. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai - Képviselőház - napló*, Pest, 1868, XI. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_11/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 30.) [Képviselőházi napló, Pest, 1865. XI. k.]
14. *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*. Nagyszében, 1864, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ErdelyiOrszaggyDok_18631864_Jkv/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 04. 20.)
15. *Képviselőházi irományok*, Pest, 1861, I. kötet, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1861_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 02. 10.)

16. *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára, 1867*, Pest, 1868, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1867/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2020. 03. 20.)
17. *Pálffy levélfogalmazványa a főkancellárnak, 1862. 8. 19.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Abszolútizmus kori levéltár, D 191 M. Kir. Helytartótanács, elnöki iratok 16823. III. 1862.

Levéltári források

1. *A törvényjavaslat kidolgozására összehívott bizottmány ülésének jegyzőkönyve*, MNL OL D 215 II. 1863:24., 326.
2. *Abonyi István m. k. helyt. tanácsos mint előadó által szerkesztett felírási és törvényjavaslat a nemzetiségi és nyelvi jogviszonyok tárgyában*, 1862. okt. 25. MNL OL Abszolútizmus kori levéltár, D 191 M. Kir. Httanács., eln. iratok 16823. III. 1862.

BETHLENDI ANDRÁS – SZEREDAI NORBERT

Az erdélyi románok kisebbségjogi jogállása 1918 előtt*

The pre-1918 Minority Rights Status of Romanians in Transylvania

Abstract: The purpose of the study is to explain the evolution of regulations that resulted in minority rights for Romanians living in Transylvania in the pre-1918 period. The study analyses in detail the advancement of the idea of “nationalities” (in the meaning of national minorities) in the legislation from the last decade of the 18th century and presents the legal claims of the Transylvanian Romanians against the Habsburg Empire and the Hungarian Parliament. The authors present the Nationalities Act adopted in the 1848 revolution, but left without consequences, and examine the development of laws on minority rights during the legislative period following the Austrian-Hungarian settlement. The article discusses the grand debate on the act on nationalities, which took place in the Hungarian Parliament in 1868, and describes the later assimilation efforts by the majority lawmakers. The authors draw attention to the fact that non-Hungarian nationalities acquired a minority status only after the adoption of the Nationalities Act by the Hungarian state, which became a so-called majority state.

Keywords: Romanian national minority in Transylvania, Romanian minority rights, Austria-Hungary, minority statute, language rights, majoritarian state, Romanian minority demands, Habsburg rule.

Összefoglaló: A tanulmány célja azon jogfejlődés ismertetése, melynek eredményeképp kisebbségi jogokat biztosítottak az Erdélyben lakó románság számára az 1918 előtti időszakban. A tanulmány részletesen elemzi a nemzetiségi eszme térnyerését a jogalkotásban a XVIII. század utolsó évtizedétől, és ismerteti az erdélyi románok jogköveteléseit a Habsburg Birodalommal és a magyar Országgyűléssel szemben. A szerzők bemutatják az 1848-as forradalom idején elfogadott, de következmények nélkül maradt nemzetiségi törvényt, továbbá megvizsgálják a kisebbségjogi természetű törvények alakulását az osztrák-magyar kiegyezést követő jogalkotási periódusban. A cikk ismerteti továbbá az országgyűlésben 1868-ban lezajlott, a nemzetiségi törvényt taglaló ívű vitát, illetve a többségi jogalkotó későbbi asszimilációs erőfeszítéseit. A szerzők felhívják a figyelmet, hogy a nem magyar nemzetiségek csak azután tettek szert kisebbségi jogállásra, hogy a magyar állam a nemzetiségi törvények elfogadása következtében ún. többségi állammá vált.

Kulcsszavak: román kisebbség Erdélyben, román kisebbségi jogok, Ausztria-Magyarország, kisebbségi törvény, nyelvi jogok, többségi állam, román kisebbségi követelések, Habsburg-uralom.

* A tanulmány a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetének kisebbségjogi jogtörténeti pályázatára készült.

Jelen tanulmány a XIX. és kora XX. század azon jogfejlődését szemrevételezi, amikor a jogtudomány még nem bocsátotta teljességgel a kor vitázóinak rendelkezésére a kisebbségi és emberi jogok ma már közismert és elfogadott fogalomtárát. Amennyiben ragaszkodnánk a történeti fogalmak kizárólagosságához, aligha beszélhetnénk a románok kisebbségi jogairól, ugyanis a *kisebbségi jog* kifejezés is csak később épül be a magyar jogi nyelvezetbe. Ugyanakkor ez nem jelenti azt szükségszerűen, hogy a vizsgált korban ne lettek volna a mai értelemben vett kisebbségjogi természetű rendelkezések. Ezért, az utólagos értékítélet szándéka nélkül, tudatosan értelmezzük a napjainkban rendelkezésünkre álló fogalmak segítségével a nemzetiségi vita törvényeit, törvénytervezeteit és törekvéseit.

1. A románok nemzeti kisebbséggé válása

Magyarország és Erdély rendi társadalmi berendezkedésének jogi adottságai között a nemzetársak egyenlőségén és testvériségén alapuló modern nemzet létezéséről nem lehet beszélni. Eppen ezért a korabeli nemzetiségek és ezek tagjai közötti egyenlőség kérdése is értelmezhetetlen marad az állampolgárok egyenlőségének elgondolása nélkül. Így 1848 előtt sem Erdélyben, sem Magyarországon nem lehet a románok jogairól vagy jogfosztottságáról kisebbségi jogokként beszélni. A kisebbségi jogok fogalmi létezésének előfeltétele ugyanis az egyének és/vagy népcsoportok egyenlőségének valamely ideálja, illetve az, hogy egy tituláris nemzet¹ nemzeti érdekének alávéssék az államot.² Azon személyek, nemzet válik jogi szempontból a domináns többséggé, amely a nemzeti érdeket az állam érdekeinek köntösébe tudja öltöztetni és ezáltal a legelőnyösebb helyzetbe kerül. Ennek a nemzeti ideállal azonosuló államnak a kárvallottjai a kisebbségek. Tekintettel arra, hogy társadalmi feszültségeket kelt és az egyenlőség elvét sérti, hogy kárvallottjai is legyenek az állam létezésének, a kisebbségi jogok kiegyenlítő rendszerét foganatosítják

¹ A tituláris nemzet fogalma a Szovjetunió politikai berendezkedéséhez kötődik. Tituláris nemzetnek számított egy szovjet szocialista autonóm egység (köztársaság, megye vagy terület) kiemelt nemzetisége, amely az adott terület névadójául is szolgált. A tituláris nemzet nyelve második hivatalos nyelvként állt az orosz után, a nemzetiség tagjai pedig előjogokkal rendelkeztek elsősorban a politikai, munkavállalási és oktatási szférákban. A kelet-közép-európai kontextusban az országok többségi népeire utalok, amelyek jellemzően névadóik országuknak, és a saját országukon belüli más népcsoportokkal szemben előjogokkal rendelkeznek.

² Azon államok, ahol a polgárok közötti formális egyenlőség nem valósul meg, de valamely etnikum mégis gyakorolja az állam igazgatását, a kasztrendszerhez hasonló társadalmi viszonyokat eredményez, ahol nincs helye kiegyenlítő kisebbségi jogoknak. Azon államok, ahol a polgári egyenlőség megvalósul, de nincs egyetlen nemzeti csoport, mely nemzeti érdekeinek megfelelően kisajátítaná az államon belüli önrendelkezés jogát, ott az államalkotó nemzeti csoportok jogai önrendelkezési jogokként és az állampolgári jogok nyelvén fogalmazódnak meg, mint például napjaink Belgiumában a flamandok, vallonok és németek kulturális jogai. A hatalommegosztás azon modelljét, melyben párhuzamosan több önrendelkezési jog is érvényre jut, konszociációs demokráciának nevezzük. Ilyen konszociációs rendszer működik Belgiumban, Svájcban, Kanadában vagy Bosznia-Hercegovinában. Lásd: LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, 1977.

ezen személyek és nemzetiségek javára.³ A kisebbségi jogok területe minden esetben az lesz, ahol nem érvényesül az egyenlőség főszabálya, és amely terület leginkább kijelöli többség és kisebbség határát. Ezért nem véletlen, hogy éppen 1849-ben, egy évvel a rendi társadalom eltörlése és a jobbágyság felszabadítása után⁴ születik az immár Erdéllyel egyesült Magyarországon⁵ az első magyarországi kisebbségi szabályozás,⁶ mely a polgárháborús viszonyok és nemzetek közötti sérelmek csillapítása okán napjaink mércéjével mérve is igen bőkezű és nagyvonalú volt az ország nem magyar ajkú nemzetiségeivel és polgáraival szemben.⁷ Még mielőtt az 1848, majd 1867 utáni magyar nemzetesítő⁸ és immár többségi államon⁹ belül megvizsgálánk az erdélyi románság kisebbségi jogainak

³ A XIX. század végéig a magyar jogi és politikai nyelvezetben a nemzetiség szó nem volt a mai értelemben vett nemzeti kisebbség szinonimája. Eredetileg a *nemzetiségek* kifejezés a magyar nemzetiségre is vonatkozott. Ugyanakkor már 1848-ban is a *nemzetiségi kérdés* vagy *nemzetiségi ügy* kifejezések jellemzően a magyar és a nem magyar nemzetiségek között kialakult feszültségekre és vitákra utaltak, és a későbbi nemzetiségi szabályozások a mai értelemben vett kisebbségjogi természettel bírtak. Az utólagos értelmezés jogán minősítjük az 1849-es és az 1868-as nemzetiségi törvényeket kisebbségjogi természetűeknek.

⁴ A feudális rendszer eltörlését az 1848-as áprilisi törvények mondták ki: az 1848. évi VIII. törvény cikk a közös teherviselésről, az 1848. évi IX. törvény cikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről, az 1848. évi X. törvény cikk az összesítésről, legelő elkülönözésről és faizásról, az 1848. évi XI. törvény cikk azon ügyekről, melyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek, az 1848. évi XII. törvény cikk az urbéri megszüntetett magánúri javadalmak statusadósságá leendő átváltoztatásáról, az 1848. évi XIII. törvény cikk a papi tized megszüntetéséről, az 1848. évi XIV. törvény cikk a hitelintézetéről, az 1848. évi XV. törvény cikk az ösiség eltörléséről.

⁵ Lásd: 1848. évi VII. törvény cikk Magyarország és Erdély egyesítéséről.

⁶ Lásd: 1849. évi VIII. törvény cikk a nemzetiségekről.

⁷ A törvényt nem követték gyakorlati megvalósítások a szabadságharc leverése utáni, centralizációs politikát folytató Osztrák Császárságban, mely igyekezett Erdélyben mielőbb egy új közigazgatási felosztást és császárhű igazgatást beiktatni. Lásd: KISTELEKI Károly: *Erdély újra Habsburg-kormányzat alatt (1849–1867) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 279–282.

⁸ Rogers Brubaker terminológiáját kölcsönöztük: „A nemzetesítő állam éppenséggel nem azonos azzal a nemzetállammal, mely a szó megszokott értelmében olyan etnokulturálisan homogén államot jelent, ahol az állampolgárok túlnyomó többsége ugyanahhoz az etnokulturális nemzethez tartozik. A nemzetesítő állam ennek épp az ellenkezőjét jelenti. Bár nem előfeltétele az etnokulturális heterogenitás (mivel nemzetesítő projektek még az etnokulturálisan homogén környezetekben is kezdeményezhetők), a nemzetesítő államok rendszerint etnokulturálisan heterogének. Annak, hogy a 'nemzetesítő' állam fogalmat használom a 'nemzetállam' helyett, egy további oka is van: az utóbbi egy elért vagy teljessé tett állapotra utal, míg az előbbi azért is hasznos, mert arra utal, hogy ezt a teljessé tett állapotot még nem érték el. A nemzetesítő államot jellegzetesen befejezetlen államként fogalmazzák meg az elitjei [...]”. BRUBAKER, Rogers: *Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2006/3, 13.

⁹ A többségi állam fogalmát a nemzetesítő állam és a nemzetállam fogalmi közé ékeljük, megragadva az egyenlőséglvű nemzetesítő államok vagy nemzetállamok jogi alaptézisét. Azon államot nevezzük *többségi állammak*, mely a társadalmat valamely releváns kritérium szerint jogi szempontból is többséggé és kisebbséggé tagolja. A többségi államokban a többség kulturális, társadalmi, politikai érdekeit felvállalja az állam, és azok nagy részét az alkotmányos rend és az állampolgári jogok szavatolása útján védi és támogatja. A kisebbségek legitimnek minősített érdekeit kisebbségi jogok útján védi.

alakulását, fontosnak találjuk ismertetni azt a jogfejlődést, mely a nemtelen románságot¹⁰ kisebbséggé tette Erdélyben és Magyarországon. Hangsúlyozzuk, hogy a kisebbségi jogok szubjektumai nem a számbeli kisebbségüknél fogva válnak kisebbségekké – ahogy a korabeli német ajkú erdélyi natio tagjai, a szászok sem kisebbségi jogokat gyakoroltak az erdélyi rendi társadalmon belül –, hanem abból fakadóan, hogy valamely velük egy államalakulatban élő nemzeti közösség a polgári egyenlőséget elismerő törvények érvényesülése jogán birtokába veszi az államot, és saját nemzeti érdekeit kiszolgálni képes egyenlőség elvű jogrendszert foganatosít.¹¹ A nemzetiségek az államot birtokába vevő domináns nemzetiség kialakulásával válnak kisebbségekké, a nemzetiségi jogok pedig a domináns nemzetiség kulturális igényeinek elismerését főszabállyá tevő szabályozás következtében válnak kisebbségjogi természetűekké. Ez először 1849-ben, majd 1868-ban játszódik le Magyarországon és Erdélyben.

1.1. A magyar nyelv státusza Magyarországon

Az 1790/91. évi XVI. törvénycikk elsőként mondja ki Magyarországon a magyar és latin nyelv elsőbbségét más „idegen nyelvekkel” szemben, „*hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék*”: „*Ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni; hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesedésére; a kormányszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.*”

Az 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról ennél tovább megy, és célként jelöli meg, hogy „*közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendszeren elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják*”. Az 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról bizonyos esetekben kötelező jelleggel írja elő a magyar nyelv használatát, más esetekben megengedően, lehetőségként. Például kötelező jelleggel írja elő, hogy a karok és rendek felterjesztései a császárhoz a félreértések elkerülése végett hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek, vagy hogy „*A hazai nyelvet használó ezen törvényhatóságoknak azután a magyar királyi helytartó-tanács ugyanazon nyelven válaszoljon*”,¹² viszont megengedően nyilatkozik arról, hogy „*Szabadságukban maradjon azon kívül azon törvényhatóságoknak, melyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartó-tanáccsal való levelezéseiket hazai magyar nyelven írni, s a törvénytészeket s perekben is a magyar nyelvet*

¹⁰ A nemtelen szó eredetileg nem nemest, vagyis politikai jogokkal nem bírót jelent. A románokat azért nevezik a rendi társadalom idején nemtelennek, mert nem képeztek politikai jogokkal bíró csoportot.

¹¹ Az 1847-es országos összeírás alapján Magyarországon (Erdély nélkül) a magyar anyanyelvű lakosság számaránya 40%-ra tehető. Lásd: FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. I. rész, Pest, 1847, 18–32. Az 1857-es országos összeírás adatai alapján 1849-ben Erdélyben ennél is alacsonyabb volt a magyar ajkú lakosság számaránya. Lásd: FÉNYES Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867, 11–23.

¹² 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 4. §.

használniok”,¹³ és hogy a Curia a magyar nyelven befejezett s hozzá föllebbezett perekben ekkor „*még ne legyen köteles*”¹⁴ ugyanazon nyelven határozni. A hivatali nyelvhasználat fejlődésének 1791-ben megkezdett folyamatának logikáját jelzi, hogy a fent idézett törvénycikkek minden esetben egymásra hivatkozva, a korábbi törvényben foglaltakat kiteljesítendő céllal íródnak, illetve hogy az 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról egyre világosabban kimondja a magyar nyelv ismeretének és használatának imperatívuszát. Például 2. paragrafusában már kötelezi a Curiát arra, hogy „*a hozzá magyar nyelven föllebbezett perekben szintén ugyanezen nyelven határozzon, és az ilyen pereket magyar kivonat mellett adassa elő*”, és 4. paragrafusában kimondja, hogy „*mostantól kezdve jövendőben az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja*”, vagy hogy „*az 1834. évi január 1-seje után senki ez ország határai közt, a ki a magyar nyelv kellő ismerete nélkül szűkölködik, ügyvédi vizsgálatra ne bocsáttassék*”. Az 1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelvről a magyar nyelvet a törvénykezés hivatalos nyelvévé teszi és kimondja, hogy értelmezési kérdés esetén a magyar nyelvű verzió az „*elhatározó*”.¹⁵ Ugyanakkor ez az első olyan törvénycikkely, mely az anyakönyvezés nyelvévé is teszi a magyar nyelvet „*azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek*”.¹⁶ Az 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről a nemzetiségi kérdés tekintetében talán legfontosabb vonatkozása, hogy továbblép a magyar nyelv imperatívuszán és annak exkluzivitását is megfogalmazza, eltörölve a latin nyelv használatát, illetve betolakodva a más anyanyelvű vallási közösségek életébe is. Így kiterjeszti a magyar anyakönyvezés kötelezettségét azon egyházakra is, ahol „*a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak*”,¹⁷ és elrendeli, hogy „*Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják*”.¹⁸ Az 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről már címében is kirívó módon jelzi a magyar nyelv és nemzetiség¹⁹ jogi összefonódását. E törvény a történelem során először mondja ki a magyar nyelv exkluzivitását a törvényhozásban, igazságszolgáltatásban és adminisztrációban, illetve elsőként rendeli el, hogy magyar legyen a Magyarország határain belül működő iskolák közköztartási nyelve. A magyar nyelv jogi státuszának magyarországi fejlődése jól tükrözi a magyar nemzeti ébredés felgyorsulását és kiteljesedését. Ugyancsak a magyar nyelv és kultúra térnyerését és a magyar nemzet kibontakozását volt hivatott elősegíteni az 1808. évi VIII. törvénycikk a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről, az 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllálitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról és az 1840. évi XLIV. törvénycikk a pesti magyar színházról.

¹³ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 3. §.

¹⁴ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 4. §.

¹⁵ 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről, 1. §.

¹⁶ 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről, 4. §.

¹⁷ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, 7. §.

¹⁸ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, 8. §.

¹⁹ Felhívjuk az olvasó figyelmét a törvény címére, melyből kiderül, hogy a törvényhozók ekkor még a magyar népcsoportra is nemzetiségként hivatkoznak. A nemzetiség szó csak fokozatosan válik a mai kisebbség jogi megfelelőjévé.

1.2. A magyar nyelv státusza Erdélyben

A nyelvilag sokszínű Erdélyben is latin volt a törvények nyelve a magyar királyok ideje alatt, majd jóval megelőzve Magyarországot, már a fejedelemség idején a magyar vette át a latin helyét.²⁰ Bizonyos okiratok viszont a fejedelemség ideje alatt is latin nyelven íródtak. Miközben a székelyek magyarul szerkesztették törvényeiket, a szászok latinul szerkesztették a sajátjaikat. Ezt az egyenetlen nyelvi rezsímet nem valamely törvénykezés hozta, hanem a szokásjog alakította.²¹ II. József 1784-es rendelkezései viszont felborították mind a magyarországi, mind az erdélyi rendi berendezkedést, és kiküszöbölve a latin nyelvet, a németet tették meg hivatalos nyelvnek,²² mely ellen még a szász Bruckenthal kormányzó is állást foglalt. („*A nemzet oly kedves ősi nyelvének a köz ügyekben használása, az országgyűlésének leendő összehívásáig, ő felségétől kegyelmesen engedtessek meg.*”²³) Erdély vonatkozásában ezek a rendelkezések nemzetiségi dimenziót is nyertek, ugyanis a rendi alkotmány eltörlésével a románok egyenjogúakká váltak a területi és más kiváltságoktól megfosztott korábbi három szövetséges nemzet tagjaival, és az arisztokrácia, a székelység és szászág tagjaihoz hasonlóan a románok számára is lehetőség nyílt a hivatalviselésre. A hivatalossá emelt német nyelv Magyarországgal szemben Erdélyben a három rend egyikének, a szászoknak a nyelve volt. Az 1790/91. évi országgyűlés rendelkezései visszaállították a korábbi állapotokat, helyreállítva az erdélyi alkotmányos rendet, a három nemzet rendi alkotmányát. Az 1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az Erdélyi Fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról kimondta, hogy: „*A magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön.*

A latint pedig az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányzói jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal vagy a tartományon kívül folytatandó levelezésekben használják.”

Az erdélyi alkotmányos rend visszaállítása leginkább a románokat sújtotta, mivel nemtelen közösségként ismét az alkotmányos renden kívül szorultak. Ezen sérelem okán készült el 1791 márciusában a *Supplex Libellus Vallachorum Transsilvaniae*²⁴ politikai iromány, kollektív mű, melynek szerzői között volt Ignatie Darabont nagyváradi görögkatolikus püspök, Samuil Micu Klein görögkatolikus teológus, Petru Maior görögkatolikus pap, író, történész, nyelvész, az Erdélyi Iskola kiemelkedő képviselője, Gheorghe Șincai történész, nyelvész, fordító, költő és ugyancsak az Erdélyi Iskola képviselője, Ioan Piuariu-Molnar orvos, nyelvész, fordító, Iosif Meheși, Ioan Budai Deleanu, Ioan Para és mások. A kérvény legfőbb követelései a történeti és jogi érvelés alapján, hogy töröltesse nek az oláhokra vonatkoztatott „*megettűrték, bebocsájtottak, a Rendek közé nem számítottak*” (tolerati, admissiinter Status, non recepti) kifejezések; a román papság, nemesség és

²⁰ Lásd bővebben: MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944, 29–37.

²¹ *Uo.* 29.

²² BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, 1928.

²³ Részlet a magyar és erdélyi udvari kancelláriák II. Józsefhez intézett leveléből. Lásd: SZILÁGYI Ferencz: *A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876.

²⁴ Magyarul: „Az erdélyi oláhok kérelme”.

köznép a többi felekezet papjainak és a három nemzet nemeseinek és köznépeinek járó bánásmódban részesüljenek; a románság számarányának megfelelő arányban legyenek képviselve a románok a köztisztviselők és országgyűlési képviselők között; a törvényhatóságok vagy települések neveit a helyi többség nyelvén vagy két nyelven használják. Habár az érvelés utal a természeti igazság és a polgári társadalom alapelveire, a *Supplex Libellus* a rendi társadalom keretein belül keresi a románság helyét mint a három *natio* melletti negyedik politikai entitás. Pusztán egy évvel később, 1792 márciusában elkészült egy újabb, de kevésbé historizáló és hangsúlyosabban a polgári értékekre építő *Supplex Libellus Vallachorum*, melyet ezúttal Ioan Bob balázsfalvi görögkatolikus püspök és Gherasim Adamovici erdélyi ortodox püspök nyújtott be.²⁵

Az első kérelmet II. Lipót az erdélyi diéta elé küldi. A *Supplex Libellus* felolvasását csend fogadja, lévén hogy a rendeknek első ízben kell tudomásul venniük a román nemzeti kérdés létezését.²⁶ Az 1791-es 98. országgyűlési ülésen a diéta állásfoglalása szerint a románokat a székely és magyar *natio* területén ugyanazon jogok és kötelezettségek illetik meg nemesként, szabadosként vagy parasztként, mint a magyar és székely nemesek, szabadosokt és parasztokat, amennyiben a négy bevett vallás tagjai. Így a románságot nem illetheti meg több polgári jog, és az ortodoxok számára a jogi emancipáció csak a bevett vallások valamelyikéhez való csatlakozás jelentheti, mint ahogy azt Mária Terézia az 1744. évi VI. és VII. törvénycikkek útján elrendelte a görögkatolikus egyház esetében. A szászok a kérdést megválaszolatlanul hagyták.²⁷

A rendek elutasító magatartása ellenére, a II. Lipótot követő I. Ferenc császár jóvoltából mégsem maradt következmények nélkül a *Supplex Libellus*, ugyanis az 1791. évi erdélyi LX. törvénycikk, a görög szertartású nemegyesültek vallásának szabad gyakorlatáról kimondta az ortodox vallásnak a négy bevett vallás körébe vételét: „A görög szertartásu nem egyesült keleti vallást, a mely e tartomány törvényei értelmében eddigelé a türt vallások közé tartozott, a jelen cikkely erejénél fogva a maga szabad gyakorlatában megerősítik, olyan módon, hogy ennek a vallásnak az összes követői a saját szertartásukbeli püspöktől függjenek, a kit Ő szent felsége fog kinevezni, és állapotjukhoz képest a többi benlakók módjára kell velük elbánni, és a közterhek viselésében, meg egyéb szolgáltatásokban, nem szabad őket másoknál jobban terhelni, továbbra is épségben maradván a királyi felségnek jogai, a melyek őt a papság, az egyház, az alapítványok és az ifjuság nevelésének ügyei körül megilletik.”

A következő évtizedekben a diéta működése mindinkább költségvetési kérdésekre szorítkozott és egyre ritkábban került összehívásra. Az erdélyi rendektől az államvezetés lépésről lépésre az uralkodó akaratának engedelmeskedő német nyelvű bürokráciának a kezébe került át, mely az 1837/38-as, 1841/43-as és 1846/47-es országgyűléseken zajló magyar–szász nyelvharcot vezetett. Mindeközben a románság taktikát váltva, a

²⁵ ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest, 1935, 329–330.

²⁶ MIKÓ: i. m., 31.

²⁷ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12. napjára szab. kir. városba Kolosvárra hirdettetett, és több következtetett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglalatosságoknak jegyzőkönyve*, 644–652, https://www.europeana.eu/portal/en/record/9200332/BibliographicResource_3000123600735.html. Továbbá lásd: KÓPECSI Béla (szerk.): *Erdély története*, I–III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1112–1129, <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/356.html#358>

szászföldi sérelmeikre keresve orvoslatozt a magyarokkal próbáltak szövetségre lépni. Leményi püspök az 1837/38. évi országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar és székely nemzetek kebelében „1791-től fogva soha egy oláh osztály vagy személy, csak azért, hogy oláh, el nem nyomtatott s a közhivatalok viselésétől ki nem rekesztetett”, és egyedül a szászok voltak Erdélyben a románok elnyomói.²⁸ A hivatalos magyar nyelvért folyó küzdelem, mint már említettük, Erdélyben különösen érzelmeiktől fűtött kérdéssé vált, mivel a német nyelv a szászok anyanyelve volt. Ezért a magyar–szász nyelvharca a 19. században a párhuzamos nemzetépítések okán a magyarok és szászok nemzeti érzelmeit is felkorbácsolta. Az 1842. január 31-i országgyűlésen elkészült törvényjavaslat a magyar nyelvről világosan körvonalazta az erdélyi magyarok azon törekvését, hogy a Magyarországon elfogadott 1840. évi VI. törvénycikkhez hasonló mértékű nyelvi exkluzivitást biztosítsanak Erdélyben a magyar nyelvnek. A törvénytervezet kimondta a magyar nyelv hivatalos státuszát, a törvények magyar nyelven való szerkesztését, és a hatóságok, egyházak és oktatási intézmények működési nyelvének is a magyart határozta meg. A szász iskolák kivételt képeztek, viszont a görögkatolikus iskolákban tíz év haladékkal kellett áttérni a magyar nyelvre, és a tizedik év letelte után egyházi hivatalt is már csak olyanok tölthettek volna be, akik beszélnek a magyar nyelvet. A nem magyar nyelvű egyházak ugyancsak tíz év haladékot kaptak a hivatali és anyakönyvezési nyelv magyarrá váltására.²⁹ A törvénytervezet vehemens ellenzést váltott ki mind a szászokból, mind a románokból. Ez utóbbiak a nemzet megsemmisítését vélték felfedezni a magyar nyelvet kiterjesztő törvény szándéka mögött. Habár a törvénytervezet sosem emelkedett jogerőre, elültette mind a szász, mind a román értelmiségben annak gondolatát, hogy a magyar nyelvi törekvések szöges ellentétben állnak saját nemzeti érdekeikkel. Az anyanyelv a jövőben kiemelt szerepet kapott, és mind a nemzet kifejlődése, mind a nemzet megmaradása tekintetében eszközzé és céllá vált a magyarországi nemzetiségek számára.

Végül az erdélyi nyelvharcnak az 1847. évi I. tc. a magyar nyelvről vetett véget, mely lényegesen megengedőbb volt a nem magyar felekezetekkel és nemzetekkel, mint az 1842-es törvénytervezet, viszont a magyar nyelvet hivatalossá tette Erdélyben.

1.3. Az 1868-as nemzetiségi törvény jelentősége

Jelen esszé terjedelmi korlátai miatt csak szemléljük az erdélyi románok nemzetiségi törekvéseit érintő, 1868-ban elfogadott törvényeket, amelyek részben előkészítették az 1868-as nemzetiségi törvény³⁰ elfogadását:

- IX. törvénycikk a görög keleti vallásúak ügyében,
- XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában,
- XXXIX. törvénycikk a gyula-fehérvári görög-katolikus érsekség s a lugosi és szamosújvári görög-katolikus püspökségek iránt,
- XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról.

²⁸ MIKÓ: *i. m.*, 34.

²⁹ MIKÓ: *i. m.*, 36. Továbbá lásd: BIRÓ Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században = Magyarok és románok*, I–II. kötet, szerk. DEÉR József, GÁLDI László, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1943, 126–176.

³⁰ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenlőség tárgyában.

Az 1868. november 24–29. között a XLIV. törvénycikkről – a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában – lezajlott parlamenti vitában három törvényjavaslat és két álláspont állt egymással szemben:

1. a felerésznt nemzetiségi képviselők³¹ álló nemzetiségi bizottság magyar képviselői által támogatott és a törvény-előkészítő bizottság által véglegesített törvényjavaslata, mely báró Eötvös József³² elképzelésére épült,

2. az ezt minimálisan kiegészítő, de lényegileg nem megváltoztató Deák Ferenc-féle törvényjavaslat, v mely hangsúlyosan tisztázza a magyar politikai nemzet deáki fogalmát és

3. az előbbi kettővel szöges ellentétben álló ún. nemzetiségi törvényjavaslat.

Fontos megjegyezni, hogy az 1849 utáni abszolutizmusban sok teret nem kapott a magyar parlament arra, hogy önálló megoldást találjon a forradalom során felhalmozott nemzeti ellentétek feloldására. 1852-ben ismét bekövetkezik a modern nemzet jogállásához elengedhetetlen jobbágyfelszabadítás. 1861-ben, uralkodói sugallatra,³³ Eötvösnek sikerül egy olyan törvénytervezetet előkészíteni, mely élvezte a nemzetiségi képviselők támogatását,³⁴ mégis az 1868-as bizottsági törvényjavaslat már csak a magyar képviselők támogatására tudott számot tartani, és a Deák-féle módosításokkal még inkább a magyar képviselők diktátumává vált. A nemzetiségi³⁵ és a „magyar” törvényjavaslat közötti fogalmi és elvi különbség az egyéni és kollektív jogok³⁶ vitájában rejlik, illetve a törvény céljában. Deák, a vita első felszólalójaként, a következőképpen nyilatkozik: „[...] az én meggyőződésem a fen[ny]forgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogu tagja. (Helyeslés.) A másik, a mit tartok és

³¹ A továbbiakban a nemzetiségi képviselők alatt a nem magyar nemzetiségű képviselőket értjük.

³² Eötvös liberális jogalkotói szellemiségét és megoldáskereső szándékát jól szemlélteti az 1965-ben kiadott szakmai főműve: *A nemzetiségi kérdés*. Lásd: EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1865.

³³ „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint [...] oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajku lakosainak nemzeti jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésük, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan és világosan formulázva tartalmazza.” (Részlet a császár 1861. július 21-én kelt leiratából.)

³⁴ A 27 tagú nemzetiségügyi bizottság elfogadja Eötvös javaslatát, mely viszont, az Országgyűlés feloszlata miatt, nem kerül parlamenti vitára. Szükséges hozzátennünk, hogy a bizottság nem minden tagja fogadta el a javaslatot. A román Vlad és Popovici képviselők különvéleményt fogalmaztak meg, melyet a bizottság a közösen elfogadott jelentéssel együtt küldött az Országgyűlés elé. Lásd DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 244–245; KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 45–47.

³⁵ JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Kiadja a Bocskay Szövetség, Budapest, 1920, 83–85. KÉRELMEK, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt, Magyar Kisebbség, 1940. 173–174.

³⁶ Annak ellenére, hogy a vizsgált korban még ismeretlen volt a kollektív jog kifejezés, nem tekinthetünk el afőlött, hogy a nemzetiségi törvényjavaslat a nemzetiségeknek mint közösségeknek akart jogalanyi státuszt szerezni, tehát a mai értelemben vett kollektív jogokat követelt az egyéneket megillető egyéni jogok mellett.

*hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, czélszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. (Helyeslés.)*³⁷ Láthatóan Deák az egységes, oszthatatlan magyar politikai nemzetről beszél, amelynek tagjai az ország állampolgárai.³⁸ Továbbá Deák a törvény által csak az országban divó nyelvek státuszát és használhatóságát kívánja szabályozni, az ország egységének sérthetlensége mellett, a kormányzat lehetőségeihez mérten és az igazságosság követelményének megfelelően.

Ezzel szemben Alexandru Mocioni Temes megyei román képviselő szerint: „A nemzet, mint olyan embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi-, történeti s ennél fogva nyelvi kötelékek is szorosan fűznek egymáshoz, miután az erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: azért személyiség, vagyis jogi személy. Természetes, hogy ezen jogi személynél, mint minden más jogi személynél, az első s legszentebb természetes érdek nem lehet más, mint saját létének fen[ntartása. A nemzeti igényeknek alanya tehát első rendben soha sem lehet az egyik vagy másik egyén, mind összesen sem, hanem csak épen a nemzet, mint ilyen. [...] Ezeket előre bocsátva, (Zaj) az első legfőbb nemzetiségi igény nem lehet más, mint a nemzeti egyéniség létének, fejlődésének biztosítása. És miután arról van szó, hogy a nemzetiségi igényeket törvényesen biztosítsuk, természetes, hogy első teendőnk nem lehet más, mint hogy a nemzeti egyéniségek létének és fejlődésének a törvényes biztosítékot adjuk meg.

*Ez az, mi ellenindítványomban ben[nt]foglalva, ez az, mit a központi bizottság szövegében nem találhatok...*³⁹

Alexandru Mocioni mind felszólalásában, mind a szerb–román nemzetiségi törvényjavaslatban világosan a kollektív jogok álláspontjára helyezkedik, mely értelmében a „nemzeti igényeknek”, vagyis a nemzetiségi jogoknak alanyai nem az egyének, hanem maguk a nemzetek kellene legyenek, és éppen ezért a legfőbb nemzetiségi igény a nemzetiség létének közjogi elismerése és fejlődésének biztosítása. Fontos megjegyezni, hogy a Nicolae Bălcescu és Kossuth Lajos közötti tárgyalások eredményeül megszületett egyezség⁴⁰ szellemében a szegedi parlament által elfogadott, Szemere Bertalan⁴¹ által benyújtott törvényerejű határozat az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről még a „magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődés”⁴²-ének biztosításáról beszél,⁴³ amely egyértelműen magában foglalja mind a különböző nemzeti csoportok létezésének elismerését, mind ezen csoportok nemzeti fejlődésének biztosítását.

Dobrzánszky [Dobrjanskij] Adolf ruszin nemzetiségi képviselő felszólalása is az egyéni és kollektív jogok feloldhatatlannak tűnő konfliktusában látja a vita lényegét: „Eltekintve ugyanis a részletektől, melyek a részletes tárgyalás alkalmával módosíthatók, a többségi

³⁷ KEMÉNY: *i. m.*, 130.

³⁸ A politikai és kulturális nemzet bővebb tárgyalásáért lásd: DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2002/4.7–22.

³⁹ KEMÉNY: *i. m.*, 133.

⁴⁰ EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*, II. kötet, Pallas-Akadémia, Csikszereda, 1998, 274–281.

⁴¹ DEMETER: *i. m.*, 239–241.

⁴² Lásd: 1. sz. melléklet.

⁴³ 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, 1. bekezdés.

*javaslat nem abban tér el a kisebbségi javaslatról, hogy a törvényhatósági területek kikerekítését, a nyelvek bizonyos területhez kötött uralmát, és a hivatalok, méltóságok, a nemzetek közötti aránylagos megosztását el nem fogadván, az egyéni szabadság alapján kívánja megoldani a nemzetiségi kérdést, hanem abban tér el elvileg a kisebbségi javaslatról, miként hallgatással mellőzve az ország nemzeteinek tényleges s törvényes létét, az egyéni szabadságnak a nyelv használata körüli lényeges korlátozására szorítkozik, s ez által alapját veti meg azon legújabb időben mindinkább elharapózó törekvésnek, mely egyenesen tagadásba vévén a nem-magyar nemzetek létét, egyedül a magyar nemzetet ismeri el nem csak, hanem azt mint állítólagos politikai nemzetet igyekszik az ország népének, tehát az állam politikai tényezőjének helyébe állítani..."*⁴⁴

Iosif Hodoş [Hodoşiu József] Zaránd megyei román nemzetiségi képviselő nagyon pontosan megragadja a kiegyezés után többségi állammá változó Magyarország azon működési logikáját, hogy valójában az egyenjogúság álcája alatt a magyar nyelv szupremáciája szabályoztatik, ugyanis a magyar képviselők ebben látják a magyar haza egységének védelmét: „Tehát az állam politikai egysége nem a nyelv egységében fekszik, de azon kiváltságos állásban sem, melyet a központi bizottság törvényjavaslatával által megteremtteni óhajtanak. És meg akarják teremteni ezen privilegiált állást csak egy nemzet, t. i. a magyarra nézve. Ugyanazért én a központi bizottság javaslatát nem nevezhetem nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslatnak, hanem inkább nevezhetném azt a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvényjavaslatnak.”⁴⁵

„Emez [a szerb–román nemzetiségi törvényjavaslat] az egyenlőség, testvériség és igazság törvényjavaslata, amaz a magyar nyelv és nemzetiség ráerőszakolása a többi nemzetekre. Emez több nemzeteket ismer el az ország politikai integritása közt, a másik pedig nem ismer csak magyart, és magyart, és mindig magyart, a mi a tényekkel ellenkezik. Emez szabad statusban szabad egy házat, szabad egyént akar, amaz pedig az egyént is, az egyházat is megfosztja egyik legtermészetesebb jogától. (Nem áll!) Emez egyesülésre hívja fel a nemzetet, amaz eltaszit a magyar nemzettől minden nemzetet. Amaz egy előítéletből indul ki: mert előítélet az, ha azt tartjuk, hogy ha a magyar nyelv nem lesz állami és hivatalos nyelv, és hogy ha e hazában több nemzetek ismertetnek el, akkor az ország szétdarabolása elkerülhetetlen. Ez előítélet, és előítélet ellen nem lehet harcolni, melynek állhatatlanságát azonban már fen[n]ebb kimutattam. Emez elvből indul ki, a nemzetiségi elvből, mely egész Európa által el van ismervé, és mely ellen sophismákkal harcolni igen, de érvekkel nem lehet...”⁴⁶

A vita politikai filozófiai és jogelméleti mélységeit elsősorban a nemzetiségi képviselők adják meg, akik számos olyan problémát vetnek fel, amelyeknek az elméleti szakirodalma ekkor még teljességgel ismeretlen Magyarországon vagy még nem is létezik. Ilyen például a nemzetiségeket megillető elismeréshez való jog⁴⁷ vagy a liberális, francia modell idéző formális jogegyenlőség és a valós esélyegyenlőség közötti különbség problematikája. Ez utóbbira mutat rá Vincențiu Babeş [Babeş Vince], Szászabánya kerületet képviselő román politikus a magyar képviselők liberálisnak mondott álláspontját bírálva: „Ha ez szabad verseny, akkor a versenynek nincsen értelme s egy hasonlítással élve, épen olyan verseny ez, mintha egy karddal, pisztollyal ellátott lovas huszárt oda állítanának összekötött

⁴⁴ KEMÉNY: i. m., 142.

⁴⁵ KEMÉNY: i. m., 143.

⁴⁶ KEMÉNY: i. m., 145.

⁴⁷ DEMETER: i. m.

kézzel álló öt gyermek ellenében, s azt mondanák nekik: 'Na most szabad a verseny köztetek, küzdjetek vagy szaladjatok!'"⁴⁸

Deák felszólalásában, illetve a törvénytervezet preambulumban megjelenik egy, a mi szempontunkból különös jelentőséggel bíró gondolat. A vita során azt állítja, hogy a nemzetiségi törvénytervezetben, melynek címe: „*a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*”, „*az egyenjogúság a szabály [...], s ebből kivételek vannak a nyelv használatára nézve*”.⁴⁹ Tehát a nemzetiségi törvény logikájának értelmében csak azon területeken nem korlátozzatik az egyenjogúság, amiről e törvény nem szól. Erre pedig példaként Deák az országgyűlés nyelvét hozza, mely a korlátozó szabályozás hiányában akár a nemzetiségek nyelve is lehetne a magyar nyelv mellett, és éppen ezért kéri a tervezet megfelelő módosítását. Ebből jól látható, hogy miközben a törvény címe az egyenjogúság megteremtésének célját sejteti, valójában az egyenjogúság csorbulásának szabályozásáról és a magyar nyelv szupremáciájának elismeréséről szól. Deák és a törvényhozók orvosi pontossággal ragadják meg a kisebbségi jogok⁵⁰ egyenlőtlenségeket rögzítő feladatát és természetét, mely napjaink elméleti szakemberei számára is hasznos felismerésként szolgálhat. A szárnyait bontogató magyar *többségi államban* ugyanis az 1868-as nemzetiségi törvény jogszerűvé teszi a polgárok egyenlőtlenségét az országban divatozó nyelvek hivatalos használata területén, rögzíti a magyar nyelv használatának főszabályát, és szabályozza a különféle nyelvek használatának lehetőségeit és feltételeit.⁵¹

Sigismund Borlea [Borlea Zsigmond] Zaránd megyei román nemzetiségű képviselő – nem egyedülként – a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján a magyar képviselők törvényjavaslatában a magyarosítás asszimilációs szándékát véli felfedezni, és illőbbnek találná, hogyha a törvény címe „*a nem magyaroknak erőszakos magyarosítása iránti törvény*” lett volna.⁵²

Amint a parlamenti vitából kitűnik, a román képviselők elutasították, hogy jogi szempontból kisebbségekké váljanak Magyarországon és Erdélyben, hiszen a magyar politikai nemzet tagjainak nem az állampolgárokat szerették volna, hanem az egymással egyenlő, törvényesen elismert nemzetiségeket. Ugyanakkor történelmi, kulturális és gyakorlati okoknál fogva elismerték a magyar nyelv primátusát, de annak vitatták a jogilag bebetonozott, örök érvényű szupremáciáját. Tekintettel arra, hogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nem képezett többséget a magyar ajkú vagy magát magyarnak valló lakosság, megállapíthatjuk, hogy a románok, szerbek, szlovákok stb. kisebbségi státusza demográfiai okoknál fogva nem tekinthető evidenciának. Ugyanakkor a liberális demokrácia társadalmi szerződés elmélete sem legitimálta maradéktalanul a nem magyar nemzetiségek nyelvének kisebbségiként való kezelését, hiszen később a nemzetiségi egyenjogúságról szóló XLIV. törvénycikke egyetlen nemzetiségi képviselő sem támogatta.

Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában 1868. december 7-én hirdették ki az országgyűlés mindkét házában. A nemzetiségi törvény

⁴⁸ KEMÉNY: *i. m.*, 152.

⁴⁹ KEMÉNY: *i. m.*, 132.

⁵⁰ Ismételen hangsúlyozzuk, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben vagy a vitában nem használatosak a kisebbség vagy kisebbségi jog kifejezések. Utólagos értelmezésünk jogán minősítjük az 1849-es és az 1868-as nemzetiségi törvényeket kisebbségjogi természetűeknek.

⁵¹ Lásd: az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Preambulum és 1. cikkely.

⁵² MIKÓ: *i. m.*, 199.

hatálybaléptetése felállította a magyar és nem magyar nemzetiségek többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó *többségi állam* fogalmi kereteit:

– a magyar nyelvet egyedüli államnyelvvé tette, és

– a nyelvi kérdést az egyenlőség főszabályától külön szabályozandó – az egyenlőtlenséget megengedő – területként határozta meg.

Ebben a keretben a nyelvi nacionalizmus útján járó nemzetek (magyar, román, szerb, szlovák stb.) két kategóriába kényszerültek: magyar és nem magyar, avagy többség és kisebbség. A horvát–szlávón–dalmát népet az 1868. évi XXX. törvénycikk kiemelte a nem domináns nemzetiségek sorából,⁵³ és a magyarhoz hasonlóan politikai nemzetnek ismerte el. Ennek ünnepélyes momentumja az 1868. novemberi 24-i országgyűlési ülésen zajlott, Vakanovics Antal horvát nyelvű beszédével.

Amint már korábban említettük, az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény mindhiába lépett hatályba, a forradalmi viszonyok között sosem tudott joghatást kifejteni, és így csak jogtörténeti kuriózumként említhetjük. Ezért, a pontos fogalomhasználat értelmében, 1868. december 7-től, az 1868. évi XLIV. törvénycikk kihirdetésétől beszélhetünk jogi szempontból a *többségi* Magyarországról és az erdélyi románság kisebbségi jogairól.

2. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk⁵⁴

Az erdélyi románság sorsa, sajátos etnokulturális jegyeinek és történelmének köszönhetően, már a középkortól nemcsak nyelvileg különbözött a régió más népcsoportjaitól, hanem vallását és a rendi társadalmon belüli nemtelen helyzetét tekintve is kirajzolódtak a közösség határvonalai. A jobbágyfelszabadítás után ezekből a határképző jegyekből már csak a nyelvi és vallási maradt meg, ugyanis eltérve a székely, magyar és szász nemzetiségektől, a románság majdnem kizáró jelleggel az ortodox és görögkatolikus egyházak híve volt. Ezért a románok jogai az egyenlőségelvű polgári társadalomban nemcsak a nyelv területén, hanem a vallás területén is ki voltak téve az egyenlőtlen bánásmódnak. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy a nemzetiségi egyenlőségről szóló törvény a vallás kérdését nem tárgyalja lelkiismereti kérdés mivoltában, hanem csak nyelvi vonatkozásában, ugyanis a románok egyházi életének szabad gyakorlását és egyházaik más bevett egyházakkal való viszonyosságát nem kisebbségi jogokban, hanem az 1848. évi XX. törvénycikk, majd az erre hivatkozó 1868. évi LIII. törvénycikk és végül az 1895. évi törvénycikk szabályozta.⁵⁵ E

⁵³ A következő évtizedekben felmerül a dualista monarchia hárompólusúvá való átalakítása eleinte egy cseh–szlovák, majd egy horvát központú délszláv állam létrejöttével. A trialista álamberendezkedés pártfogója Ferenc Ferdinánd trónörökös lesz. Lásd: ZÖLLNER ERICH: *Ausztria története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 314–336.

⁵⁴ Lásd: 2. sz. melléklet.

⁵⁵ Megjegyezzük, hogy Európában elsőként az Erdélyi Fejedelemségben emelkedett törvényi erőre a vallásszabadság jogi koncepciója. Az 1568-as tordai országgyűlés a három *natio* egyházaira: a római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházakra terjesztette ki jótéteményeit. A keleti egyházak hívei, vagyis a románok túlnyomó többsége csak a XVIII. századtól részesülhetett a lelkiismereti szabadság erdélyi rendjéből. A román történetírás rendszerint nemzeti elnyomás eszközeként említi az ortodox vallás hiányát a vallásszabadságról szóló

legutóbbi törvénycikk 1. paragrafusa szerint „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja”. Így megállapíthatjuk, hogy az 1868 utáni Magyarországon kisebbségi jogok helyett, bármiféle megkülönböztetés nélkül, a magyar keresztényekhez hasonlóan biztosított a lelkiismereti szabadság a görögkatolikus és ortodox románok számára.

Amint azt már tárgyaltuk, a nyelvi kérdés vonatkozásában a kiegyezés utáni Magyarország az 1868. évi XLIV. törvénycikkben csak azon területet szabályozta, ahol az egyenlőség elve csorbult. Mivel a törvény a hatósági érintkezésem kívül csak bizonyos nemzetiségi intézmények nyelvhasználatát szabályozta, megállapíthatjuk, hogy a magánélet és a privát szektor területein – a hatósági érintkezésektől mentes helyzetekben – teljesen szabályozatlan és szabad volt mindenfajta nyelv használata. A magánosokkal a nemzetiségi törvény egyetlen cikkelyben foglalkozik: „25. § *Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő.*” Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az 1875. évi törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény „végrehajtása körül kialakult joggyakorlat nem hagy semmi kétséget az iránt, hogy a cégnek magyar nyelvűnek kell lennie, de az állam hivatalos nyelvén felül, a cég szószerinti fordításban emellett idegen nyelven is bejegyezhető”.⁵⁶

A törvény a polgárok jogaiként és/vagy a hatóságok kötelezettségeként öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat:

- a) nyelvi jogok a közigazgatásban és a központi hatóságokban: törvényhatóságok, megyei városok, községek, országgyűlés, törvénykezés;
- b) nyelvi jogok az igazságszolgáltatásban;
- c) nyelvi jogok az egyházi életben;
- d) nyelvi jogok az oktatásban;
- e) nyelvi jogok a magánintézetekben és egyletekben.

Ezen külön területeken belül a román nyelv használatának három szintjét különíthetjük el:

1. a román nyelv használata tiltott;
2. a román nyelv használata lehetséges vagy kötelező bizonyos feltételek teljesülése esetén;
3. a román nyelv használata kötelező minden esetben;

törvényből. Ez viszont nem etnikai alapú, hanem vallási alapú hátrányos megkülönböztetés volt, melynek gyökerei a rendiség okozta ortodox eljárók hiányával magyarázható. A centralizált, katolikus Habsburg-uralom alá kerülő Erdélyben a megkülönböztetés mind a görögkeleti, mind a protestáns egyházak ellen egyenlően irányult a katolikus egyház javára. Ugyanakkor az egyre növekedő ortodox hívók száma igazolja, hogy Erdélyben nem vált közjogi törvénné a Cuius regio, eius religio (magyarul: akié a föld, azé a vallás) elve. Támogató eljárók és kellő oktatás hiányában az ortodox egyház jóval lassabb fejlődést mutat, mint a bevett vallások intézményei, viszont nem szűnik meg. Ezt támasztja alá a balázsfalvi iskola létrejöttével beinduló erőteljes nemzeti emancipáció a románok körében. Lásd: ENDES: *i. m.*, 335–346.

⁵⁶ MIKÓ: *i. m.*, 380.

2.1. A román nyelv használatának tiltása

A román nyelv használatának tiltása sosem negatív szabályozásként jelenik meg a törvényben, hanem a magyar nyelv exkluzivitásának rögzítése útján.

a) A román nyelv használatának tiltása a közigazgatásban és az országgyűlésben

– A magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve egyedül a magyar. (1868: XLIV. tc., 1. §)

– A törvények magyar nyelven alkottatnak. (1868: XLIV. tc., 1. §)

– Az állam egyedüli hivatalos nyelve a magyar, és a fordítások esetén felmerülő eltérésekkor a magyar tekintendő hitelesnek. (1868: XLIV. tc., 2. §)

b) A román nyelv használatának tiltása az igazságszolgáltatásban

– A fellebbviteli bíróság magyar nyelven veszi vizsgálat alá, és végzését, határozatát és ítéletét is magyar nyelven hozza. (1868: XLIV. tc., 12. §)

– „Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.” (1868: XLIV. tc., 13. §)

d) A román nyelv használatának tiltása az oktatásban

– „Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar” (1868: XLIV. tc., 19. §)

2.2. A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése bizonyos esetekben

a) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése a közigazgatásban és a központi hatóságokban bizonyos feltételek teljesülése esetén

– A törvény 2. §-a értelmében a törvényhatóság tagjai legalább $\frac{1}{4}$ része kérésére a törvényhatóságok jegyzőkönyve román nyelven is vezethető a magyar hivatalos nyelv mellett.

– A törvényhatósági gyűléseken a szólás jogával rendelkező román anyanyelvűeknek joguk van román nyelven felszólalni. (1868: XLIV. tc., 3. §)

– Amennyiben jegyzőkönyvi nyelvvé vált egy adott törvényhatóságnál a román nyelv:

i) a törvényhatóság a magyar nyelv mellett hasábosan használhatott egy kisebbségi nyelvet is, például a román nyelvet az államkormányokhoz intézett iratokban. (1868: XLIV. tc., 4. §)

ii) a törvényhatóságok egymáshoz intézett irataikban használhatták a román nyelvet, a magyar nélkül. (1868: XLIV. tc., 4. §)

iii) és amennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna a magyar nyelv használata, az illető tisztviselők kivételesen használhatják a román nyelvet is. (1868: XLIV. tc., 5. §)

iv) a községek a vele való érintkezésben használhatták a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 22. §)

– A törvényhatósági szabályrendeletek is lehettek román nyelvűek, ugyanis erre vonatkozólag nem tartalmazott rendelkezést a törvény – hívja fel a figyelmünket Mikó.⁵⁷

⁵⁷ MIKÓ: *i. m.*, 385.

– A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a román nyelvet is használhatták a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben. (1868: XLIV. tc., 6. §)

– A községi gyűlések szavazatképes tagjai legalább $\frac{1}{3}$ részének kérésére a jegyzőkönyv és az ügyvitel román nyelven is folyhat. A jegyzőkönyv esetén a román nyelv a magyar mellett használandó. (1868: XLIV. tc., 20. §)

– Amennyiben jegyzőkönyvi nyelvvé vált a román nyelv egy adott községben:

i) saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban használhatta a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 22. §)

ii) más községbeliek is használhatták vele szemben a román nyelvet (1868: XLIV. tc., 23. §)

– A községi gyűléseken a szólás jogával rendelkező román anyanyelvűeknek joguk van román nyelven felszólalni (1868: XLIV. tc., 24. §)

– A községi tisztviselők kötelesek voltak a román nyelvet használni a község román lakosaival való érintkezésekkor. (1868: XLIV. tc., 21. §)

– A községi szabályrendeletek is lehetnek román nyelvűek, ugyanis erre vonatkozólag nem tartalmazott rendelkezést a törvény.⁵⁸

– Saját községéhez minden román polgár saját anyanyelvén címezhetett beadványt. (1868: XLIV. tc., 23. §)

– Ha magánosok, egyházak, magántársulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál román nyelvet használnak: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez román nyelvű hiteles fordítás is mellékelendő. (1868: XLIV. tc., 25. §)

b) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az igazságszolgáltatásban bizonyos feltételek teljesülése esetén

– A román anyanyelvűek bármikor használhatták anyanyelvüket saját községük bírósága előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, a)

– Amennyiben jegyzőkönyvi vagy ügykezelési nyelvvé vált a román nyelv egy adott községben:

i) az adott községből származó románok használhatták a román nyelvet más községi bíróságok előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, b)

ii) az adott községből származó románok használhatták a román nyelvet saját járási bíróságuk előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, c)

– Bárki használhatta a román nyelvet azon törvényhatósági bíróságok előtt, amelyek olyan törvényhatósághoz tartoztak, ahol jegyzőkönyvi nyelvvé választották a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 7. §, d)

– A 7. §-nak megfelelően román nyelven benyújtott panaszokat vagy kérelmeket a bíró román nyelven oldja meg. (1868: XLIV. tc., 8. §)

– Amennyiben a perben álló felek vagy a kihallgatott személyek román anyanyelvűek, a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket mind

⁵⁸ MIKÓ: *i. m.*, 391.

a peres, mind a peren kívüli, valamint a bünvádi eljárásoknál román nyelven folytatják le. (1868: XLIV. tc., 8. §)

- A perek tárgyalási jegyzőkönyveit román nyelven vezeti a bíró, amennyiben a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül a románt választják. *„Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti.”* (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A bíró köteles megmagyarázni és tolmácsoltatni akár román nyelvre a per fontosabb okmányait, amennyiben ezek olyan nyelven volnának, amit a perben álló például román anyanyelvű felek valamelyike nem ért. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- Amennyiben lehet tudni, hogy a megidézendő fél román anyanyelvű, román nyelven kell küldeni az idézési végzést. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- Ha nincs tudomása a bírónak arról, hogy a megidézendő más anyanyelvű volna, mint román, és a megidézendő fél községének jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román is, akkor román nyelven is beidézhetik. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A román nyelven elbírált ügyek bírói határozatai román nyelven születnek.
- Amennyiben az ügy jegyzőkönyvi nyelve nem román, de az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román, akkor bármely fél kérheti a határozat román nyelven való kiadását. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A telekkönyvi hivatalokban használható a román nyelv, amennyiben az az adott törvényszék ügykezelési nyelve. Ha a felek úgy kívánják, akkor a magyar nyelv mellett román nyelven is kiadható mind a végzés, mind a kivonat, amennyiben az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román nyelv is. (1868: XLIV. tc., 11. §)
- Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a fellebbviteli bíróság végzését, határozatát vagy ítéletét minden egyes félnek románul is kihirdetni és kiadni, amennyiben ezt igényelik és a román nyelv a bíróságnak ügykezelési vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve. (1868: XLIV. tc., 12. §)

c) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az egyházi életben bizonyos feltételek teljesülése esetén

- *„Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.”* (1868: XLIV. tc., 10. §)
- Az egyházi anyakönyvezés nyelvéről az egyházak döntenek. (1868: XLIV. tc., 14. §)
- A román nyelvű egyházak használhatják a román nyelvet a felsőbb egyházi testületekkel, más egyházakkal és hatóságokkal való érintkezésben megegyezés szerint. Az állami felügyelet okán, a jegyzőkönyvek az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztettek. (1868: XLIV. tc., 15. §)
- A román nyelvű egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban használhatják a román nyelvet hasábosan a magyar nyelvvel együtt. (1868: XLIV. tc., 16. §)
- A román nyelvű egyházi községek hivatalos érintkezéseikben az államkormányval és saját törvényhatóságaikkal használhatják a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 16. §)

- A román nyelvű egyházi községek hivatalos érintkezéseikben más törvényhatóságokkal használhatják a román nyelvet, amennyiben az az adott törvényhatóság valamely jegyzőkönyvi nyelve. (1868: XLIV. tc., 16. §)
- Saját egyházi községéhez román nyelven intézhetett beadványt az ország minden román polgára. (1868: XLIV. tc., 23. §)
- Az egyházi gyűléseken a szólás jogával bíró románok szabadon használhatták anyanyelvüket. (1868: XLIV. tc., 24. §)
- Az egyházak kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

d) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az oktatásban bizonyos feltételek teljesülése esetén

- Az egyházi iskolák oktatási nyelvéről – az oktatási törvény tiszteletben tartásával – az egyházak döntenek. (1868: XLIV. tc., 14. §)
- A törvény 17. §-a az oktatási miniszter teendői közé sorolja az oktatási intézmények tanítási nyelvének meghatározását. Ugyanakkor azt is kimondja, hogy a románhoz hasonló nagyobb tömegekben élő bármely nemzetiségű polgárok számára a lehetőségekhez mérten biztosítania kell, hogy az általuk lakott régiókon belül saját anyanyelvükön képezhessék magukat „*egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik*”.
- Az egyes honpolgárok, községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó, közép- és felső tanodák nyelvét az alapítók határozták meg, tiszteletben tartva a közoktatási törvény kitételeit. (1868: XLIV. tc., 26. §)
- A magán tanintézetek kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

e) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése a magánintézeteknél és egyleteknél bizonyos feltételek teljesülése esetén

- „*A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvökön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai lesznek szabályozók.*” (1868: XLIV. tc., 26. §)
- A magántársulatok kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

2.3. A román nyelv kötelező használata bármely feltétel teljesülésétől függetlenül

- A törvényeket román nyelvű fordításban is ki kell adni. (1868: XLIV. tc., 1. §)
- A románlakta területeken felállítandó állami közép- és felső tanodákban román nyelv és irodalom tanszékeket kell felállítani. (1868: XLIV. tc., 18. §)

– Az országos egyetemen a román irodalom számára tanszék kell működjön. (1868: XLIV. tc., 19. §)

2.4. Szankciók

Fontosnak találjuk megjegyezni, hogy a törvény nem tartalmazott szankciókat a törvény be nem tartása esetére.

3. Etnikai feszültségek a nemzetiségi törvény hatálybalépése után

Amint tudjuk, a nemzetiségi törvény rá lett erőltetve a románságra és a többi nem magyar nemzetiségre, hiszen azt csak a magyar képviselők szavazták meg a parlamentben, viszont ők teljes létszámban. A nemzetiségi törvény vitájának tapasztalata világos üzenettel bírt a nemzetiségek számára: amíg meg nem változik a választási törvény, a magyar nacionalizmussal ellenkező nemzeti érdekeiket szavatoló törvényjavaslatokat mindig le fogják szavazni. A választási törvény ugyanis a – többségében magyar – városiaknak, mesterembereknek, nagyobb földet birtoklóknak vagy nagyobb keresettel rendelkezőknek biztosított szavazati jogot, mely kategóriákban általánosan alul voltak reprezentálva a románok, szerbek, szlovákok és ruténok. Ennek a rendszernek volt köszönhető, hogy a pusztán relatív többséget számláló magyarság abszolút többségre tarthatott számot a parlamentben.⁵⁹ Anélkül, hogy idéznénk az 1874-es választási törvény vitájának teljes menetét, kiemeljük Mocsáry Lajos magyar képviselő felszólalását, aki a kor feszült hangulatát megcáfolva őszinte jóhiszeműséggel és mindvégig az egyenlőség ideáljának mércéjével védte a nemzetiségek álláspontját, eladdig, hogy pártjából kilépett, a magyar politikai világban marginalizált szereplővé vált, és önkéntes száműzetésbe vonulása előtt magyarként vált a Román Nemzeti Párt színeiben a karánsebesi választókerület parlamenti képviselőjévé 1888 és 1892 között. 1874. július 1-jén a választási törvény vitáján Mocsáry a következőket mondta: *„A mi az általános elvi szempontot illeti: az nem egyéb, mint a jogegyenlőség elve, nem egyéb, mint azon alkotmányos axioma: semmit rólunk nélkülünk. Ezen szempontoktól azt hiszem teljességgel nincs jogunk magunkat fölmenteni. Minden polgárnak joga van befolyjni azon ügyek elintézésébe, melyektől a közügyeknek, melyektől ennél-fogva saját ügyeinek is jó vezetése függ. Az államnak nincs joga őt ezen befolyástól megfosztani; ellenkezőleg gondoskodni tartozik, hogy ezen veleszületett jogát minden polgár gyakorolhassa. Ezen jog gyakorlásának módja meg van szabva az általános szavazati jogban, tehát ezen jogot, az általános szavazati jogot az államnak egyes polgároktól visszatartani joga nincs. (Helyeslés a szélső baloldalon.) [...] De saját hazai viszonyainkra térve, azzal rémitik nálunk a közönséget, hogy az általános szavazati jog behozatala annyi volna hazánkban: mint az, hogy leszavaztatjuk magunkat a különböző nemzetiségek által, a kiknek nincs is egyéb gondjuk, mint az, hogy Magyarországot minél előbb földarabolják. [...] Ha veszély van abban, hogy igen sok kerületben tulnyomók a nemzetiségek: e veszélyben régóta benne vagyunk, tudniillik az 1848-iki törvény*

⁵⁹ 1867-től 1910-ig a magyar nemzetiségű képviselők szereztek meg az országgyűlési mandátumok több mint 90%-át.

meghozatala óta. Most is igen sok kerület van Magyarországon olyan, hol talán a választóknak egy század része sem magyar, és mégis mit látunk? [...] Ebben sincs tehát semmi veszély, és én nem vonakodnám attól, hogy Magyarországon az általános szavazatjogot azonnal valósítsam.”⁶⁰

Mocsáry szavaiból kiderül, hogy az általános magyar vélekedés az, hogy inkább lesz Magyarország kevésbé demokratikus, mintsem a magyarok parlamenti többsége veszélybe kerüljön. Ugyanakkor egy másik nagyon fontos demokratikus elv is kimondatik: „semmit rólunk nélkülünk”.⁶¹ A választási törvény később sem adta meg az általános szavazati jogot az erdélyi románságnak, aminek köszönhetően Magyarországon 1918 előtt mindvégig akadályoztatott a románság arányos képviselők a döntéshozó testületekben. Az igazságtalanként megélt választási rendszer tapasztalata okán a román politikum mindinkább a parlamenti passzivitás álláspontjára helyezkedett, ezzel tüntetőleg is elhatárolódva attól, hogy jelenlétükkel és ellenszavazataikkal fenntartsák a demokratikus törvényhozás látszatát a nemzetiségi kérdésekben. Az 1875. évi nagyszabenyi nemzeti gyűlésben javasolják először, hogy a választásokon elnyert képviselői mandátumokat ne foglalják el gyakorlatban, és a képviselők maradjanak távol az országgyűlés munkájától. Az ún. „passzív renitentia”-t avagy passzív ellenszegülést először Hodoşiu Iosif, a Zaránd megyei brádi képviselő alkalmazta.⁶²

A nemzetiségi törvény, annak ellenére, hogy a nemzetiségek részéről egyértelmű elutasításban részesült hatálybalépésének pillanatában, később a nemzetiségi jogkövetelések legfontosabb védőbástyájává vált. Ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi románok elálltak volna legfőbb követeléseiktől: a román hivatalos nyelvvé válásától a románlakta területeken, Erdély önkormányzati különállásának visszaállításától, a román nemzet mint közjogi entitás elismerésétől, a választási jog kiterjesztésétől minden polgárra vagy a nemzetiségi törvény megreformálásától. Mégis 1871-ben éppen a nemzetiségi törvény betartását kéri számon Vincenţiu Babeş, aki beszédében rámutat, hogy a törvény hatálybalépése után négy évvel egyetlen állami reáltanoda sem oktat nemzetiségi nyelven.⁶³ A Trefort Ágoston oktatásügyi miniszter személye által félmjelzett magyar asszimilációs oktatáspolitikát szolgáló 1879. évi és 1883. évi iskolatörvények ellen is éppen a nemzetiségi törvényben foglalt jogokkal érveltek a nemzetiségi képviselők.

Az 1879. évi XVIII. törvénycikk elrendelte a nem magyar tannyelvű elemi és felső népiskolákban és tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező oktatását,⁶⁴ illetve előírta, hogy 3 év után egyetlen tanító sem alkalmazható, „*ki a magyar nyelvet beszédben és írásban*

⁶⁰ KEMÉNY: *i. m.*, 454.

⁶¹ Az 1857-ben elkészített országos összeírás 1867-ben nyilvánosságra hozott adatai szerint – melyek vélhetőleg a magyar politikai törekvéseket voltak hivatottak alátámasztani – Magyarországon (Horvátország, Dalmácia és Szlavónia nélkül) összesen 12 millió ember élt. Ennek 50%-a magyar, a további nemzetiségek közül pedig legjelentősebb a román (18%), a tót (12%) és a német (10%). Erdélyt tekintve, a közel 2 milliós összlakosságának 57%-a román, 35%-a magyar, 8%-a pedig német nemzetiségű. Érdekes ugyanakkor az erdélyi városok többségi lakosságának vizsgálata, hiszen az összlakossági aránytól eltérően, a románok csupán néhány kisebb, 10 ezer lakos alatti városban voltak többségben: Lugos, Resinár, Szászsebes, Zalatna, Vízakna, Abrudbánya, Óradna, Naszód, Orlát és Hátszeg. Lásd: Fényes 1867, 11–23.

⁶² KEMÉNY: *i. m.*, 522.

⁶³ KEMÉNY: *i. m.*, 285.

⁶⁴ A felső népiskolákban már az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 64. és 74. §-ai is köteles tantárggyá tették a magyar nyelv oktatását.

annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban taníthassa".⁶⁵ A törvény indoklása ezt az új kötelezettséget már-már cinikusan a nem magyar ajkú polgároknak szánt állami jótéteménynek tekintette: „Kényszeríteni az állam más nyelvű polgárait, hogy anyanyelvükön kívül az állam nyelvét is elsajátítsák, céltalan törekvés volna. De módot nyújtani mindenkinek, hogy azt már gyermekkorában elsajátíthassa, olyjótétemény, melyért az állam iránt csak hálát érezhetne. S ennek egyedüli módja, az elemi iskolákban a tantárgyak közé felvenni a magyar nyelvet, s az által lehetővé tenni annak megtanulását, az állam polgárai minden ezutáni nemzedékének.”⁶⁶

Az 1883. évi XXX. törvénycikk, az ún. második „iskolátörvény” elrendelte a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom törtenelmének megfelelő óraszámában való oktatását is.

Gr. Csáky Albin közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik a nem magyar nemzeti-ségek és Mocsáry Lajos magyar képviselő által egyöntetűen elutasított, de törvényerőre emelkedett XV. törvénycikk a kisdedóvásról, mely elrendelte a harmadik életévüket betöltött, még nem iskolás gyerekek kisdedóvába küldését, és a kisdedóvos gyerekek bevezetését a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe.

A kisdedóvo törvény elfogadása után, 1891-ben a *Liga Culturală*⁶⁷ politikai szervezet *A román egyetemi hallgatók emlékirata* címmel emlékiratot bocsátott ki az erdélyi és magyarországi románok jogséremléiről. 1891 júliusában választ jelentettek meg a magyar főiskolások *A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára* címen. A vitába ezután kapcsolódtak be az erdélyi román egyetemi hallgatók: Popovici Aurel, George Candrea, Victor Roșca, Aurel Quint, Nicolae Comsa és mások. Az emlékiratok nyomán nagy publicitást kaptak az erdélyi románság követelése a nyugat-európai sajtóban, melyet megsínylelt a magyar nemzetiségi politika nemzetközi megítélése. Ezt csak rontotta az ún. *Replika-pör*, amelyben a perbe fogott román diákokat fogházra és pénzbüntetésre ítélték. Az ifjúsági emlékiratvita még jobban elmérgesítette a nemzetiségi kérdést, és előkészítette a Román Nemzeti Párt 1892. évi memoranduma körüli politikai konszenzust.⁶⁸

Az 1892. évi *Memorandum* a kor egyik legfontosabb irata a magyar–román nemzetiségi vitában. A dr. Ioan Rațiu vezette bizottságnak nem sikerült a *Memorandumot* személyesen átnyújtani az uralkodónak, mert Ferenc József kabinetirodája kijelentette, hogy meghallgatásra csak a magyar minisztérium hozzájárulásával van mód. Végül azt zárt

⁶⁵ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 1. §.

⁶⁶ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 2. §.

⁶⁷ Teljes nevén: *Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor*, magyarul: *Liga a románok kulturális egységéért*. 1891. szeptember 15-én alapították Bukarestben azzal a céllal, hogy elősegítsék a románság nemzeti törekvéseit. A Liga hatékony propagandatevékenységet fejtett ki Nyugat-Európában az erdélyi románok érdekében. Jelzésértékű, hogy 1914-től a *Liga a románok politikai egységéért* nevet viseli.

⁶⁸ „*Nem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen módon jött létre az ez év január hó 21. és 22-ik napjain Nagyszebenben tartott oláh konferencia ama határozata, hogy a királyhoz legott emlékirat terjesztésék fel az oláhság nevében. Ezt a határozatot tudvalevőleg 78 szavazattal fogadta el a bizalmas értekezlet 56 szavazat ellenében. Igen, de a konferencián 212 küldött vett részt, tehát 78-an tartózkodó álláspontot foglaltak el. Ezeknek jó része szerencsétlen gondolatnak tartotta általában véve is az emlékirat eszméjét. A számbeli adatok tehát bizonyítják, hogy az oláhok nagyszebeni konferenciáján egy lármás és meggondolatlan csoport, mely azonban valódiág kisebbség volt, erőszakolta keresztül akarátát.*” (A román Memorandum Bécsben. *Budapesti Hírlap* 1892, 161. sz.)

borítékban adták át a kabinetiroda főnökén keresztül. A *Memorandum* sérelemlajstroma ismertette: az erdélyi választótörvény kirívó visszásságait, mely okán a régió románsága passzív rezisztenciába vonult, az 1868-as nemzetiségi törvény végre nem hajtását és hiányosságait, a románok és a román nyelv kiszorulását az igazságszolgáltatásból, közigazgatásból és a minisztériumokból; külön foglalkozott az erdélyi sajtótörvénnyel és a román nyilvánosságot és véleményformálókat sújtó sajtóperekkel.⁶⁹ Sérelmezi az egyházi önkormányzat gyengítését, a kormány agrárpolitikáját, és erőszakos asszimilációs törekvésnek minősíti a „közművelődési egyletek” mozgalmát. A *Memorandum-ügy* is koncepciós perrel zárult. A kolozsvári esküdtszék legtöbb 5 év fegyházbüntetésre ítélte el az emlékirat szerzőit, viszont a millenniumkor az összes vádlott kegyelmet kapott. A memorandum-per széles körű külföldi mediatisálása⁷⁰ tovább rontotta Magyarország nemzetiségi politikájának megítélését, és ennek következtében a román ügy megnyerte maga számára Clemenceau-t, Lavisse-t, Coppée-t, Leroy Beaulieu-t és másokat, akik addig a magyarság barátaiként voltak számontartva.⁷¹ A per után hiába oszlatta fel Hiernyomi Károly belügyminiszter a Román Nemzeti Pártot, mert 1895. augusztus 10-én a szerb, szlovák és román politikusok Budapesten közös nemzetiségi programot fogadtak el.⁷² Hozzáteszük, hogy a kor magyar történészei körében széles körű elfogadásnak örvendett az a doktrína, mely szerint a román nemzeti törekvések mögött orosz irányítású panszlávizmust lehet felfedezni,⁷³ melynek végső célja a Balkán teljes uralma.

Szükséges továbbá megemlíteni az 1898. évi IV. törvénycikket a község- és egyéb helynevekről, amely a belügyminiszter egyedi döntésein keresztül hivatalosan magyarosította a községneveket,⁷⁴ ezzel széles körben kiváltva a nemzetiségek ellenérzését.

A *Lex Apponyi*ként elhíresült 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól tovább erősítette az oktatási intézmények magyarosító jellegét, kimondva, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatáspolitikában részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények,⁷⁵ illetve hogy „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül

⁶⁹ Miközben számos román lappal szemben indult ilyen per, a magyar sajtóorgánumok sovén túlkapásait sosem szankcionálták. A memorandisták elmondása szerint: „Egyedül az 1888. esztendőben nem kevesebb, mint nyolc sajtópert indítottak a román lapok ellen és a szerzőket, illetőleg szerkesztőket súlyos büntetésre ítélték, mert meg volt bennük az a polgári erény, hogy kifejezést adtak annak a meggyőződésnek, mely a románokat a haza komoly helyzetével kapcsolatban eltölti.”

⁷⁰ MIKÓ: *i. m.*, 542–552.

⁷¹ MIKÓ: *i. m.*, 257.

⁷² MIKÓ: *i. m.*, 258.; KEMÉNY: *i. m.*, 825.

⁷³ MOLDOVÁN 1894, 104–109.

⁷⁴ A nemzetiségek által erőteljes magyarosítás jeléül vélt intézkedés nem csupán a nem magyar helységnevek nyelvi átformálását jelentette, hanem előírta, hogy minden magyarországi településnek egyetlen hivatalos neve lehet. A törvény végrehajtása több évet vett igénybe, és tulajdonképpen a monarchia széthullásának pillanatában sem volt befejezettnek tekinthető.

⁷⁵ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, 18. §.

*minden iskolában, jellegkülönbség nélkül [...]”.*⁷⁶ A törvény világosan az oktatás fő feladatai közé sorolja minden iskola esetében a hazafi érzelmek kialakítását és táplálását, illetve a magyar nyelv magas szintű megtanítását. Az idézett törvényből az is kiderül, hogy a román nemzeti szimbólumok használata korlátozott az iskolákban, ugyanis csak magyar nemzeti szimbólumok, személyiségek és földrajzi ábrák jelenhettek meg a nem állami tanintézetek falain, és a tanintézetek homlokzatán is csak magyar nyelvű felirat szerepelhetett. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk a nemzetiségi vita jelentős tényezője⁷⁷ maradt, és csak az első világháború alatt helyezték hatályon kívülre. A törvény indoklásában a törvényhozó világosan nevére nevezi, hogy problémának tekinti, hogy az 1900-as népszámlálási adatok szerint Magyarország lakosságának 40%-a, Erdély lakosságának pedig 83,2%-a nem ért, nem beszél magyarul.⁷⁸

Tisza István a korábbi évtizedek sovén nemzetpolitikáját rugalmas nemzetiségpolitikára próbálta váltani, szem előtt tartva a nemzetiségek legitím törekvéseit. Rugalmasságának határait, ellentétben a Deák utáni elődjeivel, nem a túlszordult magyar szupremáciátudat jelentette, hanem Magyarország hosszú távú megmaradásának érdeke. Ennek jegyében a román politikummal és egyházi vezetőkkel folytatott tárgyalásaiban célként jelölte meg az 1868-as nemzetiségi törvény közigazgatási és bírósági nyelvi jogok pontos betartását, viszont nem egyezett bele a *Lex Apponyi* hatályon kívül helyezésébe. A nemzetiségi törvényről is úgy vélekedett, hogy annak egyes rendelkezéseit most már lehetetlen végrehajtani, ugyanis az olyan nemzetiségeknek íródott, akik a törvény alapjára helyezkednek, ezért „*öngyilkosság volna szerető testvéreknek íródott törvényt ádáz ellenségekre alkalmazni*”.⁷⁹

4. Összegzés

Az 1868. évi nemzetiségi törvény kihirdetésének⁸⁰ 150. és az erdélyi románság Magyarországtól való elszakadási szándéknyilatkozatának⁸¹ 100. évfordulójához közeledve történelmi aktualitással bír az erdélyi románság nemzeti öntudatra ébredésének és jogi emancipációjának története. Az erdélyi románság története elválaszthatatlanul összekapcsolódik az erdélyi magyarság történetével, és iskolapéldaként szolgálhat a nemzeti kisebbségi jogok alapfogalmainak tisztázásához. Az esszé elméleti hozzájárulása a

⁷⁶ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, 17. §.

⁷⁷ Felhívjuk a figyelmet, hogy a törvény körüli parlamenti vitákban a *nemzetiségek* kifejezés immár a *kisebbségek* egyértelmű szinonimájaként használatos, igazolva a nemzetiségi törvény kisebbségjogi természetét: „[...] a nemzetiségek közjogilag szervezett testületeket nem képeznek, s a nemzetiségi törvény sem a nemzetiségeknek mint ilyeneknek, hanem a nem magyarajkú állampolgároknak biztosít jogokat nyelvük használatára nézve.” (Vertán Endre előadó)

⁷⁸ Lásd: 1907. évi XXVII. törvénycikk indoklása a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.

⁷⁹ MIKÓ: *i. m.*, 269.

⁸⁰ Szentelítve: 1868. XII. 6. Kihirdetve: az országgyűlés mindkét házában 1868. XII. 7.

⁸¹ A gyulafehérvári román nagygyűlést 1918. december 1-jén tartották meg.

kisebbségjog elméleti tudományához a nemzetesítő állam és nemzetállam fogalmi középelt többségi állam fogalmának megalapítása. Nemzetesítő államnak nevezik Rogers Brubaker nyomán azt az államot, mely egy adott etnikum nacionalizmusának nyújt segítő kezet, és ezáltal sorvasztani, gátolni próbálja a vele versengő más nemzetiségek nacionalizmusát. Ilyen államnak tekintettük a XVIII. század végétől 1918-ig Magyarországot és Erdélyt. Többségi államnak neveztük azt az 1848–1849 és 1867–1918 közötti Magyarországot, ahol érvényesült ugyan az állampolgárok egyenlőségének valamely ideálja, viszont a jogrend szükségszerűként tekintett a társadalom nyelvi alapon történő többségekre és kisebbségekre osztására, és az államot a többség kulturális és politikai önmegvalósításának eszközévé tette. A többségi államokban születnek a többség-kisebbség kritériumával szolgáló területen a kisebbségi jogok, melyek valójában az egyenlőtlenséget legitimálják.⁸² Magyarország esetében ez a terület a nyelv volt. Nemzetállamnak pedig azon ideált nevezzük, mely az állam és nemzet tökéletes egyezését feltételezi. Ezen jogelméleti megfontolásból a románok kisebbségi jogait a magyar többségi állam születésétől, 1848-tól, majd 1868-tól találtuk értelmezhetőnek.

Az 1868-as nemzetiségi törvény parlamenti vitája a megfelelő fogalmak nélkülozése ellenére felszínre hozta és problematizálta a kisebbségi jogelmélet legalapvetőbb kérdéseit: az egyéni és kollektív jogok kérdését, illetve a politikai nemzet és etnokulturális nemzet fogalmát.

Bármely *többségi állam* kisebbségjogi rezsimjének egyenlőségelvű mérlege negatív irányba húz, hiszen az állam jogrendszere a többség és kisebbség közötti egyenlőtlenség alapvetésére helyezkedik, a kisebbség nem rendelkezhet önmaga sorsáról, és csak a többség beleegyezésével tud a saját életét befolyásoló törvényeket hozni. Amolyan korlátozott cselekvőképességű kiskorú helyzetéhez hasonlatos a kisebbségek jogi és gyakorlati helyzete. Magyarország is ennek a logikának megfelelően tagadta az egyenlőség ideáljának abszolútumát. Az európai liberális *többségi államok* fejlődéstörténetében viszont figyelemre méltó a magyar kisebbségjogi jogalkotás mind jogtechnikai megoldásait, mind nagyvonalúságát tekintve, melyben bizonyos esetekben a napjaink nemzetközi kisebbségjogi standardjait is meghaladta.⁸³ Mivel a nemzetiségi törvényt sosem alkalmazták maradéktalanul, sőt, idővel mindinkább aláásták annak jótéteményeit, sosem tudjuk meg, hogy hosszú távon alkalmasnak bizonyult volna a nemzetiségi szétfejlődés megállítására vagy sem. Azt viszont most már megállapíthatjuk, hogy a magyar politikum kisebbségpolitikája nem tudta megnyerni a közös magyar haza ügyének a magyarországi kisebbségeket, és asszimilálni sem sikerült őket olyan ütemben és arányban, hogy az első világháborúra a demográfiai mutatók a magyar nacionalizmus érdekeit szolgálhassák. Figyelemre méltóak ugyanakkor a román nemzetpolitika által felmutatott sikerek: az egyházi önkormányzatiságon keresztül történő nemzeti önszerveződés, a

⁸² Lásd: SZILÁGYI N. Sándor: *Törvénytervezet az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről = Mi-Egy-Más. Közéleti kéziratok*, Kalotaszeg Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 576–664.

⁸³ Lásd: A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartájában foglalt alapvállalásokat.

több mint húsz román érdekeltségű pénzügyintézet működtetése,⁸⁴ a magyar nyelvi nacionalizmusnak és elmagyarosításnak való szervezett és spontán ellenállás, illetve a román nemzeti identitás sikeres elterjesztése.

I. Melléklet. 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről

Az országban levő különböző nyelvek s görög szertartású egyházakra nézve, addig is, míg a kidolgozandó alkotmány szerkezetéhez képest részletes intézkedés törvényhozás útján történék, részint a haza nem magyarajkú polgárainak bővebb megnyugtatására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatképen kijelentetik:

- 1. A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítottatik:*
- 2. Országglati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben, mint diplomatiái nyelv a magyar használtatván, az országban divatozó minden más nyelvek használatára nézve kimondatik:*
- 3. A községi tanácskozásokban mindenki akár magyar, akár anyanyelvén szólhat, a jegyzőkönyv pedig a községben divatozó nyelvek közül azon nyelven fog vezetettetni, mely szabad választás szerint megállapítottatik.*
- 4. A törvényhatósági mindenféle ülések tanácskozásaiban mindaz, ki szólásra feljogosítva van, véleményét és szavát, akár magyar, akár anyanyelvén előadhatja.*
Mely törvényhatóságban valamely népfaj az összes lakosság számának felét túlhaladja, ott a jegyzőkönyv – ha kivántatik – annak nyelvén is szerkesztendő.
De a levelezések a nemzetgyűléssel, kormánnyal és minden más törvényhatóságokkal mindig magyarul vezetendők.
- 5. Ha az esküdtszék vagy első bíróságú törvényszékeknél a szóbeli eljárás behozatik, a 4. pont alatt kimondott elv ezen bíróságok előtti eljárásokra is kiterjesztetik.*
- 6. Amely nyelv, községi nyelvül meg van állapítva, azon községekben a nemzetörök ugyanazon nyelven fognak vezényeltetni.*
- 7. Az elemi tanodákban tanítási nyelvül mindig a községi vagy illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni.*
- 8. Az egyházközségnek anyakönyvei és egyházi ügyei az egyházbeli község anyanyelvén fognak vezetettetni.*
- 9. Folyamodványát mindenki anyanyelvén is bárhová benyujthatja.*
- 10. A görög szertartásuak zsinata összehivatván egyházi és tanodai ügyeikben – mint bár más hitfelekezetheliek – szabadon intézkehetnek, püspökeiket szabadon választhatják, a román és szerb ajkúak egyházbeli egységének kérdése szinte e zsinatra bízván.*
- 11. A görög szertartásuak egyházai és tanodái mindazon kedvezményekben részesítettnek, melyek az álladalom által más vallásbelieknek meg fognak adatni.*
- 12. Tanodai és egyházi alapítványaiikat a görög szertartásuak kizárólag maguk kezelendik.*

⁸⁴ Egy 1890. évi kimutatásból tudjuk, hogy ekkor már 26 az erdélyi és magyarországi román pénzügyintézetek száma. Lásd: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 713.

13. Számukra a budapesti egyetemenél külön hittankar fog felállíttatni.
14. A hivatalra s tisztségekre alkalmazás, nyelv és vallás figyelembevétele nélkül általában az érdem és képesség szerint fog történni.
15. A kormány felhatalmaztatik és illetőleg kötelességévé tétetik, ezen elvek alapján foganatosítani illető rendeleteit és intézkedéseit.
16. A kormány felhatalmaztatik, különösen a románok és rácok előadandó jogszerű kívánatainak eleget tenni, sérelmeiket orvosolni, rendelet vagy a nemzetgyűlésen hozandó törvény által.
17. A kormány felhatalmaztatik, mindazoknak, kik az általa kitűzendő idő alatt fegyvereiket letévén, megtérnek és a függetlenségi esküt leteszik, a nemzet nevében megbocsátani.

II. Melléklet. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.
2. § A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.
A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.
3. § Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.
4. § A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábonsan még azon nyelvek bármelyikét is, melyek jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.
5. § A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati

nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. § A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyűlekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.
7. § Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény ótalmát, és a bíró segélyét:
- a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;
 - b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
 - c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
 - d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.
8. § A bíró a 7-ik § eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközzi; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázni. Szintügy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért. Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnek, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó. A bírói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó: de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kívánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.
9. § Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala följött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.
10. § Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvüket.
11. § A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használható; de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. § *A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.*
Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.
Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbviteli bíróság végzését, határozatát, vagy ítéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kívánja, a mennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.
13. § *Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.*
14. § *Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb – az országos iskolai törvény korlátai között – iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.*
15. § *A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.*
Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.
16. § *Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét; vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét: az egyházi községek pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvöket; más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.*
17. § *Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási miniszter teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.*
18. § *Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egyenél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.*
19. § *Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, a mennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak.*
20. § *A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.*
21. § *A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.*

22. § *A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.*
23. § *Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be. Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.*
A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7–13. §-ok szabályozzák.
24. § *Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvüket.*
25. § *Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő.*
26. § *Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzeti törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.*
Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek – az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, – az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.
A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.
A társulatok s általuk létesített intézetek egymás között saját nyelvükön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai lesznek szabályozók.
27. § *A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.*
28. § *A korábbi törvényeknek a fennebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.*
29. § *Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlapon- és dalmátországiakra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáló szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavon országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.*

Irodalomjegyzék

1. BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, 1928, <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0019/1790.html>
2. BÍRÓ Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században = Magyarok és románok*, I–II. kötet, szerk. DEÉR József, GÁLDI László, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1943.
3. BRUBAKER, Rogers: *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2006/3.
4. DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
5. DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2002/4.
6. EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*, I–II. kötet, Pallas-Akadémia, Csikszereda, 1998.
7. EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1865.
8. ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest, 1935.
9. FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. I. rész, Pest, 1847.
10. FÉNYES Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867.
11. JANCÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Kiadja a Bocskay Szövetség, Budapest, 1920.
12. KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, I. kötet 1867–1892, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
13. KÉRELMEK, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt, Magyar Kisebbség, 1940.
14. KISTELEKI Károly: *Erdély újra Habsburg-kormányzat alatt (1849–1867) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
15. KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély története*. I–III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
16. LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, 1977.
17. MIKÓ Imre: *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920*, Magyar Kisebbség, 1936.
18. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944.
19. MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Gombos és Sztupjár könyvnyomdája, Kolozsvár, 1894.
20. POP, Ion-Aurel, BOLOVAN, Ioan: *Istoria Transilvaniei*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.
21. SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002.
22. SZILÁGYI Ferencz: *A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876. <http://digilib.mtak.hu/B339/issues/vol06/B3390604.pdf>

23. SZILÁGYI N. Sándor: *Törvénytervezet az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről = Mi-Egy-Más. Közéleti kéziratok*, Kalotaszeg Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.
24. ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A nemzetiségi törvény megalkotása

The Creation of the Act on National Minorities

Abstract: One of the key elements of Hungarian public thinking is the question of nationalities and its historical aspects. For well-known historical facts, the questions and answers of national minorities still have constitutional significance. The examination of the Act XLIV of 1868 on the Equality of Nationalities, including its antecedents, has not only importance from the point of view of legal history, but it is also essential for the cultivation of the current constitutional law, and, consequently, also strongly contributes to the understanding of today's legal institutions. The essay describes the process of drafting this legislation.

Keywords: Act on Equality of Nationalities, political nation, minorities, constitutional law, historical jurisprudence.

Összefoglaló: A magyar közgondolkodás kiemelt eleme a nemzetiségi kérdés és annak történeti aspektusai. Az ismert történelmi okokból fakadóan a nemzetiségi kihívás kérdései és válaszai mind a mai napig alkotmányos jelentőséggel bírnak és az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában rendelkezéseihez vezetnek vissza. A nemzetiségi törvény megalkotásának vizsgálata annak előzményeire is kiterjedően nemcsak a jogtörténet szempontjából kiemelt, hanem a hatályos alkotmányjog műveléséhez is elengedhetetlen, következésképpen a mai jogintézmények megértéséhez is hangsúlyosan hozzájárul. Ennek a jogszabálynak a megalkotási folyamatát ismerteti a tanulmány.

Kulcsszavak: nemzetiségi törvény, politikai nemzet, kisebbségek, alkotmányjog, történeti jogalkotás.

1. Bevezetés

A magyar alkotmányos közgondolkodás egyik kiemelt eleme a nemzetiségi jog kérdése, a nemzetiségek mint különleges kisebbségek államhoz, illetve a többségi nemzethez, nemzetekhez való viszonya. A nemzetiségi kérdés mindemellett az ismert történelmi okokból fakadóan a társadalmi-politikai közgondolkodás területén is alapvető, több oldalról tematizált és aktualizált tárgykör, ennek megfelelően a nemzetiségi kérdés, ha úgy tetszik, nemzetiségi kihívás kérdései és válaszai, megoldási javaslatai és eredményei, elvei és eredői, mindezek kritikája az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: nemzetiségi törvény) megalkotásától függetlenül a mai napig jelentősek, illetve máig ható eredményekhez vezettek. Mindezek alapján bátran kijelenthető, hogy a nemzetiségi törvény megalkotásának vizsgálata annak előzményeire is kiterjedően nemcsak a jogtörténet szempontjából kiemelt, hanem a hatályos alkotmányjog műveléséhez is elengedhetetlen, következésképpen a mai jogintézmények megértéséhez is hangsúlyosan hozzájárul.

A nemzetiségi kérdés vizsgálata szempontjából jelen dolgozat azt a célt tűzi ki maga elé, hogy bemutassa a nemzetiségi törvény megalkotásának jogszabályi és politikai előzményeit, eredőit, körülményeit, a megalkotáshoz vezető jogalkotási folyamatokat és annak kiindulópontjait, mind a magyar, mind pedig a nemzetiségek szempontjait feltárva.

A nemzetiségi törvény megalkotását nem szakíthatjuk el annak korától, attól a tényről, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján megjelent nacionalizmus által felkavart nemzeti érzelmekből fakadóan a kisebbségi kérdések az addigi nagyhatalmi viszonyok által determinált politikai kérdéseket új kihívásokkal szembesítették mind a belügyek, különösen a legitimáció és a kormányzás, mind pedig a külkapcsolatok területén.¹ A nagy francia forradalmat megelőzően az európai államok hatalmi és uralmi viszonyai alapvetően rendi keretek között, illetve az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, a nemzetállam nem létezett. A nemzetállam megjelenésének okait, figyelemmel a nagy francia forradalom hármas jelszávéban megtestesített politikai programra is, elsődlegesen nem nyelvi okokban kell keresnünk, sokkal inkább egy, a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben, amely azonban szükségképpen magában hordozta az addig értelemszerűen nyelvi alapon is sokszínű államok egységesítésének az igényét.² Az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés általi 1789. augusztus 26-i elfogadása e kérdésben döntő jelentőségű, elvégre univerzális igénnyel tartalmazza az I. és VI. szakaszában a rendi különbségek nélküli egyenlőség tételét, III. szakasza pedig az új típusú államhatalmi alapját képező népszuverenitás tételével felváltotta a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást.³ Az egységesítés mint fejlődés feltételének egyik kézenfekvő alapja a hivatalos nyelv kérdése volt. A közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek mint az egységesítés és egyenlőség ellen ható tényezők így váltak döntő politikai kérdéssé. A nyelv ennek megfelelően válhatott a nemzeti identitás és ezáltal a területi stabilitás egyik, de nem kizárólagos alapjává.

A döntően nyelvi alapon álló kialakuló nemzeti identitás eszméje, mint az állami stabilitás egyik feltételének a XIX. századi felfogása vezetett arra a megállapításra a korban, hogy a hatékony állam kormányzása a nyelvi és a politikai határok egybeesésével, azaz nemzetállamok kialakításával lehetséges, amely kiindulópont azonban a nyelvi szempontból kevésbé homogén államok felbomlásának a veszélyét hordozta magában.⁴ A nyelvi kérdés így vált az új típusú állam megjelenésének és kihívásainak alapjává, a nyelvi kérdés egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának.

¹ SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003, 49.

² MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, 15–16.

³ ZLINSZKY János: *A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása = Egyetemes jogtörténet*, szerk. HORVÁTH Pál, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997, 339–340.

⁴ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, I. kötet, http://mek.niif.hu/06600/06619/pdf/19_szazad1.pdf

A nemzetiségi törvény megalkotására is ennek megfelelően alapvetően hatott az alábbiakban bemutatott módon a többnyelvű és ezáltal többnemzetiségű államból fakadó belső tényezők és annak fegyveres konfliktusig fajuló feszültségeinek összességei, de jelentős hatással volt a jogalkotóra az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is hordozó hibrid tényezői. Különös tényező volt a Magyarországgal határos államok kialakulása és ezen államok államalkotó nemzetével részben azonos, magyarországi honossággal rendelkező nemzetiségeinek sajátos ténye. E sajátos tény az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényeinek érvényesülésének veszélyét is magában hordozta, így a törvényhozásra hatott a szomszédos államokkal való nemzetközi jogi kapcsolat is. A nemzetiségi kihívásokra adandó válaszok megnyugtató rendezését tehát alapvetően ezek a tények befolyásolták, illetve nehezítették, lehangsúlyosabban az, hogy a magyar állam Ausztria–Magyarország részeként a nemzetállam feltételeinek hiányában volt kénytelen a nemzetiségi törvény megalkotásának politikai alapjait és lehetőségeit saját egységének biztosítása érdekében meglelni.

A nemzetiségi törvény megalkotásának korában gyakorlatilag két ellentétes nemzetfelfogás uralkodott Magyarországon. Az első felfogás a fentiekben felvázoltak szerint a francia felvilágosodásból, illetve a francia forradalomból eredeztethető és elősorban nyelvi alapon szerveződő nemzetállamot képviselt. Ezzel ellentétben állt a magyar nemesi nemzet, a *natio Hungarica* hagyományára, azaz a *hungarus* tudatra alapított politikai nemzet felfogása, amelynek koncepciójára támaszkodva, a nemesi nemzeti jogainak kiterjesztésével a nemzetet politikai entitásként kezelte, nyelvtől függetlenül. Ebből fakadóan a kérdésről folytatott politikai viták és ezáltal a jogalkotási szempontok ennek megfelelően alapvetően két kiindulópontból eredeztethetők. Az első nézőpont Szent István király ma már közmondásossá váló „*mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő*”⁵ intelméből fakadt, és elsősorban a nemzetiségek által citált, kezdetben nyelvi, majd területi alapú igényeket magában hordozó szempontot jelentette. A második nézőpont pedig mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró politikai magyar nemzet fogalmában ragadható meg.

Kiemelendő, hogy a nemzetiségi törvény megalkotásának idején Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchián belül nem rendelkezett teljes szuverenitással, egy egységesnek tekintett szupranacionális állam egyik feleként⁶ nézett szembe a kor nemzetállami kihívásaival. Magyarország értelemszerűen a nemzetállam feltételei hiányában nem helyezkedhetett az alapvetően nyelvi alapú nemzetfogalom álláspontjára, azonban az egységes és ezáltal fejlődő és stabil állam iránti kérdésre más válaszokat kellett találni. Magyarország a korszellemnek megfelelően a középkori partikularizmus felszámolásán túl elsődlegesnek tekintette területi épségének biztosítását és a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzését, ezért a Monarchián belül lévő saját hatalmi érdekeit szem előtt tartva törekedett a nyelvtől független unitárius állam megteremtésére. Ennek eszközeként a nyelvi alapú nemzetfogalom helyett a *natio Hungarica* eszméjének modern kori, jogegyenlőségen alapuló fogalmával próbálta integrálni a

⁵ Nam unius linguae uniusque moris regnum, imhecille et fragile est, *Szent István király Intelmei Imre herceghez*, VI. fejezet, <https://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>

⁶ SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2011, 175–198.

nemzetiségeket, illetve másodlagosan közvetlen és közvetett módon szorgalmazta a nemzetiségek asszimilációját.⁷

A nemzetiségi törvény közvetlenül a kiegyezés folyamatához kötődik, így alkotmányos jelentőségű jogszabályként került a Corpus Iurisba. A kiegyezés időszakában a Magyar Királyság alkotmányos rendszerének újraalkotása az 1848–49-es forradalmi hagyományok eredményei és tanulságai, különösen a nemzetiségi mozgalmak fegyveres konfliktusainak tanulságai alapján történt meg, amelyre erőteljesen hatott a nemzetközi helyzet akkori valósága, az uralkodóház és Ausztria Magyarországhoz való viszonyának, valamint a társországok és a Magyar Szent Korona kapcsolatának rendezésének igénye, az unitárius, azaz partikularizmusoktól mentes modern magyar parlamentáris monarchia és állam megteremtésének céljával.⁸ Mindezen tényezők és hatások összessége bonyolult viszonyrendszert eredményezett, amely viszonyrendszeren túl további kihívásokat jelentett a törvényhozás számára a többnemzetiségű állam nemzetiségeinek egymástól is eltérő nemzetiségi igényeinek összessége.

A korban a hatalmi viszonyok és a nem teljes szuverenitás fentebb felvázolt tényezőitől függetlenül a korszellemnek megfelelően természetes igény jelentkezett az unitárius állam megteremtésére, amelynek egyik feltételét a nemzetiségekkel való viszony rendezése jelentette. A partikuláris, középkori eredetű széttagoltság⁹ megszüntetését ennek megfelelően egyrészt a közigazgatás újraszabályozása útján, másrészt pedig az állampolgári jogegyenlőség megteremtése révén lehetett elérni a magyar törvényhozás álláspontja szerint. A közigazgatási jog területére tartozó jogalkotás feltételezte a rendi alapú külön önkormányzatok és nemzetfogalmak megszüntetését és az állampolgári jogegyenlőség kiterjesztését. Az állampolgári jogegyenlőség talaján álló nemzetiségi törvény megalkotása azonban a XIX. század nemzeti mozgalmi miatt még magyar oldalról tekintve is komoly etnikai alapú kihívással állt szemben. A kihívás egyik oldalát a magyar szupremácia iránti többségi társadalmi elvárás, illetve a magyar nemzetállam megteremtésének igénye, másik oldalát pedig a nemzetiségek ezzel ellentétes irányú, gyakorlatilag kollektív jogok talaján álló, föderációt szorgalmazó mozgalmi jelentették. A nemzetiségi törvény az ellentétek feloldását a *hungarus* eszme újraalkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával képzelte el,

⁷ GYÓRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011, 11–12.

⁸ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 260–280.

⁹ A széttagoltság egyik legszemléletesebb példája a Magyar Királyság területén talán a Szepesség volt, ahol a nemesi vármegye szervezetén kívül a szabad királyi városok sűrű városhálózata, a Tizlándzsás szék, a szászok, bányászok kiváltságos területi egységei, a lakosság személyi jellegű privilégiumaiban rejlő egyéb partikularizmusok mutatják a középkori államszervezet fenntartásának lehetetlenségét azzal, hogy 1772-ig a lengyel koronának elzárlogosított tizenhat szepességi város tovább árnyalhatja a képet. Lásd bővebben: NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával, Budapest, 1934. A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség egyesüléséig az Erdélyi Nagyfejedelemség területén volt a legtöbb külön önkormányzat, és maga az állam is rendi alapon szerveződött rendi nemzetek uniójaként – ezen különleges viszonyok, amelyek a középkortól a megyerendezéséig álltak fent, alapjainak megértéséhez lásd többek között: BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*, Budapest, Gondolat, 1984.

középpontba ennek megfelelően az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását helyezve. Ez utóbbi megoldás gyakorlatilag a nemzetiségi kérdés megoldásának úgynevezett együttműködő modelljét jelenti, amely a jogegyenlőség talaján állva a nemzetiségek tagjai mint egyének részére a többségi nemzet tagjaival egyenlő jogokat biztosít, azaz a nemzetiségi jogi szabályozás alapvetően individualista, az egyéneket és nem a közösségeket tekinti a szabályozás tárgyának annak ellenére, hogy egyes biztosított jogok csak közösségben gyakorolhatók.¹⁰

2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere és az arra adott válaszok 1849-ig

2.1. A nyelvkérdés magyar szempontból. A magyar nyelv ügye

A nemzetiségi törvény, illetve az annak közvetlen előképének tekintendő 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről Európa első nemzetiségi jogi jogszabályai és ebből a tényből fakadóan a nemzetközi judikatúra kiemelten fontos és értékes alkotásai. A bevezetésben felvázolt tények és nemzetfogalmak közötti választás eredményeképpen mindkét jogszabály alapvetően a nyelvet helyezte szabályozásának középpontjába, noha a nyelvi alapon konstituált nemzetfogalmat elvetette.

A nyelvi kiindulópont megválasztásának oka alapvetően abban lelhető fel, hogy az organikus államfejlődést abszolutista módon megtörő II. József 1784. május 11-i nyelvrendelete, valamint részben az arra adott válaszként megerősödött nyelvújítás mozgalma és a felvilágosodás eredményeképpen kialakuló modern nemzetfogalom és nacionalizmus együttesen vezetett el a politikai hatalom döntően magyar anyanyelvű birtokosainál a magyar nyelv latin helyetti hivatalos nyelvként való alkalmazásának politikai programjához.

Ez a politikai program több mint öt évtizedig, az 1790. évi rendi országgyűléstől az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig tartott. A rendek II. József nyelvrendelete idején, illetve a XIX. század első éveiben még elsősorban a latin nyelv védelme érdekében léptek fel. II. Lipót idején ebben a szellemben került elfogadásra az 1791. évi XVI. törvénycikk, amely a nyelvi kérdést elsőként tárgyalja Magyarországon, és még a latin nyelv védelmében mondja ki, hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv nem használható, a magyar nyelv pedig megtartandó, mintegy megelőlegezve annak majdani közjogi primátusát. Nem sokkal később azonban, a XIX. század első évtizedeiben a nyelvkérdés a nacionalizmus előretörésével és az irodalmi élet közvetlen befolyásával együtt már alkotmányos jelentőségű politikai kérdéssé változott, és a reformellenzék a magyar nyelv közjogi statusának kérdését politikai programként, az udvarral szemben „nyelvharcként” értelmezte.¹¹ Ezen politikai program alapjainak, a magyar reformer álláspontnak, illetve

¹⁰ TRÓCSÁNYI László: *Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok = Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010, 893.

¹¹ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944, 10–28.

az udvar és ezáltal a konzervatív álláspontnak a lényegét szemléletesen írja le Jókai Mór *És mégis mozog a Föld* című regényében, a főhős és József nádor szájába adva a felek érveit, illetve az azokban rejlő veszélyeket az alábbiak szerint:¹² „A külföldi országifjítókat lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétosztott országot valamikor eggyé alakítani. Lehet, hogy célt érnek vele. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölébreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása. Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideálodban élő országot képezni fogják, fessd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődötől, amit alkotni akartok. Vedd elő a statisztikát, s kérdezd meg tőle, ha tizennégyből kilencet kivesszünk, mi marad ott. Ez az ország addig él, amíg alszik. Jaj annak, aki fölébreszti! Ami jó, az mindenkinek java, ami rossz, az mindenkinek baja idebenn. Versenyzés nincs. A nemesség uralkodik. Egy nyelvünk van – mely senkit nem protezsál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a liturgia, a fakultások nyelve; szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti szupremáciát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt. –

– Fenséges uram! ... Sok ideig – volt jelszavunk: 'Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita' ... Ébredjünk fel belőle, lássuk meg, hogy elmaradtunk a sivatagban; míg el nem takar bennünket a homok, s oda nem jutunk, ahova a flamandok, a baszkok, akikről senki sem tudja, hogy még most is élnek; pedig számuk millió, s nyelvük él – ábécéskönyveikben. Ennél többet ér ébren lenni s elfogadni a harcot óriási feladataival. Én tudom, hogy ébredésünkkel más alvókat is fölébresztünk, legyen úgy. Én a magunk faját oly életképesnek hiszem, hogy nem rettenek vissza a versenytől. Ha nagy lesz a küzdelmünk, annál nagyobb lesz a győzelmünk!”

A fenti párbeszéd arra a kulcsfontosságú tényre világít rá, hogy a rendi alkotmány hatálya alatt a nemzetiségi kérdés a rendiség talaján álló államjogban, amelynek egyik fundamentumát a latin nyelv képezte, nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható.¹³ A párbeszédben elhangzó másik, a magyar nyelvvel kapcsolatos érvrendszer pedig arra a fentiekben rögzített társadalmi tényre világít rá, hogy a kezdetben irodalmi síkon megjelenő kérdés politikai síkra terelődése egyenesen vezet el a rendi alkotmány kereteinek fellazításához, ezzel párhuzamosan pedig a nemzetiségi mozgalmak megszületéséhez.

A magyar rendi Országgyűlés gyakorlatilag 1791-től folyamatosan támogatta a magyar nyelv közjogi státusának kereteit, ezzel visszaszorítva a latin nyelv használatát. Az 1791. évi XVI. törvénycikk kvázi megelőlegezte a magyar nyelv hivatalos státusát, az 1792. évi VII. törvénycikk annak tanítását rendes tantárgyként, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tantárgyként rendelte el. Az 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról már a latin mellett a magyar nyelv helyét rögzíti a törvényhozásban és a törvényhatóságokban, az 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról a perjog területére terjeszti ki a magyar nyelv használatát. Az 1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelvről és 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről tovább pontosította és

¹² JÓKAI MÓR: *És mégis mozog föld*. II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 98–100.

¹³ MIKÓ: *i. m.*, 4.

szélesítette a magyar nyelv használatának lehetőségeit és kereteit, végezetül az 1844. évi II. törvénycikkkel a magyar nyelv és nemzetiségről az ország egyetlen hivatalos nyelvvé tette azt, azaz a magyar nyelv a nyelvharcot kizárólagosan megnyerte, amely által a magyar alkotmányosság sarkalatos tételévé vált a magyar nyelv közjogi kizárólagossága, és ez a tétel a nemzetiségi törvény normarendszerében is megjelent.

A fenti folyamatok, valamint nyelvharc tárgyalásakor ki kell emelni, hogy a magyar nyelv bevezetésének a célja elsődlegesen a *holt* latin nyelv helyetti *élő* államnyelv megteremtése volt, és ez a politikai program a nyelvújítással állítható párhuzamba. Több jogszabály is kiemelte a magyar nyelv „kiművelésének” fontosságát ezzel a céllal összhangban, azaz semmiképpen sem volt cél a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomása.¹⁴ Az elnyomás célként már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar politikai elit a magyar állam területi épségét a pánszláv, illetve pán-germán mozgalmaktól féltette a külső viszonyokat elemezve, míg belső oldalról a már idézett unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja és célja a nemzetiségek hűségének biztosításával volt elképzelhető. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az 1847–48. évi utolsó rendi országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi törvényekig a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját képezte, hogy a politikai jogok birtokosa a rendi értelemben vett magyar nemzet, amelynek tagjai a magyar nemesi osztály tagjai nyelvüktől függetlenül, így fakadt az a törvényhozói alapállás, hogy a rendi magyar nemzet jogainak kiterjesztése magától értetődően jogokkal ruházza fel a nemzetiségi lakosságot is.¹⁵ Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak a magyar nyelvharcban ellenük irányuló szándékot,¹⁶ sőt azt alapvetően támogatták, és elfogadták a magyar nyelvet mint az országos ügyek intézésére való közös nyelvet. A magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele a nemzetiségek oldaláról nézve ebben az időben tehát a rendi alkotmányos keretek szélesítésének és a jogkiterjesztésnek eszközeként nem ütközött ellenállásba, a magyar nyelv hivatalossá tételének ellenzőinek indokai sem etnikai jellegűek voltak, sokkal inkább a rendi kiváltságok megőrzésének, illetve azok kiterjesztésének igényéből, valamint döntően egyházszerkezeti kérdésekből fakadtak, elsősorban a Határőrvidék szerb ajkú vagy a Horvátország rendi különállását féltő horvátok részéről.

A magyar nyelvharcot tehát a törvényalkotók és a nemzetiségek egyaránt nem etnikai szempontból tartották fontosnak, hanem a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételeként tekintettek rá, ugyanakkor ezzel egyidejűleg felismerték a többnemzetiségű állam által adott kihívásokat is. Ennek megfelelően a hivatalos magyar

¹⁴ A magyar nyelv hivatalossá tétele mint a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése ebben a korban még marginális jelentőségű álláspont volt még a nemzetiségi mozgalmakon belül is.

¹⁵ SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*, Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1941, 39.

¹⁶ Ennek a tételnek ékes bizonyítékaként állhat Gozsdu Manó példája többek között, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802-1870*, Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria”, Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale, Gyula, 2002, 155.

nyelv kérdésének tárgyalásán túl már megjelentek a nemzetiségi helyi nyelvhasználati igényekre adandó első válaszok tervezetei is a rendi korban. Ennek egyik bizonyítékaként áll báró Wesselényi Miklós 1843. évi első nemzetiségi törvényjavaslata, amely a nemzeti egység megteremtése érdekében a magyar nyelvtörvénnyel egyidejűleg kívánta tárgyalni a többi nyelv közjogi helyzetét, sőt a nemzetiségi „*viszálokodás keltést*”, az idegen ajkúakkal szembeni erőszakos fellépést, sértést, ingerlést, azaz a mai fogalmaink szerinti közösség tagja elleni erőszakot, közösség tagja elleni uszítást, gyűlöletbeszédet is büntetni rendelte.¹⁷

2.2. Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc.

A jogegyenlőség és jogkiterjesztés hatása a nemzetiségi jogokra.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség sajátos viszonyai. Az első nemzetiségi törvény

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel megalkotott új alkotmányos berendezkedés kiindulópontja a liberális reformellenzék jogegyenlőség-tétele volt. A jogegyenlőség tétele alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait a törvényhozás a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben terjesztette ki az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül,¹⁸ azaz az utolsó rendi országgyűlés a rendiséget felszámolva kívánta a modern magyar államot megteremteni abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket, amely ellentétek gyökerét a törvényhozás elsődlegesen a középkori partikularizmusban és privilégiumokban látta.

A fentiekben ismertetett magyarországi törvényalkotási folyamattal egyidejűleg, illetve azzal párhuzamosan zajlott az Erdélyi Nagyfejedelemségben a szászok „nyelvharca” a maguk német nyelvének hivatalossá tétele érdekében, illetve a románok küzdelme rendi nemzetként való elismerése érdekében.¹⁹ Az Erdélyi Nagyfejedelemségben a XVI. század óta a magyar nyelv volt a hivatalos, amelynek jogait II. József nyelvrendelete súlyosan sértette, így a magyar nyelv védelme érdekében szintén törvényi szabályozásra volt szükség.²⁰ A szászok politikai programja nyelvi jogaik iránt, amelynek külön támogatást adott II. József nyelvrendelete, amely az anyanyelvüket, a németet tette hivatalossá, párhuzamba állítható a magyar nyelv jogaiért való fent idézett, a korszellemnek megfelelő küzdelemmel.²¹ A szászok nyelvi küzdelmétől alapvetően tért el azonban a románok *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában kifejtett álláspontja és küzdelme, illetve az az alapján rendszeres időközönként megfogalmazott rendi nemzetként való elismerésének igénye, amely a szászoktól eltérően nem nyelvi,

¹⁷ MIKÓ: *i. m.*, 40.

¹⁸ MEZEY: *i. m.*, 242–251.

¹⁹ MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben = Válogatások egy témára*, MIKÓ Imre, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1981, 51–58.

²⁰ Így született meg az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk a közügyeknek az Erdélyi Fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról, amely bár visszaállította a magyar nyelv korábbi elsőségét, de a latint is kiemelte és a központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvévé tette.

²¹ A küzdelem részbeni szász sikere az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről, amely a német nyelv használatát megerősíti, mely szerint a szász törvényhatóságokban a törvényeket németre kell lefordítani, iratkezelésük, tárgyalásaik, jegyzőkönyveik nyelve a német.

hanem továbbra is rendi alapon állt. A román nemzet rendi nemzetként való elismerése gyakorlatilag a már meghaladott rendi államberendezkedés, igaz, a románokkal való kibővített formában való konzerválását jelentette volna, ezáltal az nem nyert és nem nyerhetett támogatást sem magyar, sem székely, sem pedig szász részről. Az 1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről hatálybalépését követően a románok magatartása és politikai programja az áprilisi törvények liberális alkotmányos berendezkedésétől függetlenül továbbra is a fenti és már meghaladott rendi alapon állt, változatlanul ezen alapon fogalmazott meg kiváltságok iránti igényt, illetve küzdött az unió ellen. Ez utóbbi program, azaz az unió elleni fellépés okát elsődlegesen az képezte, hogy míg a külön álló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek, addig az unióval létrejött új Magyar Királyságban a románság már csak egyike volt a számos egyéb nemzeti kisebbségeknek.²²

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel megalapozott polgári átalakulás jogegyenlőség-tétele szerint tehát a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más nemzetiségűek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, kvázi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak beszélt nyelvüktől, etnikai hovatartozásuktól függetlenül megalkotva az új *natio Hungaricat*. A magyar politikai vezetés a forradalom győzelmétől ennek megfelelően azt várta, mint utóbb kiderült, túlzottan optimistán, hogy a nemzetiségi kérdés a jogegyenlőség és a jogkiterjesztés eszközeivel a *natio Hungarica* tételével és a rendi különbségek felszámolásával magától megoldódik.

A Magyar Királyságban honos nemzetiségek, bár a jogegyenlőséget elfogadták, így az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a továbbiakban nem rendi kiváltságokért küzdöttek, hanem a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva elsősorban nyelvi-kulturális jogokat, illetve később közigazgatási jellegű, mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeket fogalmaztak meg az új magyar állammal szemben. A nemzetiségi mozgalmak igényeiket nyelvi és kulturális oldalról a magyar nyelvharc érveire és a magyar nemesség Ausztriával szembeni küzdelmének példájára alapozták. A területi alapú, egyes nemzetiségek által eltérő mértékben megfogalmazott, de ekkor még alapvetően a Magyar Szent Korona Országain belüli önkormányzatiság igényeinek alapját és indoklását pedig az addigi horvát közjogi különállásra, a Határőrvidék és a Temesi Bánság korábbi helyzetére, valamint az erdélyi Szász Universitas kvázi nemzetiségi alapú különállására alapozták a karlócai, balázsfalvi és liptószentmiklósi nemzeti gyűléseken.

Az 1848 szeptemberétől eszkalálódó és szabadságharcba torkolló események, valamint a nemzetközi helyzet alakulása a nemzetiségi igények tárgyalását az első népképviselői országgyűlésben lehetetlenné tette. A kérdés törvényhozási tárgyalásának lehetetlenségét eredményezte továbbá, hogy társadalom és politikai vezetés egyaránt a nemzetiségi mozgalmakat nem minden alap nélkül a bécsi udvar intrikáinak tudta be,²³ ami a felek közötti bizalomvesztéshez és fegyveres konfliktushoz vezetett, amely

²² MIKÓ: *i. m.*, 40.

²³ SZEMERE: *i. m.*, 70, 76.

nemzedékekre hatóan meghatározta a többségi magyarság és a nemzetiségek viszonyát.²⁴ A kialakuló belháború mindezek ellenére sürgető és a nemzetiségekkel való megbékélést szolgáló megoldásokat kívánt. A megoldások iránti igényt egyre hangsúlyosabbá és indokoltabbá tették a hadi helyzet magyar részről való kedvezőtlen fordulatai, továbbá azok a már egyre inkább előretörő nemzetiségi igények, amelyek már a Magyar Szent Korona Országainak területi integritásával szemben egyfajta osztrák föderáció igényét fogalmazták meg elsősorban horvát, szerb, illetve román részről, és amelyeknek közjogi betetőzését és részbeni teljesítését az 1849. március 4-i Olmützi Alkotmány jelentette.²⁵

A dicsőséges tavaszi hadjárat magyar katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott és 1849. évi II. törvénycikkkel beiktatott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően megváltoztatta a politikai erőviszonyokat. Figyelemmel a Függetlenségi Nyilatkozat tényére, valamint arra, hogy az Olmützi Alkotmány centralizált alapállása a nemzetiségi igényeket csak részben elégítette ki, 1849 májusában már a nemzetiségek mozgalmak is a magyar kormányzattal való megegyezés szándéka felé mozdultak el. Ennek megfelelően az 1849. május 2-án hivatalba lépett Szemere-kormány kezdte meg a nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkonceptiója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül akarta nyelvi alapon külön jogokban részesíteni a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv primátusát. A törvény megalkotásától és a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat mozgósíthat,²⁶ és a honvédség ellen harcoló szerb és román erőket sikerül megnyerni a szabadságharc ügyének az orosz intervencióval szemben. A nemzetiségi törvény megalkotásától függetlenül tárgyalt ennek reményében Perczel Mór tábornok a szerbekkel, területi autonómiát is kilátásba helyezve, illetve 1849. július 14-én „megbékélési tervezetet” írt alá Kossuth Lajos a román emigráció képviselőivel – Nicolae Bălcescuval és Cezar Bolliackal. A megbékélés értelmében a felállítandó román légió a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, ahol a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatják majd, illetve a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelve is lett volna az érintett területeken.²⁷

Szemere Bertalan tárgyalásai és érvei végül a képviselőházban sikerre vezettek, és 1849. július 28-án 90%-os arányban megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét, az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről.²⁸ A törvény egy új alkotmányra kívánta bízni a kérdés végleges tárgyalását, és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása, ezzel is sugallva, hogy a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött. A törvény szerint bár a hivatalos nyelv a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, községi és törvényhatósági szinten teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot, ahogyan az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban is. A területi alapon szervezett

²⁴ SZÁSZ Zoltán: *A nemzetiségek és a magyar forradalom*, Budapest, Történelmi Szemle, 1998/3–4, 193–203.

²⁵ MIKÓ: *i. m.*, 62–63.

²⁶ GYÖRI SZABÓ: *i. m.*, 19.

²⁷ MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat... i. m.*, 58–59.

²⁸ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2011, 201–203.

nemzetörség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben szintén biztosított lett volna a teljes nyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és képesség feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt. A jogszabály a szabadságharc elleni harcot beszüntető nemzetiségek javára amnesztiát tartalmazott, illetve megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását. A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a törvény tényleges alkalmazására nem került sor, azonban a jogszabály fontos hivatkozási alapként a nemzetiségi törvény megalkotása során különös jelentőséggel bírt, és hivatkozásait elsősorban a nemzetiségi képviselők rendszeresen idézték.

3. A nemzetiségi törvény megalkotása

3.1. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában. Az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi biztossága és bizottsági javaslata

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett neoabszolutista államberendezkedés nemzetiségekkel kapcsolatos viszonyát találóan jelzi Pulszky Ferenc szállóige-ként élő történelmi igazsága, amely szerint a magyar szabadságharc ellen fegyveresen fellépő nemzetiségek ugyanazt kapták jutalmul Béctől, amit a magyarok büntetésül. Magyarország beolvasztása az Osztrák Birodalomba egyet jelentett az addig organikusan fejlődő magyar államberendezkedés megsemmisítésével és ezáltal a nemzetiségi jog területén elért eredmények félresöpprésével, illetve a nemzetiségi jog talaján álló intézmények megteremtési lehetőségeinek megsemmisítésével.²⁹ A centralista állam ennek megfelelően nemcsak az addigi magyar közigazgatási szervezetet szüntette meg, értve ez alatt a nemzetiségek lakta vármegyék önkormányzatiságát is, hanem többek között feloszlásra került a társország Horvátország országgyűlése is, az erdélyi Szász Universitas közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendeltetett, sem a románok, sem a szlovákok nem kapták meg az ígért autonóm körzeteiket, vezetőiket rendőri felügyelet alá helyezték.³⁰ A felállított Szerb Vajdaság és Temesi Bánság pedig bár Magyarországtól leválasztott területi egységet képezett, de vegyes ajkú lakossága és közvetlenül a bécsi kormányzat alá helyezése az autonómia látszata ellenére tényleges önkormányzatisággal nem rendelkezett.

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként mind az emigrációba kényszerült, mind pedig az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nemcsak megkerülhetetlenné, hanem elsődlegessé is vált.

²⁹ HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században = Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010, 300.

³⁰ MIKÓ: *i. m.*, 71–72.

A rendiség eltörlése és a jogok kiterjesztése nem érte el azt az eredményt, amit vártak tőle, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak megerősödtek, és jelentős nemzetiségi erők a magyar államiság ellen fogtak fegyvert.³¹ A belháború következtében felizzott etnikai ellentétek immáron a nyelvkérdésen túlmutató programokat eredményeztek, amelyek okán és a magyar állameszmény közötti összhang megteremtése érdekében új alapokra kellett helyezni a nemzetiségi kérdés megoldását.

A nemzetiségi kérdés megoldására alapvetően két álláspont tekinthető uralkodónak a korban, az első szerint gyakorlatilag területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újraalkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján. A második álláspont szerint a már meglévő, illetve újraalkotandó államszervezetben belül kell az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket megtenni.³² Ez az utóbbi álláspont a nemzetiségi jogok tekintetében továbbra is az egyéni jogok alapján képzelte el a megoldást, és területtől függetlenül, de az érintett megyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát akár oly módon is, hogy az adott nemzetiséghez tartozó közösség tagjai együttesen, akár egy nemzetiségi főnök mint közjogi méltóság vezetésével gyakorolta volna elsődlegesen nyelvi és kulturális jogaikat, alkotott volna önkormányzatokat az egyházak meglévő önkormányzatiságának mintájára. Ez utóbbi álláspont lényegi kiindulópontja a magyar területi integritás biztosítása. A területi integritással a területi alapú autonómiák léte az állami keretek szétfeszítése okán összeegyeztethetetlen ezen utóbbi álláspont szerint, ezáltal azt ab ovo elvetette. Az első álláspontot értelemszerűen elsősorban a nemzetiségek tették magukévá, és külön-külön tervezeteket készítettek a kérdésben. Rokonszenvezett azonban az állásponttal többek között Klapka György, Teleki László gróf és a korábbi miniszterelnök, Szemere Bertalan is. A második álláspontot a maga részleteiben pedig Kossuth Lajos dolgozta ki a *Küthayai Alkotmányban*.³³ A két álláspont között egyértelmű elköteleződés az emigrációban nem történt, így az álláspontok lényegi elemeinek vegyítésével kötöttek megállapodásokat a magyar vezetők a szomszédos államok vezetőivel, illetve a nemzetiségek képviselőivel mindenkor a szabadságharc újakezdésének és egy Ausztria elleni koalíciónak a lehetőségeit kutatva, valamint kidolgozva a Dunai Konföderáció tervezetét.³⁴

A passzív ellenállás belső okai, a nemzetiségek mozgalmi, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása végül az abszolutizmus feladását eredményezte, és a császári kormányzat 1860. október 20-án kiadta az Októberi Diplomát, amely az 1861. február 26-i Februári Pátenssel együtt lehetőséget teremtett a Magyar Országgyűlés összehívására és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására.³⁵

Az 1861. április 2-ára összehívott Országgyűlés 1861. május 13-i ülésén Deák Ferenc előadta, hogy az Ausztriával való közjogi viszony rendezése mellett kiemelt fontosságú

³¹ HEKA: *i. m.*, 299–300.

³² HERMANN Róbert: *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrabezabályozására 1848–1867*, Budapest, Rubicon, 2018/2, 7–9.

³³ HERMANN: *i. m.*, 10–11.

³⁴ MIKÓ: *i. m.*, 73–76.

³⁵ SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a kiegyezésig*, Rubicon, Budapest, 2018/2, 20–26.

ügyként kell kezelni a nemzetiségi kérdés rendezését, amelyre egyébként a királyi leirat is utal. A nemzetiségi kérdés tárgyalásakor Deák elsődlegesnek nevezi a félreértések eloszlatását, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítását, amelyet továbbra is a teljes jogegyenlőség és a magyar állam területi integritásának alapján lát megoldhatónak, értve ez alatt az Erdéllyel való uniót, így az erdélyi képviselőkkel való közös törvényalkotást is. A Deák Ferenc által rögzített kiindulópontokhoz csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben csalódott” nemzetiségek jelen lévő képviselői is.³⁶ Az Országgyűlés ennek megfelelően rögzítette a nemzetiségi kérdés tárgyalásának alapelveit, egyrészt elrendelve Horvátország kérdésének külön kezelését és az erdélyi képviselő kérdésének rendezését, ugyanakkor rögzítve a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának alapelvét, a teljes jogegyenlőség biztosítását, a méltányosságot mint szabályozási alapelveket. Az Országgyűlés mindezen alapelvek tiszteletben tartásával egy törvény megalkotását tűzte ki célul valamennyi nemzetiség jogait illetően, azaz a jogegyenlőséggel és a területi integritással összeegyeztethetetlennek minősítette a nemzetiségek külön igényeinek külön joggá való kodifikálását. Báró Eötvös József javaslatára az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén való külön nemzetiségi bizottságban való tárgyalását és az előkészítő munkálatok elvégzését.³⁷ A huszonhét tagú nemzetiségi bizottság, amelyben jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is, végül az 1861. augusztus 9-i ülésre terjesztette elő jelentését Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű külön javaslatával. A jelentés a fenti elveket lényegében véve megismételte, rögzítette a *natio Hungarica* elvét azzal, hogy tételesen a magyar nemzetiséget is megnevezve felsorolta a magyarországi nemzetiségeket, rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni és egyesületi szabadság alapján való rendezésének alapvonalait. A javaslat részletesen rögzítette a nemzetiségi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette. A bizottság javaslatát végül az Országgyűlés érdemben tárgyalni nem tudta, azt az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta.

3.2. Az 1865/1868. évi Országgyűlés. A nemzetiségi törvényjavaslatok és azok elvi kiindulópontjai. A nemzetiségi igények

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezése az uralkodót is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette, így elrendelte a magyar Országgyűlés összehívását.³⁸ Az 1865/68. évi Országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd nem érintette csak annyiban és

³⁶ MIKÓ: i. m., 90–99.

³⁷ „Ha itt véletlen tanácskozás tárgyává tesszük ezen fontos kérdést – éppen mert az egyes kitételeket mindenikünk előre meg nem gondolhatja –, olyan szavak mondathatnak, melyek sértésnek vagy kicsinylésnek vétethetnek. Itt nincs senki, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt mást érezne, mint a legnagyobb testvériséget és a tökéletes jogegyenlőség érzetét, s azon meggyőződést, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának jövője” – érvelt a bizottság felállítását mellett Eötvös.

³⁸ SCHWARCZWÖLDER: i. m., 26–33.

csak közvetett módon, hogy a közjogi rendezés érdekében a szabor és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése is összehívásra került. A horvát Országgyűlés összehívása alapvetően pozitív fogadtatásra lelt, de az Erdélyi Nagyfejedelemség kérdése heves vitát váltott ki, elvégre a külön erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való unióval ellentétben állt. Ennek megfelelően az 1865. február 24-án kelt országgyűlési válaszfeliratban az erdélyi unió kérdése külön kihangsúlyozásra került, amellyel egyidejűleg az igazság és a testvériesség elveit szem előtt tartó nemzetiségi jogalkotás szándéka is.³⁹

Az összehívott erdélyi országgyűlés is alapvetően saját legitimitációjáról folytatott heves közjogi vitákat, amelyeket követően végül a magyar képviselők távollétében a román nemzetiség kérdését rendezte, és a nemzeti terület kivételével teljesítette a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési kéréseit.⁴⁰ A kiegyezés megvalósulását megelőzően 1865/1866 fordulóján azonban ismét a Magyarországgal való unió pártján állók kerültek többségbe az erdélyi országgyűlésben, így az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni ennek megfelelően.⁴¹

A válaszfelíratra adott uralkodói leirat 1865. március 3-án került ismertetésre az Országgyűlés előtt, amely megerősíti a területi épség fenntartása mellett nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét, és annak legfelsőbb támogatásáról biztosítja a törvényhozókat.⁴² A leirat felolvasását követően közel két hónapos, sokszor személyeskedéstől sem mentes vita bontakozik ki a törvény-előkészítő bizottság felállításának módjáról, tagjairól, akiket 1865. április 26-án választanak meg, de a bizottsági munkától függetlenül érkeznek javaslatok és indítványok elsősorban szerb részről az 1861. évi karlócai szerb kongresszusi határozatok érvényesítése és szerb különjogok, elsősorban területi autonómia érvényesítése érdekében, illetve román részről részben hasonló tartalommal. Végül öt törvényjavaslat kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre, amelyek közül kettő, az úgynevezett bizottsági-többségi, illetve Mocsonyi Sándor [Alexandru Mocioni] vezetésével kialakított, szerb és román képviselők által jegyzett úgynevezett kisebbségi javaslat tekintendő alapvető fontosságúnak mintegy két és fél év bizottsági munkálatait követően.

A többségi javaslat alapját képező, 1867. június 25-én előterjesztett bizottsági jelentés és törvényjavaslat megfontolás tárgyává tette az 1861. június 7-i turócszentmártoni szláv, azaz szlovák és az 1861. március 21-i szerb nemzetgyűlések határozatait, a kisebbségi képviselők indítványait és az 1861. évi bizottsági jelentést, és azokat mellékelte előterjesztéséhez az általános vitát előkészítendő. A javaslat a *natio Hungarica* alapján az egyenjogúság és a területi integritás alapelveit rögzíti, így alapvetően nem lát lehetőséget egyes nemzetiségek különjogainak kodifikálására, ahogyan a területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására sem, és ezáltal elsősorban a nyelvkérdésre helyezi a hangsúlyt. Kiemelendő, hogy valamennyi nemzetiségi álláspont elismeri és hitet tesz Magyarország területi integritása mellett, nem fogadván el azt, hogy érveik és igényeik ezen integritás ellen hatnának, azaz ebben a kérdésben konszenzus állt fenn.

³⁹ MIKÓ: *i. m.*, 111–117.

⁴⁰ MIKÓ: *Nyelvhasználat..., i. m.*, 60–62.

⁴¹ KISTELEKI Károly: *Erdély és Magyarország második egyesülése. Az 1868-as uniós törvény = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 282–285.

⁴² MIKÓ: *i. m.*, 117.

Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi jogegyenlőség alapján eredeztethető politikai magyar nemzet fogalmát is alapvetően elfogadták a nemzetiségi képviselők, azonban annak felfogását, a területi integritás elvével egyezően már árnyalni kívánták, azaz a politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek egyfajta szövetségét értették. Ennek megfelelően a nemzetiségi képviselők kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását is a törvényben, és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának átszervezését nemzetiségi alapon. Az A) mellékletként csatolt, az 1861. június 7-i turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozata e körben a megoldást sürgetve emelte ki, hogy „*Kérdés, hogy jelenleg örvendetes vagy szomorú napoknak néz-e elébe kedves hazánk, most, midőn a világ vezéreszméje, a nemzetiség kérdése benne a maga megoldására vár*”.⁴³

Mindezeket előrebocsátva az egyes nemzetiségek nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos elvárásainak és igényeinek áttekintésére az alábbiak szerint tehető kísérlet.

Az A) mellékletként csatolt 1861. június 7-i turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozata egyszerűen áll individualista alapon, igényelve egyéni jogok széles körét, illetve kollektív alapon.⁴⁴ A határozat külön érdekessége, hogy elsőként alapoz a történelmi jogra, arra, hogy a magyarok bejövetele előtt már jelen lévő közösségként önként fogadták el a magyar államot, és azért a magyarokkal együtt küzdöttek, amely tény igényeik teljesítésének egyik jogalapja. Ennek megfelelően a szlovák alapállás abban áll, hogy miként az individuumok azonos és egyenlő jogokat élveznek, úgy a nemzeti közösségeket is azonos és egyenlő jogok illetik meg, így a nemzeti közösségek külön elismerése a törvény elfogadásának előfeltétele, s ezen elismert nemzeti közösségek konföderációja képezheti a *natio Hungaricat*. A nemzeti közösség elismerése pedig egyenesen vezet el új szlovák vármegyék alakításához, vármegyehatárok módosításához, amely vármegyéből szláv kerület kialakítását kell eszközölni. Ezen szláv kerület indokaként a nyelvhatárok közigazgatási határrá való alakításának igazságosságát hozza a határozat, valamint azt a tényt, hogy a korábbi kiváltságos területek sem vezettek a területi integritás megbomlásához, így ezen autonóm terület sem bontaná meg Magyarország területét, közigazgatási rendszerét. A kerületben honos nemzetiségek jogait pedig az egyéni nemzetiségi jogok biztosítanak a határozat szerint, bár ennek ellentmond az a tény, hogy a kerület egyetlen hivatalos nyelveként polgári, egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási szinten is a szlovák lenne, érteve ez alatt a jogszabályok hiteles fordítását is ezen nyelvre az országgyűlésben való anyanyelven felszólalás jogával, illetve a felsőbiróságokban való arányos képviseléssel együtt. A magyar nyelv tekintetében a javaslat csak diplomatikus nyelvként, a központi kormánnyal és az egyéb vármegyékkel való kapcsolattartásban lett volna alkalmazandó. További szlovák nemzetiségi igényként fogalmazódott meg egy szlovák jogakadémia felállítása, a pesti egyetemen egy külön szlovák tanszék felállítása, nemzetiségi egyesület alakítási jogának biztosítása, a kerületen kívüli nemzetiségi lakosok számára pedig nyelvi jogok biztosítása.

A B) mellékletként csatolt, 1861. március 21-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozata gyakorlatilag párhuzamba állítható a szlovák nemzetiségi igények fenti összefoglalásával.⁴⁵

⁴³ MIKÓ: *i. m.*, 127.

⁴⁴ MIKÓ: *i. m.*, 126–133.

⁴⁵ MIKÓ: *i. m.*, 133–137.

Jelentős különbséget képez, hogy a területi autonómia tekintetében annak részletes szabályait is megalkotta a karlócai kongresszus. Az ennek keretében megalakítandó Szerb Vajdaság pontos határai is rögzítésre kerültek a közigazgatási szervezettel együtt, külön zászlóval és címerrel, védőszenttel és nemzeti ünneppel, illetve közjogi méltóságként megnevezték a választott vajdát mint e terület politikai vezetőjét, részletesen bemutatva választásának feltételeit, illetve a tisztség *ipso iure* felsőházi tagságát és zászlósúr minőségét, valamint azon jogositványát, hogy a megyei főispánok korábbi jogait is ő gyakorolta volna. A Szerb Vajdaság külön képviselőket küldött volna a tervezet szerint a magyar képviselőházba és az osztrák birodalmi tanácsba, ettől függetlenül a vajdasági öngazgatás alapját a szerb kongresszus képezte volna a vajdasági tanáccsal, ahol az együtt élő nemzetiségek arányos képviselettel rendelkeztek volna. Felállításra került volna a terv szerint külön szerb nemzetőrség is. Az igazgatás tekintetében részletes szabályokat is megfogalmaztak az adózás kérdésében, míg a nyelvkérdés tekintetében a szerb nyelv primátusa mellett a tervezet elismerte a többi nemzetiség nyelvét is a közigazgatásban. A szerb javaslat külön bírói szervezetrendszerrel állított volna fel, legfelsőbb szinten azonban a magyar felsőbbbíróságokat elismerte, ahová arányosan került volna delegálásra a tartományból megfelelő számú bíró, illetve ülnök. A határozat egyebekben egyházkermánnyati és oktatási kérdésekkel is részletesen foglalkozott. A határozat lényegi elemét képezte az a garanciális szabály, hogy annak törvényre emelkedése esetén módosítása csak az érintett vajdasági kongresszus, a magyar Országgyűlés és a Birodalmi Tanács egyetértésével lett volna lehetséges.

A C) mellékletként csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgynevezett kisebbségi törvényjavaslata a már említett *natio Hungarica* árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is, és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával.⁴⁶ A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlenegy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandó és alkalmazhatónak kívánta, amely kiindulópont a magyar alapállással rokonítható. Hasonlóan a szerb javaslatához, valamint a nemzetiségi törvény végleges szövegéhez, a jogszabály a rendelkezéseit az alkotmány szerves részeként tekintette. A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat a szlovák állásponttal egyezően törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „*kikerekítésére*”, kialakítására, a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt. Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a nemzetiségi arány szerinti képviseletet írta volna elő, hivatalos nyelvként elfogadva a magyart központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen, továbbá a hivatalos fordítások kötelezettségét is előírta volna. A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul. Az igazságszolgáltatás területén a javaslat valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelvhasználatot. A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna továbbá a javaslat a nemzetiségi intézmények állami támogatását,

⁴⁶ MIKÓ: *i. m.*, 137–140.

a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos intézet, valamint nemzeti kongresszusok mint területtől független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapítását. Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vette alapul a javaslat, széles körű jogokat biztosítva, kiemelve az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állított volna fel nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen. Ez a javaslat alapvetően a szerb képviselők minimum elvárásaiként értelmezhető a B) melléklet javaslatának el nem fogadása esetére, míg ebben az időben a román képviselők által támasztott igények teljességéig fogható fel.

A D) mellékletként csatolt, Bukovszky György nagyszőlősi esperes által jegyzett javaslat alapvetően a rutének álláspontját rögzítette. Bevezetőjében természetjogi érveléssel indokolta a nemzetiségi jogegyenlőség biztosításának szükségességét, külön hangsúlyozva, hogy a ruszinok a magyarországi nemzetiségek között a legszegényebb és „*leggyűnyoltabb*” csoportot képviselik, és az ehhez kapcsolódó sérelmek orvoslására hívta fel a törvényhozás figyelmét.⁴⁷ A magyar nyelv primátusát a javaslat tényként kezeli, alapvetően az arányos képviselet mellett állt ki, és ennek megfelelően nemzetiségi elvek alapján kialakított választókerületek mellett érvelt. E körben javaslatot tett a választások tisztasága érdekében a megyei tisztikar tagjainak állásvesztés terhe melletti távolmaradásának biztosítására. A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat álláspontja az volt, hogy a helyi tisztviselői állások betöltésénél a helyi előjárók véleménye és a nyelvtudás, illetve az adott nemzetiségi származás döntő legyen, a megyei és központi kormányzat szintjén pedig a nemzetiségek aránya szerint legyenek a tisztségek betöltve. Az oktatás tekintetében a javaslat érdemben nem tért el sem a többségi magyar, sem pedig a többi javaslat által szorgalmazott megoldásoktól.

Az E) mellékletként csatolt normaszöveg Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által árnyalt módon tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét.⁴⁸ A nemzetiségi megközelítés ebben a javaslatban vált el legélesebben a magyar állásponttól, mert a hangsúly *Magyarország politikai nemzetén* mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembeállítva a magyar politikai nemzettel, amely egy, és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai, nemzetiségtől függetlenül. Ezen melléklet mint törvényjavaslat elvi kiindulópontja tehát nem terminológiai, hanem elvi alapokon tér el gyökeresen a többségi bizottsági javaslatról. A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal Magyarország politikai nemzete fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége van, lényegében véve a föderatív államberendezkedés fundamentumaként rögzített. A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a magyar nyelv pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem mellérendelt szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználatát ott sem lett volna

⁴⁷ MIKÓ: *i. m.*, 141–146.

⁴⁸ MIKÓ: *i. m.*, 146–149.

korlátozható. Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna a javaslat szerint, oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tan-székek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, továbbá a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága. A törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a nemzetiségi jelképek használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is. Csak a javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni. A javaslatához csatolásra került a román ortodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a szerb egyháztól való függetlenséget biztosító szabályrendszer is.

A német nemzetiség tekintetében meg kell jegyezni, hogy történelmi okokból kifolyólag kevésbé volt egységes, így sem programalkotásra, sem külön javaslat, indítvány megszövegezésére nem került sor részükről. Egyetlen, a nemzetiségi törvény megalkotására semmilyen befolyással nem bíró kivételt képez ez alól az erdélyi szász képviselők utolsó erdélyi országgyűlésen tett felirati javaslatához fűzött, Friedrich Bömches brassói követ által jegyzett indítvány, amely a szász alkotmány és nemzeti terület fenntartását, a német nyelv jogaiban való meghagyását, a lutheránus egyház és iskolái önkormányzatát, a szász vagyon érintetlenségét szorgalmazta, és amelyre a királyi válasz ígéretet tett az erdélyi érdekek megfelelő figyelembevételére a nemzetiségi törvény megalkotása során.⁴⁹

Végezetül a horvátok esetében meg kell jegyezni, hogy Horvátország kérdését mind a trónbeszéd, mind a magyar országgyűlés külön kezelte, Horvátország különállását ennek megfelelően nem tekintették nemzetiségi kérdésnek, és azt a horvát–magyar kiegyezés külön szabályai alapján kezelték.⁵⁰ A horvát példa azonban kétségtelenül hatott a nemzetiségekre, a területi önállóságot tartalmazó javaslataik kétségtelenül Horvátország különleges jogállásának követésének igényéből fakadtak.

A nemzetiségi képviselők javaslatainak áttekintését követően alapvetően rögzíthető, hogy kiindulópontjuk a történelmi honos népeknek mint kollektív jogokkal rendelkező politikai entitásoknak az elismerése és azok egyenjogúságán alapuló szövetségi állameszme.⁵¹ A kulturális jogok tekintetében, az egyházkormányzati kérdésekben, a nyelvhasználat községi és törvényhatósági szinten való kérdésében, oktatás területén és a magyar nyelvhez való, annak primátusát elfogadó nemzetiségi álláspontok lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól. A javaslatok e körben különböző mértékben és cizelláltsággal, de alapvetően azonos módon kezelték ezeket a kérdéseket. Az oktatás kérdésében külön hangsúlyozandó, hogy megfogalmazásra került, különösen szlovák és román részről, a nemzetiségi jogakadémiák felállításának igénye. Valamennyi nemzetiség szorgalmazta továbbá az anyanyelv országgyűlési használatát, amely azonban csak a horvátokat illette meg a horvát–magyar kiegyezés alapján. A törvényhozás tekintetében megfogalmazásra került mindkét ház vonatkozásában az arányos képviselői igénye, ahogyan ez megjelent egyebekben a felsőbbíróságok esetében

⁴⁹ MIKÓ: *i. m.*, 85–86.

⁵⁰ HEKA László: *A horvát–magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése*, Budapest, Jogtudományi Közlöny, 1997/3, 131–141.

⁵¹ MIKÓ: *Nyelvhasználat... i. m.*, 62–65.

is. Területi autonómia kérdése tekintetében alapvetően a szerb és a szlovák álláspont volt e körben hangsúlyos, az erdélyi szászok még rendelkeztek középkori területi alapú önkormányzatiságuk egy részével, így az erdélyi románokkal együtt alapvetően a kivárás álláspontjára helyezkedtek.

Értelemszerűen, ahol a nemzetiségi igények lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól, a kompromisszum megkötése reális volt, és a nemzetiségi igények jelentős része teljesítésre került. A kiinduló alapként rögzített területi integritás elve a vármegyehatárok kiigazítását nemzetiségi alapon, ezáltal az argumentum a *minore ad maius* elve alapján a területi autonómiák megadását lehetetlenné tette, kizárta. A politikai nemzetfogalom nemzetiségi képviselők által megkísérelt árnyalása, annak egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek szövetségén alapuló új fogalmi elemekkel való bővítése magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását, így az ugyanezen okokból kifolyólag nem vezethetett sikerre. A nemzetiségek kollektív entitásként való elismeréséből a kollektív területi igények elismerése következett volna az uralkodó magyar álláspont szerint, így a Magyarország politikai nemzete fogalom nemzetiségi képviselők által szorgalmazott törvényi elfogadása szintén elfogadhatatlan volt a többség számára.

Mindezeknek megfelelően a nemzetiségi törvény megalkotásának és tárgyának a fókuszpontjai már csak a nyelvi és kulturális jogok kérdései lehettek az alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén túl, amely a törvényjavaslat képviselőházi vitáján egyértelműen tetten érhető.

3.3. A nemzetiségi törvény vitája. A törvény szabályozásának tárgya

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei a fenti alaptételekből kiindulva a „magyar politikai nemzet” és a „Magyarország politikai nemzete” különbségében ragadható meg, amely különbség melletti értékválasztás a törvény általános vitáját alapvetően determinálta.

Míg a politikai magyar nemzet egynemű államalkotó alkotmányos tény, addig Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzet mint kollektív entitások államalkotó szövetségeként írható le. A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a „magyar” szó jelentését kettőzi meg, egyszerre jelenti a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét mint kulturális jogok nemzetiségi alanyát.

A magyar politikai nemzet fogalmából következett ennek megfelelően a magyar nyelv hivatalos státusa többségi álláspont szerint, de az is, hogy valamennyi egyéb nyelv tekintetében azok alkalmazását és használatát biztosítani kell a közigazgatás és az igazságszolgáltatás lehetőségeihez mérten, viszont az oktatás és az egyházi területen szinte korlátlanul. Ezzel szemben a kisebbségi álláspont hivatalos nyelvet nem, legfeljebb közvetítő, diplomatikus nyelvet ismer.

A többségi álláspont az unitárius állam elvéből indult ki, és az egyéni jogokból nemzetiségi különbség nélkül, míg a kisebbségi álláspont a nemzetiségeket kollektív entitásokként képzelte el, az országot ezen kollektív entitások szövetségeként, föderációjaként, bár a területi egységet nem tagadta, sőt védendőnek mutatta be. Mindezekkel szemben

a többségi álláspont az organikus államfejlődés talaján állt, és ebből fakadóan is tagadta a területi autonómiák lehetőségét, külön nemzetiségi arányok szerinti választások és tisztségbetöltések lehetőségét mint az állampolgári jogegyenlőséggel össze nem egyeztethető jogintézményeket az unitárius állameszmén túl. A kisebbségi álláspont azonban a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszervezet minden részén az arányos képviselő és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig.

A többségi és kisebbségi álláspont ütköztetése a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján 1868. november 24–29. között történt meg.⁵² Az első felszólaló Deák Ferenc volt, aki felszólalásában lényegében a törvény preambulumát az egyetlen politikai nemzet mint az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alaptételének rögzítésével kívánta kiegészíteni. Az egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek a hon minden polgára, bármelyik nemzetiséghez is tartozzék, egyenjogú tagja az indítvány szerint, amit heves vitát követően végül a Képviselőház elfogadott. Ezen alaptétel rögzítését követően logikailag csak az egyéni egyenjogúság tételére helyezkedhetett a jogalkotás, és ezáltal csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata, értelemszerűen Horvátország kérdésének külön kezelésével.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta, hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848 öröksége, valamint a kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek együttese. Az 1867. február 28-án elhangzott kormányprogram 1848 törvényhozási eredményeinek és eszméinek a talaján, a jogfolytonosság elvén képzelte el Magyarország sorsának közjogi rendezését,⁵³ amely abból fakad, hogy a helyreállított alkotmányosság alapja is csak az egyéni jogok kiteljesedése lehetett. Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák személyében mélyen hitt abban, hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólalásában. Deák ennek megfelelően élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet mint az állam és egyben Auszria-Magyarország nagyhatalmának egyik fele hatékony kormányzásának alapfeltételét és mint szabad és egyenlő egyének összességét a kulturális örökséget közösségként birtokló nemzetiségektől. A nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette. Ebben az összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a területi integritáshoz való ragaszkodás és az unitárius állam megteremtésének programja, eszméje, amely által az egységes Magyarország befolyása a Monarchián mint nagyhatalmon belül biztosított, amely befolyás eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek.⁵⁴ A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb számban

⁵² MIKÓ: *i. m.*, 184–222.

⁵³ KISS Péter: *Magyar kormányprogramok 1867–2002*. 1. kötet, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004, 143–146.

⁵⁴ Természetesen a kiegyezés ténye önmagában a kompromisszumkészségre negatívan is hathatott, elvégre a magyarok által leginkább sérelmezett alkotmányos kérdéseket a kiegyezés alapvetően orvosolta, így a nemzetiségekkel való megbékélés mint az udvarral való egységes szembenállás feltétele és egyben kényszerítő politikai ténye részben okafogyottá vált.

magyarok, nem nemzetiségi vagy etnikai fogalom, hanem jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény,⁵⁵ és e fogalom adja indokát a törvényjavaslat Deák-féle módosításának és annak nyelvi szabályozási túlsúlyát.

A kisebbségi álláspontot Mocsonyi ismertette, aki alapvetően a nemzetiségi igények feltárását, azok egyenlő és célszerű kezelését tartotta követendőnek. Álláspontja szerint a nemzetiségi eszme a kor különös eszméje, amelyből fakadó igények a kontinensen mindenütt jelen vannak, és ezen eszme származás, földrajzi, történeti és nyelvi alapon köt össze egyénnek, amely egyének közössége közösségi öntudattal rendelkezik, következésképpen e közösségek jogi személyek, és mint ilyenek, kollektív jogok alanyai. Álláspontja szerint a nemzetiségi jogok célja és értelme a nemzetiségek létének a fenntartása, amelyből fakad, hogy a közösségek fenntartása csak közösségi jogok alapján képzelhető el, nem pedig egyéni szinten. Ezt az álláspontot képviselte Vincențiu Babeș képviselő is, aki szerint a nemzetiségek kollektív elismerése hiányában valós jogegyenlőségről nem lehet szó.⁵⁶ Az egyéni jogok kiterjesztése, a jogegyenlőség megteremtése a demokrácia alapfeltételei, de ezen demokrácia kiteljesedése csak a kollektív jogokkal együttesen lehetséges a kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők álláspontja szerint, így a politikai nemzetfogalom fenti tételét alapjaiban utasították el. A kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők megítélése szerint a többségi javaslat az egyéni jogok tekintetében célszerű és helyes, ugyanakkor a közösségi jogok negligálása félmegoldás, célszerűtlen, és az egyéni jogok talaján álló jogalkotás gyakorlatilag a korábbi törvények megismétlései, amely törvények a múltban a nemzetiségeket nem tudták sem megnyugtatni, sem igényeiket kielégíteni. Külön hangsúlyozták továbbá, hogy a nemzetiségek tételes felsorolásának elmulasztása a nemzetiségek létének el nem ismerését jelenti, a nyelvi szabályozások egyéni alapvetése pedig nem elegendő a nemzetiségek fejlődésének biztosítására. Ezen nézetet egyebekben Belgium, Svájc megoldásainak idézésével indokolták. Miloš Dimitrijević szerb képviselő ennek megfelelően tett javaslatot a kérdés új alapokra helyezésére és rendezésére, mely szerint kiindulópont Magyarország területi épségének biztosítása, központi szinten a magyar nyelv fenntartása, ugyanakkor valamennyi nemzet külön-külön elismerése és az ebből fakadó jogok biztosítása. A többségi törvényjavaslatot mindezek tükrében a nemzetiségi képviselők nem a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozandó törvénynek, legfeljebb magyar nyelvtörvénynek tartották és azt nem fogadták el.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter a többségi javaslat megfogalmazójaként, nemzetiségi kérdés szakértőjeként, mindkét korábbi nemzetiségi bizottság tagjaként vette védelmébe a törvényjavaslatot, elfogadva Deák módosító indítványát.⁵⁷ A nemzetiségi képviselőket emlékeztette arra, hogy ők képviselői minőségükben tagjai az Országgyűlésnek, mint az egész nemzet és nem egy nemzetiség képviselői. A területi igényekre a már korábban ismert érveken túl válaszként előadta, hogy a szabad mozgás okán az ilyen területek rögzítése csak meghatározott időre lenne lehetséges, de erre

⁵⁵ „[...] nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” (Deák Ferenc)

⁵⁶ MIKÓ Imre: *A nemzetiségi mozgalom proletárja* = MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*, Irodalmi Könyvkiadó, 1967, 229.

⁵⁷ MIKÓ: *i. m.*, 191–194.

vonatkozó megoldási javaslatokkal nem éltek a képviselők, valamint a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását, illetve hiányzik az a fórum, amely a nemzetiség tényéről való döntést meghozná. Álláspontja szerint mindezek alapján a kérdés csak az egyéni jogok alapján oldható meg megnyugtatóan, mert nem lenne szerencsés Magyarországot újra a partikuláris jogok, párhuzamosan élő jogrendszerek honává tenni, továbbá a különjogok biztosítása az egyéni boldogulás és ezáltal a kollektív fejlődés lehetőségétől fosztaná meg a nemzetiségeket.

A vita ezt követően a két fő álláspont ütközése és fel nem oldása jegyében zajlott, alapvetően a területi integritás fő tárgya mentén, amelyet a többségi álláspont hívei minden egyes alkalommal kihangsúlyoztak, és erre válaszul a kisebbségi álláspont hívei minden egyes alkalommal megismételve előadták, hogy a magyar állam területi épsége mint a közös haza épsége számukra is kiemelt fontosságú.⁵⁸ A mintegy félszáz felszólaló a nemzetiségi kérdés valamennyi oldalát megközelítette, a színvonalas és szenvedélyes, ugyanakkor alapos és a probléma összetettségét feltáró általános vita a maga mélységében, nemzetközi kitekintéssel elemzi a nemzetiségi kérdést, indokolva az álláspontokkal szembeni vagy melletti érveket. A többségi álláspont hívei a kormányzás és az igazságszolgáltatás hatékonyságának érveit emelték ki, míg a kisebbségi álláspontot védők kiálltak a lehető legszélesebb körű nyelvi jogok biztosítása mellett az asszimiláció ellen, hangsúlyozva továbbá, hogy a nemzetiségek elismerése részükről elengedhetetlen fontosságú tétel, és önmagában a törvényjavaslat többségi szövegezése kollektív jogok nélkül legfeljebb nyelvtörvényként értelmezhető. A többségi álláspont hívei egyebekben a liberalizmus talaján állva a kollektív jogok megadását azon alapállásból is elvetették, hogy azok többletjogként a jogegyenlőség ellen hatnak. Ezzel szemben a kisebbségi javaslat hívei előadták, hogy korábban a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését is az egyházak mint kollektív entitások elismerésével és önkormányzatiságuk biztosításával oldotta meg az országgyűlés, így ezen kérdést az egyházi jogrendezéssel analóg módon lehetséges kezelni. A kisebbségi álláspont képviselői kifejtették továbbá, hogy a jogszabály magyar nyelvre vonatkozó szabályai lényegét tekintve a teljes szabadság élvezetének feltételeként a magyar nyelv ismeretét követeli meg, azaz míg korábban a magyar nemesi oklevél biztosította a jogok teljes körű élvezetét, végkövetkeztetésük szerint a törvény elfogadása után a nemesi oklevelet és annak privilégiumait a magyar nyelv ismerete váltja majd fel. Végezetül a vitában valamennyi nemzetiségi képviselő saját nemzetisége javára próbált többletjogokat biztosítani, és az erre vonatkozó jogtörténeti, jogfilozófiai érvelést terjesztette elő.

A megbékélés kezdeti színtje szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek. A feloldhatatlan ellentéték végezetül két szélsőséges álláspont elterjedését eredményezték, nevezetesen a nemzetiségek a nemzetiségek halálát vitették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését a kisebbségi javaslat elfogadása esetére, mellyel kapcsolatban jegyezte meg Deák Ferenc, hogy sok olyan mondat elhangzott, amit jobb lett volna el nem mondani.⁵⁹ A kompromisszum lehetetlenségének ismeretében ugyan javasolták egyes nemzetiségi

⁵⁸ SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004.

⁵⁹ MIKÓ: *i. m.*, 221.

képviselők a kérdés elnapolását és az új Országgyűlés feladataként való tárgyalását, azonban 1868. november 29-én az általános vitát a képviselőház lezárta. A kisebbségi javaslatról elrendelt szavazást követően (405 képviselő közül 24 támogatta, 267 ellenezte, 113 távol maradt) az elvetésre került, így a román képviselők kivonultak. Ennek megfelelően a törvényjavaslat részletes vitáját még aznap a Deák Ferenc által módosított többségi javaslat szerint kezdte meg a Képviselőház, és minimális változtatásokkal az 1868. december 1-jei ülésén el is fogadta.⁶⁰

A főrendiház előtti vita korántsem volt indulatos, inkább aggódó szellemben folyt le 1868. december 4-én.⁶¹ A főrendiház tagjai a nemzetiségi kérdés helyes rendezése körében felmerülő aggodalmuknak adtak hangot, megkérdőjelezve a törvény megalkotásának szükségességét. Simor János hercegprímás érvelése szerint a nemzetiségek követelései közül a leglényegesebbeket nem tartalmazta a jogszabály, amely igények azonban kodifikálásra kerültek, lényegüket tekintve már fennálló, szerzett és el nem vitatott jogok. Masirievics Sámuel szerb pátriárka az 1861-es karlócai kongresszus határozatait tartotta továbbra is irányadónak, így a nemzeti különállást és autonómiát hangsúlyozta, ezért a törvényt ez okból nem tartotta elfogadhatónak. A területi autonómiával szemben foglalt állást Pap-Szilágyi József nagyváradi görögkatolikus püspök, akinek álláspontja szerint Magyarországból lehetetlen egyszerre valamennyi nemzetiség kívánalmának megfelelően egy kis Németországot, kis Romániát, kis Szerbiát vagy kis Szlovákiát alkotni. Gróf Szapáry Gyula felszólalásában a kormány részéről elismerte, hogy nem minden követelés és igény került kielégítésre, ugyanakkor azt a nemzet egységének kívánalma és a biztosított nyelvi jogok igénye közötti észszerű kompromisszumként értékelte, és vállalta a felelősséget a törvényjavaslatért. Végezetül báró Wenckheim László felszólalása érdemes e körben kiemelésre, aki túl azon, hogy a törvény címe és tárgya közötti inkohereenciát emelte ki, előadta, hogy a nemzetiségi kérdés jelentős része valójában külön jogszabályokban megoldandó feladat, így azokat álláspontja szerint akként is kellett volna kezelni, elsősorban a perrendtartási törvények, a megyerendezés lehetőségeinek és az oktatási jogszabályok áttekintésével és rendezésével lehetséges valós nemzetiségi tárgyú jogalkotás, azaz a törvény megalkotása, legalábbis ebben a formában indokolatlan, ellentmondó és nem elfogadható. A Főrendiház végül még aznap elfogadta a javaslatot, amely az 1868. december 6-án nyert királyi szentesítéssel az 1868. évi XLIV. törvényként 1868. december 7-én került be a Corpus Iurisba.

4. Zárógondolatok

Miután a kiegyezéssel az ország integritása és stabilitása, alkotmányossága a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével helyreállt, a létrejött többnemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia különös kihívásokkal állt szemben.⁶² Ezen kihívások közül, különösen a birodalom magyar felén, a nemzetiségi kérdés megoldása volt

⁶⁰ MIKÓ: *i. m.*, 223–237.

⁶¹ MIKÓ: *i. m.*, 237–243.

⁶² GYÖRI: *i. m.*, 21–27.

nemcsak erkölcsi kötelesség a két évtizeddel korábban fellángolt fegyveres konfliktusok tanulságából fakadóan, hanem a korszellemi nemzetállami alapállásával szembeni integritási kérdés is volt, amely a nemzetiségi kérdés megoldását sürgette. A nemzetiségi törvény megalkotását tehát egyszerre indokolták belső okok és tényezők, így az unitárius magyar állam megteremtésének igénye, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése és a nemzetiségi konfliktusok megoldása, másrészt külső okok, így különösen a szomszédos államok Magyarországgal, illetve itt élő nemzetiségekkel való kapcsolata, amelyek a magyarországi nemzetiségek anyaállamként potenciális veszélyt jelentettek Magyarország területi integritására.

Mindezeknek megfelelően a nemzetiségi kérdés megoldását a magyar törvényhozás egyben az alkotmányos és unitárius állam megteremtésének feltételeként kezelte, egyrészt a közigazgatás újraszabályozásával a rendiség utolsó maradványait is eltörölte, ugyanakkor az állampolgári jogegyenlőség megteremtése révén a *hungarus* eszme újraalkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával az állampolgári jogegyenlőség talaján állva kezelte a nemzetiségi kérdést, középpontba az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását helyezve.

A törvény elfogadásának vitája azonban a nemzetiségekkel való megbékélés, illetve a nemzetiségek magyarokkal való megbékélésének őszinte szándéka ellenére alapvetően a magyar unitárius állameszme és a föderalista államszemlélet közötti, illetve az egyéni jogok, valamint a kollektív jogok közötti álláspontok közötti összecsapást eredményezte. A magyar politikai nemzetfogalom az ország minden lakosát magában foglaló politikai magyar nemzetet helyezte a szabályozás középpontjába a nemzetállami feltételek hiánya okán, amely magyar politikai nemzet egy, és mint ilyen nem lehet több politikai nemzet társulása. Ez a deáki koncepció a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra helyezte a hangsúlyt, és az állampolgári jogegyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta és támogatta, azonban koncepcionálisan nem fogadott el kollektív többségjogokat, területi alapon szerveződő etnikai önkormányzatokat. Az egy politikai magyar nemzet állama így egységesen szervezett, unitárius, területi integritásában sérthetetlen.

A nemzetiségek ezzel szemben az egyéni jogegyenlőségen túl kollektív jogok érvényesítését tűzték ki különböző mértékben célul, mert a nemzetiségeket kollektív jogok alanyaként jogi entitásként kezelték, amelybe egyebek mellett beleértették a magyar nemzetiséget is. Álláspontjuk lényegi eleme volt tehát, hogy a magyar politikai nemzet koncepciója helyett Magyarország politikai nemzete mint egyenjogú nemzetek szövetsége alkotja a Magyar Királyságot. Az egyes nemzetiségek eltérő módon és mértékben, de lényegében véve az állam föderatív alapú átalakítását szorgalmazták.

Az álláspontok elvi kiindulópontjaikból fakadóan nem voltak feloldhatók, és a politikai magyar nemzet koncepcióját fogadta el az Országgyűlés, így a nemzetiségi törvény szabályozása ennek megfelelően alapvetően a nyelvi és kulturális, oktatási jogokra terjed ki. A törvényjavaslatot előterjesztő báró Eötvös József elgondolása szerint amennyiben a nemzetiségi eszme a közösség fennmaradását biztosítandó nyelvi-kulturális téren kiteljesedik, úgy e jogok biztosítása által a politikai és államszervezeti kérdések, uralmi helyzetek megoldása nem feltételezi többé a nemzetiségi, azaz etnikai aspektust, vagyis a nemzetiségi konfliktusok a nyelvi jogok kiteljesedésével és a jogegyenlőség biztosításával

feloldódnak. A politikai magyar nemzet állama ennek megfelelően etnikailag semleges, a nemzetiségi jogok tekintetében pedig az állam szerepe nem más, mint ezen nyelvi és kulturális jogok védelme.

A törvénnyel egyet nem értő képviselők tiltakozásukat és azok indokait ezt követően a jövőben az Országgyűlésen kívül fejtették ki. Ennek eredményeképpen a nemzetiségek a törvényt nem fogadták el, és alapvetően az egyházi önkormányzataik, valamint oktatási és kulturális intézményeik útján őrizték identitásukat.⁶³ A nemzetiségi törvény kihirdetését követő év januárjában összeült elsőként a szerbek, márciusában pedig a románok nemzeti pártjainak megalakítását kezdeményező nemzeti konferencia. A nemzetiségi kérdés a törvény elfogadása ellenére tehát nem került nyugvópontra, és ettől az időponttól kezdve döntően meghatározta Magyarország belpolitikáját, külkapcsolatait az elkövetkezendő évtizedekben.

Irodalomjegyzék

1. BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
2. BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802-1870*, Fundația Publică "Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria" Autoguvernaarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale, Gyula, 2002.
3. EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2011.
4. EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I. kötet, http://mek.niif.hu/06600/06619/pdf/19_szazad1.pdf
5. GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011.
6. HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században = Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
7. HEKA László: *A horvát–magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése*, Budapest, Jogtudományi Közlöny, 1997/3.
8. HERMANN Róbert: *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrászabályozására 1848–1867*, Budapest, Rubicon, 2018/2.
9. JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967.
10. KISS Péter: *Magyar kormányprogramok 1867–2002*. 1. kötet, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.
11. KISTELEKI Károly: *Erdély és Magyarország második egyesülése. Az 1868-as uniós törvény = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
12. MANYINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019.
13. MEYEZ Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
14. MIKÓ Imre: *A nemzetiségi mozgalom proletárja = MIKÓ Imre: Honpolgárok és világpolgárok*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967.

⁶³ MANZINGER: *i. m.*, 24.

15. MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben* = MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1981.
16. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár, Minerva, 1944.
17. NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával, 1934.
18. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002.
19. SCHWARZWÖLDER Ádám: *Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a kiegyezésig*. Budapest, Rubicon, 2018/2.
20. SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
21. SZÁSZ Zoltán: *A nemzetiségek és a magyar forradalom*, Budapest, Történelmi Szemle, 1998/3–4.
22. SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*, Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1941.
23. SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2011.
24. TRÓCSÁNYI László: *Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok = Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
25. ZLINSZKY János: *A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása = Egyetemes jogtörténet*, szerk. HORVÁTH Pál, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997.

SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR – GERA ANNA

Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése*

Post Facto Evaluation of the 1868 Act on National Minorities and the Concept of the Political Nation

Abstract: In our study, we attempt to provide a broad picture about the views of those authors who assessed the nationality concept of Ferenc Deák and József Eötvös, and through this analysis we would clarify how diverse approaches of the same issue might exist within the academic literature. We rely on the main relevant sources drafted under different political regimes: from the dualist period, Béla Grünwald, Lajos Mocsáry, and Oszkár Jászi are highlighted; from the era between the two world wars, Gyula Szekfű, Imre Mikó, and Kálmán Molnár will be cited; while the communist approach would be represented by Erzsébet Fazekas and Gábor Kemény G. Apart from the most influential Hungarian scholars, some authors from the neighbouring countries and the mainstream contemporary international literature on the status of national minorities will be also referred to. The core of our research is not the evaluation of the 1868 Act on nationalities or its application itself but the ex-post assessment of the political nation concept provided by Deák and Eötvös, which was a point of reference for the whole contemporary Hungarian political community and which also determined the logic of the 1868 Act on nationalities.

Keywords: nationality, chauvinism, confederation, political and cultural nation, equality, rights of minorities.

Összefoglaló: Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük a Deák Ferenc és Eötvös József nemzetiségi politikáját értékelő szerzők álláspontját, és ezzel megvilágítsuk, hogy máig hatóan milyen sokszínű jogelméleti megközelítése lehetséges e problémakörnek. Ehhez a különböző korszakok meghatározó jelentőségű forrásait tekintjük át: a dualizmus korából többek között Grünwald Béla, Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár munkáira támaszkodunk, a két háború közötti időszak alkotói közül Mikó Imre, Molnár Kálmán és Szekfű Gyula, a szocialista időkből pedig Fazekas Erzsébet és Kemény G. Gábor tanulmányaira alapozzuk az elemzésünket. A mérvadó magyar források mellett munkánk során a nemzetiségi szerzők megközelítését is felvillantjuk, emellett arra is kitérünk, hogy egyes külföldi jogtudósok hogyan viszonyultak a kérdéshez. Kutatásunk középpontjában nem magának a nemzetiségi törvénynek vagy alkalmazásának az utólagos értékelése áll, hanem Deáknak és Eötvösnek a törvény koncepcióját alapvetően befolyásoló, az egész reformkori nemzedék közjogi gondolkodását meghatározó politikai nemzet eszméjének utóélete.

Kulcsszavak: nemzetiség, sovinizmus, konföderáció, politikai és kultúrnemzet, egyenlőség, kisebbségi jogok.

* A tanulmány a NKFIH 128796. kódszámú projektje keretében készült, mely a demokráciaelv alkotmányjogi tartalmát vizsgálja.

1. Bevezetés

Deák Ferenc és Eötvös József, valamint az általuk előkészített nemzetiségi törvény nemzetéről, nemzetiségről vallott felfogását saját korának kontextusában számos szerző feldolgozta már, bemutatva a két politikus által célul kitűzött liberális egyenjogúsítást, amely törekvés a kettejük által vallott politikai nemzet koncepciójából fakadt. E gondolatkör későbbi értelmezése a dualizmus korától a marxista közjogi irodalomig és történetírásig ugyanakkor mindeddig kevesebb figyelmet kapott, holott a nemzetiségi törvény elfogadását követő évszázadban Deák és Eötvös felfogásának megítélése is folyamatosan alakult, jól jelezve a nemzetiségi kérdés jogi kereteiről vallott felfogás állandó változását.

Tanulmányunkban ezzel összefüggésben arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük a Deák és Eötvös nemzetiségi politikáját értékelő szerzők álláspontját, és ezzel megvilágítsuk, hogy máig hatóan milyen sokszínű jogelméleti megközelítése lehetséges e problémakörnek. Ehhez a különböző korszakok meghatározó jelentőségű forrásait tekintjük át: a dualizmus korából többek között Grünwald Béla, Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár munkáira támaszkodunk, a két háború közötti időszak alkotói közül Mikó Imre, Molnár Kálmán és Szekfű Gyula, a szocialista időkből pedig Fazekas Erzsébet és Kemény G. Gábor tanulmányaira alapozzuk az elemzésünket. A mérvadó magyar források mellett munkánk során a nemzetiségi szerzők megközelítését is fel kívánjuk villantani, emellett arra is kitérünk, hogy egyes külföldi jogtudósok hogyan viszonyultak a kérdéshez. Kutatásunk középpontjában nem magának a nemzetiségi törvénynek vagy alkalmazásának az utólagos értékelése áll, hanem Deáknak és Eötvösnek a törvény koncepcióját alapvetően befolyásoló, az egész reformkori nemzedék közjogi gondolkodását meghatározó politikai nemzet eszméjének utóélete. Azért is tartjuk fontosnak a jogelméleti érvek és ellenérvek rendszerezését, mivel azok nem csupán az 1868-as nemzetiségi törvény sorsát determinálták, hanem a nemzet és a nemzetiség fogalma körüli, többek között jogi természetű viták napjainkban is a közélet olyan fontos kérdései, amelyekre továbbra is keressük a választ. Mi ehhez eddig ritkábban idézett elemzések ismertetésével és egybevetésével szándékozunk hozzájárulni. Külön-külön valamennyi életmű feldolgozására komoly erőfeszítéseket tett már a hazai tudományos közösség, az eltérő nézetek egymásra vetítésére, egymás mellé állítására azonban mindeddig nem került sor.

2. A nemzetfogalom kialakulása és elméleti megalapozása

Annak, hogy az egyes országokban igényként merülhessen fel a nemzetiségek helyzetének rendezése, alapfeltétele volt a nemzetfogalom megjelenése, a nemzet mint politikai és társadalmi realitás koncepciójának kialakulása.¹ Bár az azonos nyelvet beszélő, azonos

¹ TEVESZ László: *A 19. századi magyar liberális nemzetfogalom vizsgálatának elméleti kerete és európai kontextusa*, Sic Itur ad Astra, 2006/3–4, 19–86.

szokásokat követő, egyazon területen lakó embercsoportok tagjai valamilyen minőségben mindig együttműködtek egymással és összetartozónak vallották magukat, az egy meghatározott nemzethez tartozás egészen a XVIII–XIX. században bekövetkező polgári forradalomig és átalakulásig nem volt elsődleges identitásképző faktor. A polgárosodás során azonban az uralkodó személye háttérbe szorult, és a hatalomgyakorló azonossága helyett a közös anyanyelvből, közös kultúrából és közös szokásokból kialakult nemzeti identitás vált elsődleges közösségkovácsoló tényezővé.

Annak kapcsán, hogy honnan eredeztethető a nemzeti identitás, különböző nézetek születtek a polgárosodás korában és azt követően is. A XIX. századig domináló esszencialista irányzat² képviselői szerint az egyes nemzetek tagjait egyfajta esszencia köti össze, ami öröktől fogva adott, s a polgári forradalom során a nemzetek ezt pusztán felismerték. A kezdetektől létező esszencia pedig nem más, mint a közösséghez tartozás kollektív érzése, amely a rokonokat, családokat összekötő érzelmi kötődéshez hasonlít. A nemzetiségi törvény megalkotásakor tehát ez az irányzat volt domináns, az egyes nemzetek csoportjait úgy tekintették, mint egymáshoz örökre és felbonthatatlanul kapcsolódó személyek összességét, amely a kezdetektől fogva egységes és mindörökké az is fog maradni.

Az esszencialista nemzetfelfogás kritikájaként jelent meg a XVIII–XIX. században az a konstruktivista irányzat³ által vallott felfogás, mely szerint a nemzetiségek nem léteztek kezdettől fogva, s az egyes nemzetscsoportok tagjait nem egy önmagában lévő közös mag kapcsolja össze, hanem tudatos tervezés eredménye az egyes nemzetiségi csoportok elhatárolása. A másképpen modernistának is nevezett irányzat szerint a nemzet a modernizáció eredményeként, tehát történetileg kialakult konstrukció, amelyet saját pozícióik megerősítése érdekében az elitek hoztak létre. Ernest Gellner⁴ brit–cseh filozófus és szociológus szerint az iparosítás, az általános közoktatási rendszer és az ezeket működtető állami intézményrendszer révén indulhattak el azok a társadalmi folyamatok, amelyek lehetővé tették a nemzetfogalom kibontakozását. A konstruktivista elméletek az 1868-as nemzetiségi törvény szocializmus kori kritikája során is terepet nyertek, hiszen a történelem marxista gondolati rendszerben való értelmezésében az elit felelősségének megállapítása alapvető narratív kiindulópont volt.

A nemzetfogalom eredetének tehát e kettő értelmezését érdemes kiemelnünk, emellett pedig röviden bemutatunk egy, a nemzetiségi törvény értékelését alapjaiban meghatározó másik fogalompart is: a politikai és a kulturális nemzetfogalom⁵ ellentétét. Mivel e fogalmak kialakulásakor az esszencialista narratíva volt meghatározó, a két felfogás közötti különbség azzal a kérdéssel ragadható meg a legkönnyebben, hogy kik azok,

² PAP András László: *Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, Gondolat, Budapest, 2007, 40.

³ ERDŐS Zoltán: *A premodern nemzetfogalom szerkezeti vázlata*, kézirat, Pécs, 2017, 4.

⁴ GELLNER Ernest: *A nacionalizmus kialakulása: A nemzet és az osztály mítoszai*, Magyar Kisebbség, 2009/53–54, 95–136.

⁵ A politikai és a kulturális nemzetfogalom megkülönböztetésének alapja Friedrich Meinecke *Weltbürgertum und Nationalstaat* című műve. Az ebben foglaltak bemutatásáról: LENDVAI L. Ferenc: *A nemzet fogalmáról*, Publicationes Universitatis Miskolcincensis, Sectio Philosophica, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2004, 185–187.

akiket az esszencia, a közös mag összefog. Az alapvetően francia területeken kibontakozott politikai nemzetfogalom⁶ szerint egy nemzetet azok a személyek képeztek, akik egyazon állam politikai határain belül éltek: a kulturális kötődésnek és az anyanyelvnek tehát csak annyiban volt szerepe e felfogás szerint, amennyiben egyazon állam területén egyazon nyelvet beszélő és hasonló kulturális hagyományokat ápoló emberek laktak. A német területeken teret nyerő kulturális nemzetfogalom hívei ezzel ellentétben ugyanakkor azt a nézetet képviselték, mely szerint egy meghatározott nemzetet a közös kulturális, tehát elsősorban a közös nyelvben, szokásokban, hagyományokban megragadható értékek teszik eggyé, az egyes személyek pedig a lakóhelyük földrajzi pontjától és az államhatárhoz való viszonyuktól függetlenül a nemzet részét képezik, amennyiben ezeket az értékeket internalizálták.

A két nemzetfelfogás között nehezen lehet különbséget tenni abból a szempontból, hogy melyik inkluzívabb, a más szellemiség más szempontból volt befogadó és bezárkózó az egyes csoportokkal szemben. A politikai nemzet az államhoz való kötődésre épít, ezért minden állampolgárnak ugyanazokat a jogokat kell biztosítani és ugyanazokkal a feltételekkel, bármiféle különbségtétel nélkül. Ezzel szemben a kulturális nemzet nem közjogi keretekben, hanem az embereket összekötő közös nyelvben, hagyományokban és értékekben gondolkodik, ez a kettősség lényegében a XIX. század óta sem változott. A politikai nemzetfelfogásról ugyanakkor elmondható, hogy tartalmában közelebb áll a nemzeti identitást megelőzően domináns rendszerhez, amely a közös uralkodóban látta a nemzet tagjait összefogó kapcsot. A politikai nemzetfogalom kialakulása és a szuverenitáskonceptió fejlődése között is kimutatható a kapcsolat a tekintetben, hogy ahogy lassan az uralkodói szuverenitás helyett az állam szuverenitása lett elfogadott, a politikai alapon szerveződő közösségek az uralkodó személye helyett az adott állam határai alapján határozták meg identitásukat, adott közösséghez való tartozásukat. Mint látni fogjuk, ez a megközelítés inspirálta az 1868-as nemzetiségi törvény megalkotóját is, későbbi támogatói vagy bírálói pedig szintén ehhez a koncepcióhoz viszonyultak.

3. Az 1868-as nemzetiségi törvény fogalomelméleti meghatározottsága

A XIX. század közepén Magyarországon az esszencialista felfogás határozta meg a nemzetfogalom értelmezésének kereteit, a nemzet tagjait azonosító irányzatok közül pedig a politikai nemzetfogalom volt szélesebb körben elfogadott. A nemzetiségi törvény elméleti megalapozását is ez a két koncepció adta: az esszencialista felfogás inkább a háttérben meghúzódó alapelveként vehető észre benne, a politikai nemzetfelfogás pedig gyakorlati szerepet játszott a rendelkezések kialakításakor.

⁶ EGEDY Gergely: *Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, Gondolat, Budapest, 2007, 70–79.

A nemzetiségi törvény szabályozásának kiindulópontja az a törvénycikk preambulumban szereplő tézis, mely szerint „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”.⁷ A politikai nemzetfelfogás tehát kimondottan is megjelenik a törvényben, a nemzetiségek egyenjogúsításának, a nemzetiségi jogok kiterjesztésének a motivációja az ország egységének biztosítása, az állampolgárok mint az országhatárok alapján meghatározott közösség tagjai közötti egyenlőség megteremtése volt.⁸ A nyelvhasználat szabályozásával, valamint az egyletek, illetve társulások alapításához való jognak a 26. §-ban való ismételt rögzítésével a törvény lehetőséget biztosított a nemzetiségeknek arra, hogy saját kultúrájukat ápolják, ugyanakkor megkülönböztetett védelmet nem biztosított sem a nemzetiségek, sem a nemzetiségi kultúra részére.⁹ A törvény koncepciója az volt, hogy a szabadságjogok kiterjesztésének köszönhetően le fognak bomlani a nemzetiségek előtt álló azon akadályok, amelyek korábban gátját képezték a nemzetiségekhez tartozó emberek szabad kibontakozásának, s amelyek korlátozták őket nemzetiségi nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik védelmében. A törvény az akadályok elhárításával a nemzetiségi kultúra védelmének objektív lehetőségét kívánta megteremteni: a feltételeket biztosítani szándékozott, ugyanakkor azt nem tartotta feladatának, hogy aktív védelmet is nyújtson. Abban a nemzetiségeket terhelte a felelősség, hogy miként élnek az így biztosított lehetőségekkel, egyfajta szabad versenyben a nem nemzetiségi állampolgárok mellett: mit tesznek nyelvük és hagyományaik ápolása érdekében, milyen egyleteket alapítanak, és hogyan szervezik meg a nemzetiségi nyelv oktatását.¹⁰

A politikai nemzetfogalom jelenlétét tükrözi annak ténye is, hogy a nemzetiségi törvény nem reflektál az országhatáron kívül élőkre, bár kétségtelen, hogy a Magyarországon belül élő nemzetiségek helyzetének rendezéséről szóló törvénynek nem is ez volt a célja, és akkoriban ennek a kérdésnek egyébként sem volt még a maihoz hasonló jelentősége. Ugyanakkor a fent idézett preambulumból az olvasható ki, hogy az „oszthatatlan egységes magyar nemzetet” Magyarország honpolgárai képezik, így azok, akik akár kulturálisan kapcsolódtak is a magyar értékekhez, e törvény szellemében nem minősültek a magyar nemzet részének.

Az 1868-as nemzetiségi törvény polgári egyenjogúságon alapuló rendszere mellett Deák és Eötvös témáról vallott nézetei, illetve az azokhoz való viszonyulás határozták meg a következő korszakok gondolatvilágát, ezért a továbbiakban e két államférfi legfontosabb téziseit vázoljuk fel, amelyek a későbbi fejezetekben felelevenített gondolatmeneteknek is kiindulópontjai lesznek.

Eötvös József a szabadságjogok biztosítását előbbrevalónak tekintette a nemzetiségi törekvéseknél, mert úgy ítélte meg, hogy utóbbiak szükségszerűen csak a társadalom

⁷ Részlet a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvény preambulumból.

⁸ CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig*, <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10950/7/3144289.pdf>

⁹ GANGÓ Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei*, Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai Szemle, 2009/1–2, 9–16.

¹⁰ RÉZ Mihály: *A nemzetiségi törvény*, Magyarság és demokrácia, Hírlapi cikkek, Budapest, 1906, 46–50.

egy jól körülhatárolható csoportjának az érdekeit testesítik meg, szemben a szabadságjogok általános jelentőségével. „Mindazon törekvések, melyek a szabadság és egyenlőség valósítását tűzik ki céljokul, tetteleg csak oda irányozvák, hogy a népfeltség eszméje az államban minél tökéletesebben létesíttessék, míg azon törekvések, melyek a nemzetiség elvének nevében indítatnak meg, tulajdonképpen csak arra céloznak, hogy a korlátlan felségi hatalom az államban egy bizonyos nemzetiségnek szerzettessék meg.”¹¹ Ugyanakkor Eötvös úgy vélekedett, hogy a nemzetiségi eszme az adott korban csak egy szűk vezetőréteget volt képes megszólítani, jövőjét csak akkor látta biztosítottnak, ha képes lesz megmozgatni a társadalom széles rétegeit is. „Mondjatok bármit, a nép azokban, kikkel századok óta együtt él, pusztán nyelvbéli különbség miatt éppen úgy nem akar idegeneket látni, valamint azokat, kik vele azonegy nyelven szólnak, s kikkel századok óta ellenséges lábón állott, nem fogja rögtön testvéreinek ismerni. Ennél fogva a nemzetiség eszméje divatos értelmében mindenesetre csak igen nehezen s igen huzamos erőlködések után valósíthatatik.”¹² Amennyiben ez sikerül, akkor viszont a nemzeti törekvések el fogják törölni azokat az állami struktúrákat, amelyek útjukban állnak, így az Osztrák–Magyar Monarchiát is.¹³

A fenti gondolatok mellett fontos eleme Eötvös szemléletének a nemzetiségi törvény országgyűlési vitájában is megjelenő feltétlen hite a haladásban, amely rendszerében azt jelentette, hogy a kisebb nemzetiségek fokozatosan beolvadnak a nagyobb közösségekbe. „A civilizáció kifejlődésével fokról fokra fogy a nemzetiségek száma. (Úgy van.) Előbb, a civilizálás első kezdetében, néhány család képezett nemzetiséget. Ezek egyesülve és egymásba olvadva nagyobb és nagyobb nemzetiséget képeznek. És így a civilizáció haladása kétségkívül fenyegető a nemzetiségekre nézve. E veszélynek ki vagyunk téve mi magyarok, ki vannak téve horvát testvéreink, ki vannak téve a hazában lakó más nemzetiségek, szóval ki van téve minden kisebb nemzetiség. De mi által oltalmazhatjuk magunkat e veszély ellen? Azáltal-e, hogy az egyes nemzetiségeket, mint múmiákat, törvényekbe begöngyölgetve (Élénk helyeslés), a törvényhatóságok sírkamrájában rakjuk le? (Kítörő zajos helyeslés.) Századunkban ami nem él, annak nincs jövője. (Hosszan tartó zajos helyeslés és taps.) Ha a civilizáció emelkedő árjai ellen biztosítani akarjuk magunkat, állítsuk magunkat magasra! (Tetszés.) A dagály mérföldnyi lapályt elborít; de az egyes szikla, mely magasabban áll, kiemelkedik és ki fog emelkedni mindörökké. (Zajos tetszésnyilvánítások).”¹⁴

Ezért nincs szükség külön védelem nyújtására a nemzetiségeknek, de kifejezett asszimilációs politikára sem. Ehelyett elegendő az államnak a szabadságjogokat biztosítani, továbbá községi és regionális önkormányzatokat létesítenie, ahol a helyi sajátosságokat, így a nyelvi, kulturális igényeket is figyelembe lehet venni.¹⁵ Mindez pedig idővel el fog vezetni a hazai nemzetiségek békés beolvadásához.¹⁶ Eötvös tehát ezen az alapon jutott el a politikai nemzetfogalom előtérbe helyezéséhez. „Mindazon tapasztalások után, melyek előttünk fekszenek, biztossággal állíthatjuk, hogy azon surlódásoknak megszüntetésére, melyekre a nemzetiségi különbség

¹¹ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II.*, I. kötet, Magyar Helikon, Budapest, 1981, 454.

¹² EÖTVÖS: *i. m.*, I. kötet, 152–153.

¹³ DEMETER M. Attila: *Eötvös József nemzetiségi nézetei az Uralkodó eszmékben*, Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai Szemle, 2009/1–2, 38–49.

¹⁴ SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002, 60–61.

¹⁵ EÖTVÖS: *i. m.*, II. kötet, 549.

¹⁶ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Pest, 1865, 14–15.

*korunkban alkalmat nyújt, s melyek egyes államokat komoly veszéllyel fenyegetnek, eddig a szabadság mutatkozott a leghatalmasabb eszköznek s ez a dolgok természetében fekszik.*¹⁷

Deák Ferenc szemléletének alapkövét a „magyar politikai közösség”¹⁸ léte, illetve létrehozásának igénye adta. E közösségbe Deák nem kizárólag a magyar anyanyelvű lakosokat értette bele, így tehát a nemzetiségekre is annak részeként tekintett, ugyanakkor, mivel a magyar politikai közösséget egységesként és magyarként fogalmazta meg, nem tartotta elképzelhetőnek, hogy a nemzetiségek számára az ország bármilyen különjogot adjon. E tekintetben egy kivételt ismert el: a horvátokat. E kérdésben határozottan állást is foglalt, úgy érvelt, hogy mivel a horvátok politikai értelemben is nemzetnek tekinthetők területi és történeti különállásuk miatt, számukra a lehető legszélesebb körű önkormányzatiságot kell biztosítani.¹⁹ Ez a szemléletmód a korszakban szélesebb körben elfogadott volt, így az 1868 nyarán megvalósult horvát–magyar kiegyezés is az erre való törekvés jegyében, ezzel összhangban született.

A nem horvát és nem is magyar anyanyelvű honpolgárok vonatkozásában ugyanakkor Deák azt a határozott álláspontot képviselte, hogy számukra bármilyen különjog biztosítása az ország szuverenitását, biztonságát veszélyeztetné. Különszerű kulturális identitásuk védelme érdekében a nyelvi, kulturális, oktatási és vallási alapjogokat rájuk is ki kell terjeszteni, ám ennél szélesebb körű védelem nem nyújtható számukra.²⁰ Mindennek fényében a nemzetiségi törvényjavaslat általános parlamenti vitája során Deák a kormányzat vezérszónokaként a törvényből végül később kimaradó „egy politikai nemzet” kifejezés használata mellett is érvelt, ezzel is rögzítve az egységes magyar politikai közösség eszméjét.²¹ Amikor megkérdezték tőle, hogy a magyarországi közösségre miért „önálló szabad nemzetként”, s nem „önálló szabad nemzetekként” hivatkozott, a következőket mondta: „*Midőn a válaszfőlirati javaslatba e szavakat beigtattuk, épen nem volt szándékunk bármi politikai elv fölötti vitatkozást előidézni. Csak azt az eszmét fektettük bele, hogy ők is, mi is szabadok és függetlenek legyünk, és akkor fogunk velők egyezkedni. Akár egyes számban legyen, akár többesben, ezen eszme van benne. A mi a kérdést magát illeti, azt tartom, hogy Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van. Azonban e tárgy itt semmi esetre sem tartozik discussio alá; hisz így is majd értekezni, tanácskozni fogunk a nemzetiségek ügyében, és a kinek nehézsége van, annak módja lesz a megvitatásra és szólásra ott. Én csak azt jelentem ki azoknak megnyugtatósára, a kiknek aggodalmaik vannak, hogy ez csak hasonlatosság, hogy t. i. valamint egyik szabad nemzet a másik szabad nemzettel, úgy akarunk mi velők értekezni. (Helyes! Maradjon!)*”²²

¹⁷ *Uo.*, 15.

¹⁸ GÁNGÓ Gábor: *Deák Ferenc politikai elvei és eszményei*, Kisebbségkutatás, 2003/3, <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00019/pdf/01tan01.pdf>

¹⁹ Újszó Online: *Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés*, <https://uj szo.com/kozelet/deak-ferenc-es-a-nemzetisegi-kerdes>

²⁰ SZARKA László: *Az államegység és a nemzetiségi jogegyenlőség dilemmái. Az 1867. évi kiegyezés nemzetiségpolitikai következményeinek történetéhez*, http://real.mtak.hu/71726/1/Allamegysseg_jogegyenloseg_dilemmaja_Kisebbssegkutatasa_u.pdf

²¹ Újszó Online: *i. m.*

²² KÓNYI Manó (összegyűjtötte): *Deák Ferenc beszédei*. III. kötet, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Deak-deak-ferenc-munkai-8751/deak-ferencz-beszedei-2AE/iii-kotet-18611866-1378/magyarorszag-on-csak-egy-politikai-nemzetiseg-van-1B58/>

A nemzetiségi törvény koncepciója, valamint az azt meghatározó politikusok főbb gondolatait követően arra térünk rá, hogy az utókor egymást követő, különböző történelmi helyzetekben és politikai erőterben mozgó generációi hogyan vélekedtek ezekről az eszmékről.

4. Az 1868-as nemzetiségi törvény megítélése a dualizmus korában

A kiegyezést követő évtizedek azért különlegesek a politikai nemzet koncepció megítélése szempontjából, mert ekkor az 1868-as nemzetiségi törvény még nem a múltat, hanem a jelent, a napi szintű valóságot testesítette meg, annak értékelése tehát nem egy múltbeli kérdés taglalását jelentette, hanem aktuálpolitikai vitának számított.²³ Ennek megfelelően a nemzetiségi törvényhez való viszonyulás is többé-kevésbé leképezte a korabeli pártrendszert, a törvény bírálói minden irányból érkeztek: egyesek kevesellték, mások sokallták a törvény által biztosított nemzetiségi jogokat. Ugyanez a kettősség megfigyelhető a külföldi szakirodalomban is.

Az alapvetően nacionalista XIX. századi Európában a nemzetiségi törvény széles jogokat biztosított az akkori Magyarország különböző etnikumainak, ami kiváltotta a magyarosítást szorgalmazó, az ország egységét a nemzetiségi törekvésektől féltő politikusok rosszsallását. Ezt az álláspontot Grünwald Béla képviselte a legkövetkezősebben,²⁴ de hozzá hasonló gondolatokat fogalmazott meg Asztalos Miklós, Vutkovich Sándor és Sigmund Andor is.²⁵ Grünwald úgy ítélte meg, hogy a nemzetiségi politikának az asszimilációt kell céloznia, vagy legalább arra kell törekednie, hogy a nemzetiségeket minél erősebben Magyarországhoz kösse, meggátolja kapcsolattartásukat az anyaországaikkal.²⁶ Mivel Grünwald felvidéki származású volt, munkáiban is elsősorban az ország e részével foglalkozott, és azt tartotta volna kívánatosnak, ha a szlovák értelmiséget, ha nem is sikerül teljesen beolvasztani, de le lehetne választani a pánszláv mozgalmakról. *„Ha élni akarunk, szaporodnunk kell, és erősödnünk idegen elemek asszimilációja által. Nekünk nem szabad engedniünk, hogy a magyar államban lakó nem magyar népfajokban a különállás, a rokon fajokkal való szolidaritás érzete fejlesztessek: nekünk különösen a magyar állam területén lakó tótokat ki kell szakítanunk a szlávság testéből s magunkhoz forrasztanunk oly erősen, hogy azzá legyen nekünk, ami volt az elzászi és lotharingiai német a franciáknak. S ha a tótokat csakugyan magunkhoz forrasztjuk, ha az sikerült, elszakítjuk a szlávástól örök időkre, s ha hozzávesszük a német elemet, amely számra nézve annyi, mint a tót s ragaszkodik*

²³ GYÖRE Zoltán: *1868: XLIV. törvénycikk – egy korai próbálkozás a nemzetiségi kérdés törvényes rendezésére*, http://adattar.vmmi.org/cikkek/4457/letunk_1992.4-5_04_gyore_zoltan.pdf

²⁴ KRENNER Miklós: *Egy magyar szabadelvű centenáriuma. Grünwald Béla életpályája*, Független Újság, 1940/2.

²⁵ VESZTRÓCZY Zsolt, *A Felvidék. Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években*. Sic Itur ad Astra, 2006/3–4, 173–208.

²⁶ ABLONCZY Balázs: *Harc a magyar felvidékért*, Európai Utas, 2000/1.

<https://web.archive.org/web/20090109014144/http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/22.htm>

*a magyar elemhez, s lassan-lassan asszimilálható a magyar által, megnyugvással tekinthetünk a jövőbe. Nem 6, hanem 10 millió magyar lesz akkor az országban, amely a többi 3 millió nem magyart könnyűszerrel ellensúlyozhatja.*²⁷ Tulajdonképpen a jogegyenlőség útján ugyan-ezt a magyarsághoz való kötődést próbálta megteremteni Deák és Eötvös is, Grünwald azonban e cél elérése érdekében sokkal drasztikusabb eszközökhöz, erőteljesebb asszimilációs politikához folyamodott volna, határozottan elutasította ugyanakkor az erőszakos módszereket.²⁸

Kifejezetten harcos szemléletében a nemzetiségi kérdés a nemzet fennmaradásáért folytatott küzdelemmé transzformálódott, és e szembenállás során valamennyi engedmény a magyarság pozícióit gyengíti, ezért élesen bírálta Deák és Eötvös liberálisizmusát.²⁹ *„E törvény legsötétebb bizonyítéka – úgymond – államférfiaink tájékozatlanságának s gyengeségének. E szerencsétlen törvény kifejezése volt már annak a szerencsétlen politikának, mely nem a küzdelemben, nem az ellenség megsemmisítésében kereste a dicsőséget, hanem az egyezkedésekben, az engedményekben a magyar nemzet érdekeinek rovására.”*³⁰

A végül Párizsban öngyilkosságot elkövető Grünwald³¹ gondolatai, ha ő maga politikailag teljesen el is szigetelődött, mégsem maradtak teljesen hatástalanok, hiszen már az 1870-es években sor került a szlovák nyelvű középiskolák bezárására és a szlovák kulturális egyesület megszüntetésére. *„Az elmúlt század hetvenes éveiben a magyar kormánykörök nemcsak a szlovák kulturális és művelődési szervezetek, esetleg iskolák fejlesztése ellen intéztek éles kirohanásokat, hanem a már meglévő nemzeti intézményekkel szemben is. Mindezt annak ellenére, hogy ezen intézményeknek a működése összhangban volt az elfogadott nemzetiségi törvénnyel.”*³² Több évtizeddel később ezt a szellemiséget képviselte a Lex Apponyi is, amely a kiegyezés óta lassan, de folyamatosan zajló asszimilációs folyamatokat kívánta felgyorsítani. *„Ezzel egy időben új hulláma kezdődött a magyarosításnak, amely Apponyi 1907-es törvényei által a népiskolai hálózatot is elérte. A törvények gyakorlatilag magyarosításra kötelezték a tanítókat. Magyarul tanítottak a felekezeti iskolákon, s magyarul kellett tanítani a hittant is. Ezek a törvények az iskolaügy magyarosításának a csúcspontját jelentették.”*³³ Szlovák részről Grünwald munkáira Michal Mudron reflektált a legrészletesebben, aki bírálta a szlovák kulturális intézmények bezárását, és a nemzetiségek kulturális autonómiájának tiszteletben tartására szólította fel a magyar vezetőréteget.³⁴

²⁷ GRÜNWARD Béla: *A Felvidék*, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2011, 43.

²⁸ SZILÁGYI Sándor: *Grünwald Béla (nekrológ)*, Századok, 1891/5.

²⁹ PÓK Attila: *Állameszme-álmom-eszme. Grünwald Béla útja*, História, 1982/04.

³⁰ GRÜNWARD: *i. m.*, 79.

³¹ SZILÁGYI: *i. m.*

³² FERKO Milan, MARSINA Richard, DEÁK Ladislav, KRÚŽLIAK Imrich: *Starý národ – mladý štát*, Litera, Bratislava, 1994, 85.

³³ ČAPLOVIČ Dušan, ČIČAJ Viliam, KOVÁČ Dušan, LIPTÁK Ľubomír, LUKAČKA Jan: *Dejiny Slovenska*, AEPRESS, Bratislava, 2000, 210.

³⁴ MUDRON Mihály: *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnévű politikai tanulmányára*, Eredetileg megjelent: Pozsony, 1878; ismételt kiadás: GRÜNWARD: *i. m.*, 127–217.

Grünwald megközelítésével szemben Mocsáry Lajos nézeteit szükséges megemlítenünk, kettőjük között konkrét vita is kialakult a nemzetiségi politika helyes kereteiről.³⁵ Mocsáry gondolatvilágában nem a nemzetiségeket kellett volna a magyarsághoz kapcsolni, hanem a magyarokban lett volna inkább szükség a magyarságtudat elmélyítésére. A vezető szerepet a magyarságnak tartotta volna fenn, de a hazához hű nemzetiségek önkiteljesedésének biztosítása mellett.³⁶ „*A' firma miénk. A' magyar nép viselte gondját mindazon más népfajoknak, melyek hazája területén laktak; az ő neve alatt, az ő szellemében, az ő felelőssége mellett ment itt minden mindenkoron.*”³⁷ Mocsáry lényegében egyetértett a nemzetiségi törvény betű szerinti rendelkezéseivel, azonban érzékelte, hogy a valóságban annak számos rendelkezését nem hajtották végre, így pedig a nemzetiséghez tartozók az élet számos területén szembesültek hátrányokkal pusztán etnikai hovatarozásuk következtében. „*Én egyedül azt mondtam, hogy az 1868-iki nemzetiségi törvényt meg kell tartani, végre kell hajtani becsületesen, hogy ehhez képest az állam részéről támogatni kell a nemzetiségek culturalis törekvését, segíelyezni kell nemzetiségi nyelvű tanintézeteket; mondtam és mondom, hogy a hivatalok betöltésénél – ismét a törvény rendeletéhez képest – kellő tekintettel kell lenni a nem magyar ajkú honpolgárokra; mondtam, hogy fel kell hagyni a közművelődési egyletek azon irányeszméjével, mely a nemzetiségek létszámának fogyasztását tűzte ki feladatul; mondtam, hogy fel kell hagyni azon insultálással, hogy magyar és hazafi egy értelmű, tehát hazaáruló mind az, a ki nem magyar.*”³⁸

A magyarságtudat elmélyítése és a valódi nemzetiségi kulturális autonómia biztosítása mellett Mocsáry nagyobb hangsúlyt helyezett volna a nemzetiségek közti hidak építésére, a különböző nyelvek oktatására. Ezt a célt részben a magyar nyelv tanításának kiterjesztésével kívánta előmozdítani, ugyanakkor kötelezővé tette volna a magyar gyermekek számára is iskoláikban a hozzájuk legközelebb eső nemzetiség nyelvének tanulását is. Mocsáry az ország politikai egységének megóvását kívánta összeegyeztetni a nemzetiségek kulturális önkiteljesítésének biztosításával, ami azonban nem bizonyult népszerűnek a korabeli magyar politikai elit körében. „*...ha nem állapodik meg a chauvinisticus áramlat, ha kormányzat és törvényhozás magát általa sodortatni engedi, akkor új catastrophának megyünk elébe okvetlenül, melyet előidézhet egy magára a nemzeti kérdés is, de a melynek veszedelme mindenesetre ott lesz párhuzamosan minden más catastrophánál, mely hazánkat érheti.*”³⁹ Bár az akkori nemzetiségi sajtóban gyakran emlegetik Mocsáryt mint a leginkább nemzetiségbarát magyar politikust,⁴⁰ a magyar közéletben éppen ezért szinte teljesen elszigetelt küzdelmet folytatott, és csak az utókor, főként az 1945-öt követő

³⁵ MOCsÁRY Lajos: *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára. A két nemzetfelfogás között nehezen lehet különbséget tenni abból a szempontból, hogy melyik inkluzívabb, a más szellemiség más szempontból volt befogadó és bezárkózó az egyes csoportokkal szemben*, Franklin, Budapest, 1889.

³⁶ MOCsÁRY Lajos: *Nemzetiség*, Pest, 1858, 53–57.

³⁷ *Uo.*, 11.

³⁸ MOCsÁRY Lajos: *HUNGARUS: A délibábok hőse/A válság. Vezényszó-politika, nemzetiségi kérdés*, Légrády Testvérek, Budapest, 1905, 76.

³⁹ MOCsÁRY Lajos: *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*, Singer és Wolfner, Budapest, 1886, 27.

⁴⁰ KEMÉNY G. Gábor: *Mocsáry Lajos válogatott írásai*, Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1958, 748–754.

években, majd a rendszerváltás után ismerte el munkásságát.⁴¹ Élete utolsó éveiben már egészen kiábrándultan nyilatkozott a magyar politikai életről: „*Ilyen undorítóan sivár és boldogtalan sohasem volt még a magyar közélet. Volt már sokkal szegényebb ez az ország, de mindig akadtak felemelő és szép momentumok is... A függetlenségi párt politikájáról, ha elmondánám a magam véleményét, akkor a munkapárt kritikájához már a kocsisom szótárából kellene keresnem elég erős szavakat.*”⁴²

A dualista évtizedek végére fokozatosan elmélyültek a nemzetiségi ellentétek, ennek megfelelően a javasolt reformok is egyre nagyobb mértékű átalakítást tartottak szükségesnek.⁴³ A korszak utolsó éveiben megfogalmazott alternatívák közül Jászi Oszkár koncepcióját emeljük ki, aki sok kortársához hasonlóan a dualista keretek meghaladását vetette fel, a továbblépést pedig Közép-Európa nemzeteinek konföderációjaként képzelte el. A gyakran „Keleti-Svájc-ként” ismert struktúra lényege az volt, hogy az egyes nemzeti-ségek széles körű kulturális és politikai autonómiával rendelkezzenek, és csak a kül- és hadügyekben alakítanának ki közös politikát. Jászi ettől az elképzeléstől a nemzetiségi ellentétek feloldása mellett azt is remélte, hogy a Kárpát-medence egyenként csekély erőt képviselő kis népei szövetségben képesek lehetnek megvédeni magukat a német és orosz fenyegetéssel szemben is. Mindazonáltal Jászi azt is vizionálta, hogy a létrehozandó konföderáción belül a vezető szerep a magyarságnak jutna. „*Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a javasolt konföderáció nélkül az oriensi krízis vagy irányunkban ellenséges irányítást veend, vagy legalább keleten egyik-másik nagyhatalom preponderanciáját fogja megalapítani. A konföderációval ellenben a keleti krízis irányunkban barátságos irányítást veend, szabadságunk kivívását biztosítja; fennállásától minden külveszélyt elhárít, s keletről nemcsak az idegen preponderanciát eltávolítja, hanem nemzetünket teszi szomszéd népek szabadsága támaszpontjává, s így az ő számára biztosítja a vezérbefolyást.*”⁴⁴

Külföldön is érzékelhető volt a politikai nemzetfelfogás megítélésével kapcsolatos kettősség. Egyes szerzők úgy találták, hogy a nemzetiségi törvény és annak koncepciója a korabeli Európa legliberálisabb ilyen törvénye volt, és meghaladta a más európai országokban akkor tapasztalható toleranciát a nemzetiségi sokszínűség iránt.⁴⁵ Ezzel szemben a trianoni békeszerződés előkészítésében is hírhedt szerepet játszó Seton Watson szerint a politikai nemzet konstrukciójának előtérbe helyezése mögött valós célként burkolt asszimilációs törekvések húzódtak meg. „*Deák és Eötvös egyetértettek Tisza Kálmánnal abban, hogy a nemzetiségi kérdést csak asszimilációval lehet megoldani s csak*

⁴¹ Példaként lásd: JÁSZI Oszkár: *A nemzetállamok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1912; TÓTH Ede (szerk): *Mocsáry Lajos emlékkönyv: 1826–1976* (Születésének 150. évfordulójára), Tankönyvkiadó, Budapest, 1979; TÓTH Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek (1826–1874)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

⁴² KEMÉNY: *i. m.*, 744.

⁴³ SZARKA László: *Elmaradt nemzetiségi kiegyezések*, Magyar Tudomány, 2017/12, https://mersz.hu/dokumentum/matud__72

⁴⁴ JÁSZI: *i. m.*, 19.

⁴⁵ HUGELMANN Karl Gottfried, BOEHM Max Hildebert: *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*, Braumüller, Wien, 1934, 70.

a módszereik különböztek egymástól, mivel az előbbieket a nemzetiségi törvény megalkotásával a koncessziók és a kultúra útján akarták beolvasztani a nemzetiségeket.”⁴⁶

A kortárs álláspontok felvázolását követően áttérünk a Horthy-korszak értékelésére, amikor ugyan formálisan az 1868-as törvény továbbra is hatályban volt, valójában azonban egészen megváltozott Magyarország nemzetiségi összetétele és ezzel összefüggésben a kisebbségek jogi státusza is.

5. Az 1868-as nemzetiségi törvény megítélése a Horthy-korszakban

A dualizmus kori kritikák szerint a politikai nemzetfogalom elve és az arra épített nemzetiségi törvény önmagában nem volt alkalmas arra, hogy a nemzetiségi kérdést megfelelően rendezze: vagy az intenzívebb támogatás, vagy az asszimiláció irányába szorgalmaztak elmozdulást az egyes szerzők. A Horthy-korszakban ezzel szemben magát az elvet a nemzetiségi törvényt értékelő szerzők többsége megfelelőnek tartotta, eltérés alapvetően abban mutatkozott, hogy mennyire volt megalapozott a korabeli törvényalkotók részéről ezen elvre építeni a szabályozást.

Mikó Imre, a XX. század második felében több álnéven is alkotó jogász kiemelkedő lelkesedéssel és elismeréssel írt Eötvös Józsefről és Deák Ferencről. „Az egyik, – korának legmélyebb magyar gondolkozója – a történelem és a bölcsélet távlataiból szemléli a nemzetiségi kérdést. A másikban a magyarság évezredes alkotmányos szelleme és igazságérzete testesül meg”⁴⁷ – írta, és elemzéséből kitűnik, hogy amellet, hogy az alkotókat emberileg is nagyra tartotta, munkásságukra is példaértékűként tekintett. Szinte költői magaslatokba emelkedve festi le a két államférfi elhivatottságát a nemzet érdekeinek védelme és a nemzetiségek jogainak kiterjesztése iránt, okfejtése során hangsúlyozva annak az iménti idézetben is megragadott szemléletmódnak az elismerésre méltó voltát, mely szerint mind Deák, mind Eötvös a politikai nemzetfogalom kialakulását organikus, történetbölcseletileg és a magyar alkotmány fejlődésének folytonosságára révén is megalapozott folyamat eredményének tekintette.⁴⁸ Soraiban elszakítja a törvény megalkotásának történeti tényeit a korszak politikai realitásától és az érdekek egyeztetésének prózai valóságától, magasabb eszmékben keresve a szabályozás legitimációját. „Deák Ferencet a nemzetiségi kérdéstről való véleménye kialakításában nem befolyásolta sem a keskenyebb horizontú hazafiak szűkkeblűsége, sem a nemzetiségi sovínisták követelőzése. Ő nem a közvélemény helyeslését, hanem az erkölcsi igazságot kereste”⁴⁹ – írja, korábban pedig Eötvös József kapcsán jegyzi meg, hogy „a nemzetiségi mozgalomban az isteni gondviselés manifesztációját fedezi fel”.⁵⁰ Az 1868-as

⁴⁶ BERETZKY Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 15.

⁴⁷ MIKÓ Imre: *Eötvös és Deák nemzetiségi politikája*, Hittel, 1944/3, 143.

⁴⁸ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Budapest, 1944, 330.

⁴⁹ MIKÓ Imre: *Eötvös... i. m.*, 148.

⁵⁰ MIKÓ Imre: *Eötvös... i. m.*, 145.

törvényre egyfajta „baráti jobbként” tekint, amelyet a magyar politikai vezetők kínáltak a nemzetiségek számára, s annak okát, hogy a törvény ellenére nem rendeződött a nemzetiségi kérdés, abban látta, hogy a nemzetiségek ezt a közeledést nem fogadták el, és nem éltek a törvény által biztosított lehetőségekkel.

Szekfű Gyula⁵¹ történész és ideológus szintén a nemzetiségek együtt nem működésében vélte felfedezni a nemzetiségi törvény kudarcának okát, ugyanakkor ő sokkal sötétebben ítélte meg a törvény megalkotásának körülményeit és a korabeli társadalmi és politikai valóságot is. Mikó Imrével ellentétben kritizálta Deák és Eötvös munkásságát, „földöntúli idealizmusnak” nevezve a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó elképzeléseiket. A törvény gyakorlati alkalmazása kapcsán a nemzetiségek felelősségét hangsúlyozta, a Mikó Imre által mondottaknál lényegesen negatívabb képet festve lényegében mindkét oldal magatartásáról: „[...] mi magyarok felajánlottunk és megadtunk mindent, amit csak méltányosság és akkori műveltségünkön uralkodó liberalizmus szerint kellett, sőt lehetett megadnunk... a nemzetiségek azonban, kik 48-as és abszolutizmus korabeli tanulságaikat siettek elfelejteni, visszautasíták legjobbjainknak, Deák és Eötvösnek békülők kezét és passzív rezisztenciával elhagyták a magyar közéletet.”⁵² A két szerzőben azonban közös, hogy hangot adva a trianoni békeszerződés után kialakuló többségi magyar szakmai és politikai közvéleménynek, mind magát a törvényt, mind az azt megalapozó politikai nemzetfogalmat megfelelőnek látták a nemzetiségi kérdés rendezésére, és kizárólag, vagy legalábbis túlnyomórészt a nemzetiségek ellenállását okolták azért, hogy a törvény célkitűzései nem valósultak meg sem a megalkotáskor, sem az azt követő évtizedekben. Szekfű a politikai nemzet dualizmus kori értelmezéseire is reflektált, álláspontja kiválóan jellemzi a kiegyezést követő nemzetiségi politika két világháború közti hazai értelmezési kereteit. „Mocsári Nemzetiség című munkáját lehetetlen meghatottság nélkül olvasni”, hiszen a történelmi tények „vádolólag nem ellenünk, hanem a nem-magyar nemzetiségek ellen szólnak, kik elvakultságukat osztrák-orszognak eladva, a haladás és humanizmus ügye ellen harcoltak”. Mocsáry nyilatkozatai fölött „filozófia és lángész magasságában trónol Eötvös Józsefnek rendszere nemzetiség és állam összeegyeztetéséről”.⁵³

A korszakból általunk bemutatott harmadik szerző, Molnár Kálmán az előbbiekkal ellentétes álláspontot képviselt, és a politikai nemzetfogalom akkori megközelítését elutasítva egy új koncepciót dolgozott ki a nemzetiségek helyzetének megoldására. Bár a témához kapcsolódó fő munkáját még az 1910-es években, a történelmi Magyarország széthullását közvetlenül megelőzően írta, írása már háborús környezetben született, és sokkal inkább kapcsolható a később a két világháború között kibontakozó diskurzushoz, mint a dualizmus nemzetiségi villongásaihoz kötődő jogtudományi reflexiókhoz.⁵⁴ Az általa megfogalmazott érvelés alapját egy sajátos nemzetiségfogalom képezte, amely a politikai nemzetfogalmat jellemző, a körülményeket tisztán objektíven szemlélő felfogástól valamelyest eltérve a nemzetiséghez tartozók kollektív szubjektumába helyezte a nemzetiségi lét legitimációs forrását. Arra a kérdésre, hogy kik tekinthetők nemzetiségnek,

⁵¹ DÉNES Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula – a történetíró és ideológus*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015.

⁵² SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Maecenas Kiadó, Budapest, 1989, 283.

⁵³ *Uo.*, 178–179.

⁵⁴ MOLNÁR Kálmán: *Nemzetiségi kérdés*, Érseki Líceumi Nyomda, Eger, 1914, 1–39.

Molnár Kálmán azt a választ adta, hogy a nemzetiség egy olyan társadalmi csoport, amelyet nem a jog hozott létre, s amelyet a „különszerű politikai öntudata” különböztet meg a többi lakostól. E felfogás szerint egy adott csoport kulturális összetartozása nem bír jelentőséggel, kizárólag az a kérdés, hogy a meghatározott réteg politikailag elhatárolódik-e a közösség többi tagjától.⁵⁵ Ezen alapvetően belső elhatározásból fakadó szerepvállalás bár motivációját tekintve politikai, mégis különbözik a politikai nemzetfelfogástól: nem feltétele egy meghatározott állam és az annak határain belül való lét, sőt az sem, hogy az adott közösségben igény vagy törekvés jelentkezzen egy ilyen önálló állam létrehozására. Pusztán annak a ténynek az alapján, hogy ez a különszerű politikai öntudat és egyfajta különállási szándék jellemzi a csoport tagjait, e személyek közössége nemzetiségként lesz azonosítható.

A speciális nemzetiségfogalom fényében Molnár Kálmán logikai rendszerében az állam szerepét is újra kell értékelní. Mivel a nemzetiségek az államhatáron belül élnek és az állam polgárai, nem lehetséges az, hogy megkülönböztetett figyelemben, illetve eltérően gyakorolható jogokban vagy teljesítendő kötelezettségekben részesüljenek az egyes etnikai csoportok. Az állam nem tehet különbséget az egyes polgárai között, így semmilyen negatív következményekkel nem járhat a nemzetiséghez tartozás. Ugyanakkor Molnár Kálmán értelmezése szerint a nemzetiségek az ország egységét veszélyeztető tényezők, így támogatni őket semmiképpen nem szabad.⁵⁶ Az állam köteles megfelelni a szigorú igazságosság és a következetesség követelményének, mégis szükséges erővel kiépíteni és megerősíteni a tekintélyét a nemzetiségi csoportokkal szemben is. Mivel a nemzetiség nem közjogi, hanem egy, az egyes személyek és csoportok politikai öntudatán alapuló fogalom, nemzetiségi törvénynek nincs helye: az állam számára kockázatos különjogokat adni olyan közösségek számára, amelyek önmagukban is különállásra törekszenek. Mindennek fényében az 1868-as törvény megalkotása is egy politikailag elhibázott és rendkívül káros lépés volt, amelynek orvoslására egyedül a törvény azonnali hatályon kívül helyezését látja alkalmasnak. Mivel a nemzetiségek többletjogokkal való felruházása az államot veszélyeztető lépés, egyedül a „*magyar nemzeti géniusz élő erejének*”⁵⁷ köszönhető, hogy nem került át a gyakorlatba az a „*halvaszületett, okafogyott és a nemzeti jogalkotó gyakorlata által beszárított és eltörölt*”⁵⁸ szabályozás, amelyet mihamarabb formálisan is hatályon kívül kell helyezni.

Molnár Kálmán kapcsán tehát elmondható, hogy Mikó Imrével és Szekfű Gyulával ellentétben nem a nemzetiségek ellenállásában látta a nemzetiségi törvény kudarcának okát, hanem azt alapjaiban, fogalmilag hibásnak tartotta. Az általa felvázoltak szerint a politikai nemzetfogalom önmagában nem volt elegendő a nemzetiségi kérdés rendezésére és ahhoz, hogy a politikai vezetőkben kialakuljon egy, az állam érdekeinek leginkább megfelelő felfogás a nemzetiségekkel kapcsolatban, szükséges egy újszerű, a politikai különállás tudatából levezetett nemzetiségfogalom megalkotása és alkalmazása.

⁵⁵ MOLNÁR: *i. m.*, 20.

⁵⁶ MOLNÁR: *i. m.*, 32.

⁵⁷ SCHWEITZER Gábor: „*A tisztességes jogtanár*” – Molnár Kálmán pályaképe, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2018, 53.

⁵⁸ SCHWEITZER: *i. m.*

A Horthy-korszakban tehát összességében a nemzetiségi törvény ugyanúgy megosztó kérdés maradt. Bár jellemzően egyetértés mutatkozott abban, hogy maga a szabályozás alkalmas volt a nemzetiségi kérdés kezelésére, és a nemzetiségek ellenállása okolható annak kudarcáért, Molnár Kálmán értelmezésében egy olyan nézet jelent meg, amely szerint a törvény alapvető koncepciója volt hibás, ezért az eredetileg is alkalmatlan volt a valós problémák orvoslására. A szocializmus korában ez a kritikus, a nemzetiségi törvény kiindulópontjainak megalapozottságát vitató vonal vált dominánssá, és a következőkben e korszak szerzőinek munkásságát, értelmezési rendszereit mutatjuk be.

6. Az 1868-as nemzetiségi törvény értékelése a marxista szerzők szemével

A szocializmus évtizedeiben sor került a magyar történelem szinte valamennyi mozzanatának újraértelmezésére, és ennek elemeként a XIX. századi nemzetiségi politika jogi keretei is terítékre kerültek, a kiindulópontok pedig gyökeresen eltértek mind az azt megelőző, mind a rendszerváltást követő időszak témába vágó munkáitól. Azért is számított ez különösen fontos témának akkoriban, mert a marxista szerzők igazolni kívánták, hogy a munkásosztály győzelme hozta el a korábbi etnikai villongásokat, meghaladva a Kárpát-medence népeinek a kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködését.⁵⁹ Fazekas Erzsébet, Gerő Ernő felesége vizsgálta behatóan az 1849-es és az 1868-as nemzetiségi törvény háttérét, ezért főként az ő gondolataira támaszkodunk, bár publikált a témában egyebek mellett Andics Erzsébet és Kemény G. Gábor is.⁶⁰

Fazekas a XX. század szociális ellentéteit vetítette ki az egy évszázaddal korábbi eseményekre, kérdéses azonban, hogy ez a fogalomrendszer mennyire értelmezhető a lassan polgárosodó magyar társadalom vonatkozásában. Elemzését az 1848-as forradalom és szabadságharc etnikai viszonyaival kezdte, és arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetiségeket azért nem sikerült megnyerni a magyar szabadságharc ügyének, mert az ő mozgalmuk egészen más társadalmi háttérrel szerveződtek. A magyar reformkor és többnyire a szabadságharc irányítói is legnagyobbbrészt középnemesek voltak, e társadalmi osztály bizonyos képviselői rendelkeztek azzal az anyagi háttérrel és tájékozottsággal, hogy élére állhattak saját érdekeik szolgálatában is a modernizációs törekvéseknek. Osztályidentitásuknál fogva azonban Fazekas szerint nem voltak, nem is lehettek képesek arra, hogy felismerjék: csak akkor léphetnek fel sikeresen, ha széles körű és demokratikus alapokon szervezett társadalmi bázisra építenek. Ezzel szemben a nemzetiségi megmozdulásokat kezdettől fogva a munkás- és paraszti rétegek

⁵⁹ ANDICS Erzsébet: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika*, Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1946, 7.

⁶⁰ KEMÉNY G. GÁBOR: *A magyar nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében (1790–1918)*. (*Documenta Danubiana: értékezesek a dunai és a nemzetközi jogi kérdések köréből; 1.*), Gergely R., Budapest, 1946, 158–320.

kezdeményezték, a románok, szlovákok, szerbek legfontosabb határozataikat demokratikusan szervezett népgyűléseken fogadták el.⁶¹

Fazekas szerint a magyar vezetők valójában nem is a nemzetiségi törekvésektől vonakodtak elsősorban, hanem a kizsákmányolt rétegek ezek keretei közötti szervezkedésétől, amelyben saját társadalmi pozíciójukat fenyegető erőt láttak. A középnemesi osztály egyes képviselői, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan azonban a szabadságharc utolsó szakaszában, különösen az oroszok beavatkozását követően már felismerték, hogy eredményt csak a soknemzetiségű munkás- és paraszti rétegek egyesítésével érhetnek el. *„Azonban a forradalmi burzsoázia szerepében fellépő liberális nemesség, sőt a jórészt nemesi származású radikális értelmiség sem tudta megérteni osztályhelyzeténél fogva ezeket a kérdéseket és álláspontjukat a következő év folyamán legjobb képviselői is csak lassan kezdték megváltoztatni.”*⁶² A magyarság és a nemzetiségek érdeke valójában közös volt: az Ausztriával szembeni gyarmati függés felszámolása és az ebből eredő gazdasági következmények kiküszöbölése. Ezt pedig csak a Kárpát-medence szabad népeinek testvéri szövetsége lehetett volna képes megvalósítani. *„A történelem két perspektívát nyitott számukra: megmaradnak-e továbbra is egymástól elzárkózó, egymással torzszalkodó nemzetiségekként a közös ellenség, a Habsburg-monarchia járma alatt, avagy – magyarok és szlovákok, románok, szerbek és horvátok közös szabadságharcra szövetkeznek-e függetlenségük kivívása érdekében.”*⁶³

Fazekas szerint ennek a felismerésnek lett az eredménye a tárgyalások megélénkülése a nemzetiségi vezetőkkel, végül pedig Kossuth megállapodása Bálcescuval 1849. július 14-én a románok jogainak biztosításáról és szabadságharchoz való csatlakozásáról. *„Ekkor már a délszlávokkal kötendő megegyezés és szövetség kérdésében is előrehaladott tárgyalások voltak, s ha mindez valamivel hamarabb sikerül, úgy 1849-ben a testvérnépeknek ez a szövetsége tényleg új forradalmi hullámot indít Európa felé.”*⁶⁴ 1849. július 28-án pedig Szegeden a magyar Országgyűlés kifejezetten progresszív határozatot fogadott el a magyarországi nemzetiségek jogi helyzetének rendezéséről,⁶⁵ még akkor is, ha az abban foglalt rendelkezések némileg visszalépést jelentettek Fazekas narratívájában a nemzetiségekkel folytatott tárgyalásokon körvonalazott megállapodásokhoz képest.⁶⁶

Annak ellenére, hogy az 1849-es nemzetiségi törvény túlságosan későn jött, Fazekas kifejezetten haladó szellemiségű dokumentumnak tekintette. A szabadságharc leverését követően azonban kedvezőtlen fordulat következett be. A magyarországi kizsákmányoló osztályok történelmi választás elé kerültek a marxista narratíva szerint: vagy a munkás- és paraszti rétegekkel szövetkeznek az osztrák gyarmati függéssel szemben, és ezzel feladják privilegizált helyzetüket a társadalmon belül, vagy pedig a bécsi udvar mellé állnak, konzerválva ezzel a gazdasági elmaradottságot és a társadalmi egyenlőtlenségeket, de egyben saját kiváltságaikat is. Fazekas a magyar vezetőréteg történelmi bűnének, hibájának, tévedésének tekintette, hogy az utóbbi mellett döntött, és a kiegyezési

⁶¹ GERÓNÉ FAZEKAS Erzsébet: *Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása a történelem haladó erőinek szempontjából*, Századok, 1948/ 1–4, 288.

⁶² *Uo.*, 289.

⁶³ GERÓNÉ FAZEKAS: *i. m.*, 286.

⁶⁴ GERÓNÉ FAZEKAS: *i. m.*, 294.

⁶⁵ KEMÉNY G. Gábor: *Nemzetiségi béketervezetek 1848-ban*, Tiszatáj, 1948/7–8, 313–318.

⁶⁶ GERÓNÉ FAZEKAS: *i. m.*, 294.

tárgyalások során saját kizsákmányoló osztályérdekeit az egész társadalom szempontjai fölé helyezte. „A magyar földbirtokosság és burzsoázia azonban éppen azért, mert fél a tömegmozgalomtól, fél a Habsburg-birodalomtól való elszakadástól is. Útja kompromisszumhoz vezet, a forradalom 'felülről' való befejezéséhez, a kiegyezéshez. S nemzetközi konfliktusok forradalmi kihasználása helyett, a konfliktusokban részt vevő egyik nagyhatalom – Ausztria – nehézségeit használja ki ügyesen és ugyanakkor szolgálatába lép.”⁶⁷

Az 1868-as nemzetiségi törvényt ezzel összhangban Fazekas a nemzetiségi elnyomás törvényének tekintette, amelynek egyetlen célja az volt, hogy elfedje a társadalom elől valódi érdekeit, és álproblémát állítson a közbeszéd homlokterébe.⁶⁸ Az etnikai feszültségek napirenden tartásával a magyar vezetőréteg arról próbálta meggyőzni a magyar munkásságot és parasztságot, hogy valódi szövetségesei, a hasonló osztályhelyzetben lévő nemzetiségiel helyett a magyar nemzeti szupremácia védelmére fókuszáljon és a magyar vezetőréteg mögött sorakozzon fel. A magyar vezetőréteg rövidlátása, a politikai nemzetfelfogás és az 1868-as nemzetiségi törvény voltak a felelősek Fazekas szerint azért, hogy az egész korszakban a szociális kérdések helyett a politika az Ausztriához való viszony és a nemzetiségi kérdés mentén szerveződött.⁶⁹

A politikai nemzet eszméjének marxista megközelítése mai fogalmi kereteink között szinte értelmetlen és egy utólagosan megkonstruált szempontrendszert próbál alkalmazni egy egészen más kategóriákkal operáló társadalom életére. Ennek ellenére célszerűnek tartottuk ezt a koncepciót is részletesebben bemutatni, egyrészt a teljeskörűség érdekében, másrészt azért, mert habár a megelőző és azt követő korszakok megközelítésétől lényegesen eltér a marxista narratíva, évtizedeken keresztül meghatározta a hazai szakirodalmat és közgondolkodást.

7. Az 1868-as nemzetiségi törvény a kortárs szakirodalomban

Valószínűleg elfogultság lenne azt állítani, hogy a mai szerzők hitelesebb vagy teljesebb képet nyújtanának az 1868-as nemzetiségi törvényről, mint a korábbi évtizedek kutatói, szakemberei tettek. Két okból mégis azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségi törvény értékelése sok szempontból realisabb manapság, mint bármikor korábban.⁷⁰ Egyrészt immár kellő távolságról tekinthetünk a dualizmus kori nemzetiségi viszonyokra, ezért ha azt nem is mondhatjuk, hogy a téma ne számítana a mai tudományos párbeszédben és közbeszédben is érzékenynek, az abban megnyilvánuló szabadsága jóval nagyobb, mint a korábbi évtizedekben.⁷¹ Másrészt, és ez kapcsolódik előző érveinkhez is, manapság nincs olyan ideológiai kötöttség, mint amilyen a Horthy-rendszer idején a nemzetiségek,

⁶⁷ *Uo.*, 294.

⁶⁸ GERÓNÉ FAZEKAS: *i. m.*, 299.

⁶⁹ *Uo.*, 304.

⁷⁰ KATUS László: *Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 1993/4, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>

⁷¹ GYULAVÁRI Tamás, KÁLLAI Ernő (szerk.): *A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. A jövővényektől az államalkotó tényezőkhöz*, Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010, 67–69.

később a kommunizmus időszakában pedig a magyar vezetőréteg hibáztatását várta volna el a témában megnyilvánulóktól. Ha ma kézbe vesszünk egy idevágó tanulmányt, azt tapasztaljuk, hogy a szerzők több vagy kevesebb sikerrel, de érvek és ellenérvek ütköztetésére, mind a korabeli magyar, mind a nemzetiségi szempontoknak a megértésére, háttérük feltérképezésére törekszenek.⁷² A magyar szerzők rendszerint felhívják a figyelmet a nemzetiségi vezetők helyenként talán túlzott ambícióira, ugyanakkor a magyarosítási törekvéseket is hangsúlyozzák és ezeket többnyire helytelennek ítélik.⁷³

Külön érdekes egy pillantást vetni a dualizmus kori nemzetiségek mai örökösiehez tartozó nemzetállamok szerzőire.⁷⁴ Ők általában érthető okokból ellenségesebbek a magyar politikai nemzet fogalmával szemben, mint magyar kollégáik, ugyanakkor ebben a körben is érzékelhető a nem is maradéktalan, de mindenesetre egyre erőteljesebb objektivitásra való törekvés. „A látszólag liberális és magyar szemszögből nagyvonalúnak tűnő törvény valójában legalizálta a magyar etnikum felsőbbrendűségét a soknemzetiségű Magyarországon, miközben a nemzetiségeknek semmiféle garanciát nem nyújtott. Ennek ellenére azonban a nem magyar etnikumok nemzeti élete fejlődésének kiindulópontjává válhatott volna, de csupán a politikai és közélet további demokratizálásának esetében. Ám az a meggyőződés, hogy Magyarország következetes demokratizálása az ország magyar nemzeti jellegének elvesztéséhez vezetett volna, a nemzetiségi törvény rendelkezéseinek be nem tartásához, következmények nélküli megszegéséhez vezetett.”⁷⁵

Mindebből látható, hogy a véleménykülönbségek továbbra sem mérséklődtek a magyar és a szomszédos országok szakirodalmá között a magyar politikai nemzetfogalom értékelése kapcsán, ugyanakkor ezek a viták ma már az időbeli távolság okán is sokkal kevésbé érzelmi alapúak, mint egy évszázaddal korábban.⁷⁶ A nemzetiségi kérdés ellenben azóta sem veszített jelentőségéből, csak ma már – részben a megváltozott határok miatt is – más vonatkozásokban merül fel.

8. Konklúzió

A politikai és a kulturális nemzetfogalom közti egyensúly keresése másfél évszázadot követően sem jutott nyugvópontra, amint azt az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása is jól mutatja.⁷⁷ A magyar politikai közösségnek minden magyar állampolgár nemzetiségi hovatartozástól függetlenül egyenjogú tagja, ugyanakkor egyrészt Magyarország

⁷² SZARKA László: *Nemzetiségi mozgalmak, nemzetiségi politika Magyarországon a dualizmus korában*, <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186790004.pdf>

⁷³ GÁNGÓ Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei*, Korunk, 2009/3. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00149/indexc26a.html>

⁷⁴ DEMMEL József: *Egész Szlovákia elfért egy tutajon: tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*, Kalligram, Pozsony, 2009, 138.

⁷⁵ *Kronika Slovenska I.* [A szlovákok krónikája I.], Bratislava, 1998, 529.

⁷⁶ SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 1867–1918*, Kalligram, Pozsony, 1999, 190.

⁷⁷ MAJTÉNYI Balázs: *Alaptörvény a nemzet akaratából*, Állam- és Jogtudomány, 2014/1, 77–96.

felelősséget visel a határon túl élő magyarok sorsa iránt,⁷⁸ másrészt a magyarországi nemzetiségek is államalkotó tényezők és széles körű kulturális autonómiával rendelkeznek.⁷⁹ Érzékelhető az is, hogy a nemzet fogalma napjainkban is folyamatos fejlődésben van, és újabb változásokra számíthatunk a következő években is.⁸⁰ Jelenleg azonban egy új kihívás foglalkoztatja leginkább a téma kutatóit: az őshonos nemzetiségek és az újonnan bevándorolt etnikumok jogi státuszának szétválasztása. Számos érv hozható fel amellett, hogy e két kategóriát azonos szabályok mentén szükséges kezelni, de sokan vélik úgy, hogy az őshonos kisebbségeket többségtvédelem illeti meg.⁸¹ Annak ellenére tehát, hogy szakemberek számos egymást követő generációja folytatott már kiterjedt vitát a politikai nemzet fogalmának értelmezési kereteiről, több megválaszolatlan kérdés merült fel eddig, mint amennyit sikerült kielégítően rendezni, ami részben a folyton változó körülményeknek is köszönhető. Amint tanulmányunkban felvázoltuk, az álláspontok széles skálája rajzolódik ki, és a különböző szerzők sokszor kissé elfeledett megfontolásai közül jó néhány releváns lehet a mai környezetben is. Ezért is tartottuk szükségesnek, hogy a politikai nemzet fogalmának eddigi főbb konnotációiról átfogó képet nyújtsunk, segítve ezzel a témával kapcsolatos további kutatást és gondolkodást.

Irodalomjegyzék

1. ABLONCZY Balázs: *Harc a magyar felvidékért*, Európai Utas, 2000/1. <https://web.archive.org/web/20090109014144/http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/22.htm>
2. ANDICS Erzsébet: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika*, Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1946.
3. BERETZKY Ágnes: *ScotusViator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
4. ČAPLOVIČ Dušan, ČIČAJ Viliam, KOVÁČ DUŠAN, LIPTÁK Ľubomír, LUKAČKA Jan: *Dejiny Slovenska*, AEP-ress, Bratislava, 2000.
5. CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig*, <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10950/7/3144289.pdf>
6. KÓNYI Manó (összegyűjtötte): *Deák Ferenc beszédei*, III. kötet, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Deak-deak-ferenc-munkai-8751/deak-ferencz-beszedei-2AE/iii-kotet-18611866-1378/magyarorszagon-csak-egy-politikai-nemzetiseg-van-1B58/>

⁷⁸ „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” [Alaptörvény D) cikk]

⁷⁹ „Igérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét. Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.” [Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás]

⁸⁰ SMUK Péter: *Nemzeti értékek az Alaptörvényben*, <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/bihari/smuk.pdf>

⁸¹ PÁP András László: „Kisebbségek” = *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, FEKETE Balázs, <http://ijoten.hu/szocikk/kisebbségek>

7. DEMETER M. Attila: *Eötvös József nemzetiségi nézetei az Uralkodó eszmékben*, Magyar Kisebbség: Nemzetpolitikai Szemle, 2009/1–2.
8. DEMMEL József: *Egész Szlovákia elfért egy tutajon: tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*, Kalligram, Pozsony, 2009.
9. DÉNES Iván Zoltán: *A történeti Magyarország eszménye. Szekfű Gyula – a történetíró és ideológus*, Kalligram, Pozsony, 2015.
10. EGEDY Gergely: *Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, Gondolat, Budapest, 2007.
11. EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I–II*, Magyar Helikon, Budapest, 1981.
12. EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Pest, 1865.
13. ERDŐS Zoltán: *A premodern nemzetfogalom szerkezeti vázlatja*, kézirat, Pécs, 2017.
14. FERKO Milan, MARSINA Richard, DEÁK Ladislav, KRÚŽLIAK Imrich: *Starý národ – mladý štát*, Litera, Bratislava, 1994.
15. GÁNGÓ Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei*, Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle, 2009/1–2.
16. GÁNGÓ Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei*, Korunk, 2009/3, <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00149/indexc26a.html>
17. GÁNGÓ Gábor: *Deák Ferenc politikai elvei és eszményei*, Kisebbségkutatás, 2003/3, <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00019/pdf/01tan01.pdf>
18. GELLNER Ernest: *A nacionalizmus kialakulása: A nemzet és az osztály mítoszai*, Magyar Kisebbség, 2009/53–54.
19. GERÓNÉ FAZEKAS Erzsébet: *Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása a történelem haladó erőinek szempontjából*, Századok, Budapest, 1948/1–4.
20. GRÜN WALD Béla: *A Felvidék*, Kalligram, Pozsony, 2011.
21. GYÖRE Zoltán: *1868: XLIV. törvénycikk – egy korai próbálkozás a nemzetiségi kérdés törvényes rendezésére*, http://adattar.vmmi.org/cikkek/4457/letunk_1992.4-5_04_gyore_zoltan.pdf
22. GYULAVÁRI Tamás, KÁLLAI Ernő (szerk.): *A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. A jövővénytől az államalkotó tényezőkig*, Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010.
23. HUGELMANN Karl Gottfried, BOEHM Max Hildebert: *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*, Braumüller, Wien, 1934.
24. JÁSZI Oszkár: *A nemzetállamok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1912.
25. KATUS László: *Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 1993/4, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>
26. KEMÉNY G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében (1790–1918). (Documenta Danubiana: értekezések a dunai és a nemzetközi jogi kérdések köréből; 1.)*, Gergely R., Budapest, 1946.
27. KEMÉNY G. Gábor: *Mocsáry Lajos válogatott írásai*, Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1958.
28. KEMÉNY G. Gábor: *Nemzetiségi béketervezetek 1848-ban*, Tiszatáj, 1948/7–8.
29. KRENNER Miklós: *Egy magyar szabadelvű centenáriuma. Grünwald Béla életpályája*, Független Újság, 1940/2.
30. KRONIKA Slovenska I. [A szlovákok krónikája I.], Bratislava, 1998.

31. LENDVAI L. Ferenc: *A nemzet fogalmáról*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2004.
32. MAJTÉNYI Balázs: *Alaptörvény a nemzet akaratából*, Állam- és Jogtudomány, 2014/1.
33. MIKÓ Imre: *Eötvös és Deák nemzetiségi politikája*, Hittel, 1944/3.
34. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Budapest, 1944.
35. MOCSÁRY Lajos: *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára. A két nemzetfelfogás között nehezen lehet különbséget tenni abból a szempontból, hogy melyik inkluzívabb, a más szellemiség más szempontból volt befogadó és bezárkózó az egyes csoportokkal szemben*, Franklin, Budapest, 1889.
36. MOCSÁRY Lajos: *HUNGARUS: A délibábok hőse/A válság. Vezényszó-politika, nemzetiségi kérdés*, Légrády Testvérek, Budapest, 1905.
37. MOCSÁRY Lajos: *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*, Singer és Wolfner, Budapest, 1886.
38. MOLNÁR Kálmán: *Nemzetiségi kérdés*, Eger, Érseki Líceumi Nyomda, 1914.
39. MUDRON Mihály: *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára*, Eredetileg megjelent: Pozsony, 1878.
40. PAP András László: „Kisebbségek” = *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, Fekete Balázs, <http://ijoten.hu/szocikk/kisebbssegek>
41. PAP András László: *Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, Gondolat, Budapest, 2007.
42. PÓK Attila: *Állameszme-álm-eszme. Grünwald Béla útja*, História, 1982/4.
43. RÉZ Mihály: *A nemzetiségi törvény*, Magyarország és demokrácia. Hírlapi cikkek, Budapest, 1906.
44. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002.
45. SCHWEITZER Gábor: *„A tisztességes jogtanár” – Molnár Kálmán pályaképe*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2018.
46. SMUK Péter: *Nemzeti értékek az Alaptörvényben*, <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/bihari/smuk.pdf>
47. SZARKA László: *Az államegység és a nemzetiségi jogegyenlőség dilemmái. Az 1867. évi kiegyezés nemzetiségpolitikai következményeinek történetéhez*, http://real.mtak.hu/71726/1/Allamegység_jogegyenloseg_dilemmaja_Kisebbssegkutatas_u.pdf
48. SZARKA László: *Elmaradt nemzetiségi kiegyezések*, Magyar Tudomány, 2017/12, https://mersz.hu/dokumentum/matud__72
49. SZARKA László: *Nemzetiségi mozgalmak, nemzetiségi politika Magyarországon a dualizmus korában*, <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186790004.pdf>
50. SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 1867–1918*, Kalligram, Pozsony, 1999.
51. SZEKFI Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Maecenas Kiadó, Budapest, 1989.
52. SZILÁGYI Sándor: *Grünwald Béla (nekrológ)*, Századok, 1891/5. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/82-04/ch05.html>
53. TEVESZ László: *A 19. századi magyar liberális nemzetfogalom vizsgálatának elméleti kerete és európai kontextusa*, Sic Itur ad Astra, 2006/3–4.
54. TÓTH Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek (1826–1874)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

55. TÓTH Ede (szerk.): *Mocsáry Lajos emlékkönyv: 1826–1976. (Születésének 150. évfordulójára)*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
56. Újszó Online: *Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés*, <https://uj szo.com/kozelet/deak-ferenc-es-a-nemzetisegi-kerdes>
57. Vesztróczy Zsolt: *A Felvidék. Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években*, Sic Itur ad Astra, 2006/3–4.

JUHÁSZ IMRE

Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk

Fiume and Act XLIV of 1868 on the Equal Rights of Minorities

Abstract: Fiume (current official name: Rijeka) became part of Hungary in 1779 as a “corpus separatum”. At the time of the so-called provision, after 1870, the legal system of the port city developed in a special way. Although the Hungarian government took over the administration of the city again, this did not mean the automatic reception and application of the entire Hungarian legal system. Some Hungarian laws were not later enacted in Fiume. The article prepared on the basis of the conference lecture in Cluj-Napoca (Sapientia Hungarian University of Transylvania) intends to review the issues of legal interpretation of the applicability of Act XLIV of 1868 on National Equality by using descriptive method, taking into account legal history and legal theory aspects.

Keywords: The city and port of Fiume (Rijeka), corpus separatum, temporary status and legal order, law enforcement, official language use.

Összefoglaló: Fiume 1779-ben került Magyarországhoz, mint „corpus separatum”. Az ún. provizórium idején 1870 után a kikötőváros jogrendszere sajátosan alakult. Bár újra a magyar kormány vette át a város igazgatását, ez nem jelentette a teljes magyar jogrendszer automatikus recepcióját és alkalmazását. A magyar törvények egy részét később sem léptették hatályba Fiumében. Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem szervezésében Kolozsváron tartott konferencia-előadás alapján készült írás a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk fiumei alkalmazhatóságának jogértelmezési kérdéseit kívánja áttekinteni leíró módszerrel, a jogtörténeti, jogelméleti szempontokat figyelembe véve.

Kulcsszavak: Fiume városa és kikötője, corpus separatum, provizórium, jogalkalmazás, hivatalos nyelvhasználat.

1. Bevezetés

Fiume városa és kikötője a magyar történelemtudásunk mostohagyermeké. Fehér folt. Általában és különösen is.

Általánosságban talán annyit tud – ha létezik ilyen – az „átlag magyar”, hogy e város egykor Magyarország legnagyobb kikötője volt, de olaszosan hangzó nevének túl kevés konkrétumot tud felidézni. Talán még addig is eljut, hogy a város a mai Rijekával azonos, amely viszont jelenleg Horvátországhoz tartozik. És itt: függöny!

Ami a különös világát illeti, adott néhány emlékfosztlány az idősebb nemzedékeknél, akik még hallhatták dédapáink I. világháborús dalait, és kissrácként elmerengtek arról, hogy milyen is lehetett, amikor a „*fiumei kikötőben kikötött egy gőzhajó...*” Esetleg gyarapítja az emlékezet világát a közelmúlt isztriai nyaralása közben átutazóban készült néhány friss fotó a kikötő bakjairól, amelyek titokzatos magyar feliratokat őriznek öntöttvasba merevedve.

De különös e város jogtörténeti értelemben is. Szemben Magyarország XIX. század utolsó harmadában rohamosan egységesülő modern polgári jogrendszerével, mindvégig megtartotta unikális jellegét. Jogászi szemmel egészen elképesztő változatosságban hatályosultak a városban és nem egészen 20 km²-es kerületében a magyar, osztrák és helyi jogszabályok. Erről az időbeli és térbeli sokszínűségről és annak értelmezéséről lesz szó jelen cikkben, természetesen fókuszba helyezve a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikket (továbbiakban: teljes név, vagy *nemzetiségi törvény*), illetve annak fiumei státusát.

Írásomban arra is kitérnék – a vázlatos történelmi visszapillantást sem mellőzve –, hogy mi is volt Fiume státusa és szerepe a Magyar Királyságban.¹

2. Fiume történelme dióhéjban

Anélkül, hogy részleteznénk több mint két és fél évezred várostörténetét, a kezdetekről talán annyit érdemes megjegyezni, hogy a mai Fiume területén az ókorban már város állt, ezen ős-Fiume illír eredetű vagy görög gyarmatosítók által alapított (Kr. e. VI. században) település lehetett. A terület rómaiak általi birtokbavétele csak a Kr. e. 30-as években stabilizálódott. Ezt jelezte Illíria provincia, majd Kr. u. 9-ben Pannónia és Dalmácia provinciák létrehozása. Ezután longobárdok, hunok, keleti gótok, avarok következtek. Nagy Károly idején komoly harcok színhelye az Eneo folyó (később olaszul: Fiumara, magyarul: Recsina, horvátul: Rječina/ Rečina) torkolatvidéke. Nagy Károly a keleti határokön örgrófságokat állított fel (Friaul, Krajnai örgrófság, illetve „Vindischmark”, amely magában foglalta Isztriát, a későbbi Görzöt, Triesztet és Krajna legnagyobb részét, illetve Fiumét.² Bizánc is megpróbálta kiterjeszteni hatalmát a városra és környékére, ami azonban nem tartott sokáig és nem gátolta meg a Nagy Károly nevéhez fűződő és hosszú időre kiható intézkedések megvalósulását. Ezen intézkedések abban csúcsoadtak ki, hogy a várost és környékét hűbérbe kapta az aquileai patriarcha (Polai Püspökség). Ezután pedig nemesi családok birtoka volt a város.³

¹ Az előadásra való felkészülésnél és jelen szerkesztett cikk megírásánál felhasználtam a Heraldika Kiadónál *Fiume – egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában* címmel hamarosan megjelenő monográfiámat. Az érintett részeket külön nem tüntettem fel a hivatkozásoknál.

² LÁZÁR Gyula: *Fiume, a magyar korona gyöngye*, Franklin-Társulat, Budapest, 1881, 59.

³ Fiumara (Recsina) folyó ekkor már másodszer válik határfolyóvá (elsőként: Bizánc idején). Így pl. III. Béla és IV. Béla magyar királyok Frangepánoknak címzett adományainak – azaz a Magyar Királyságnak (és benne a Gvozd-hegységtől délre elterülő Horvátországnak) – határát is jelezte. IV. Béla említette Fiumét e nevével először egy 1260-ban kelt oklevelében.

Az utolsó család (Walsee-korszak) uralma 1465-ig (más forrás szerint 1471-ig⁴) tartott, mert Walsee Farkas styriai (Stájerország) helytartó Fiumét Habsburg III. Frigyes német-római császárnak engedte át azzal, hogy összes birtokai örököséül a császárt jelölje meg. Ezzel megszilárdította a következő több száz éves Habsburg-befolyást Fiume és kerülete felett.

1526-ban kidolgozták a városi autonómia dokumentumát, amelyet 1530-ban I. Ferdinánd megerősített. E statútum szerint Fiume lényegében törvényalkotásra is feljogosított városállammá vált,⁵ és használhatta a „res publica” címet. Lipót császár 1659-ben címerhasználatot engedélyezett. A címer átvészelt a történelem viharait, és a központi címerállatának, a kétfejű sasnak bal lába alól ma is víz ömlik a tengerbe kiapadhatatlanul.⁶ VI. Károly császár alatt Fiume ténylegesen is szabad kikötővé vált, miközben, mint külön tartományi státussal bíró közigazgatási egység, elfogadta a Pragmatica Sanctiót, amely prolongálta a Habsburg-fennhatóságot.

1775-ben a városba látogató trónörökös – a későbbi II. József – úgy vélte, hogy Fiume csak akkor fejlődhet, ha hátszaga a Magyar Királyság lesz. Elképzelése egybeesett a városi tanács terveivel, amely kifejezetten kérte az impériumváltást az uralkodótól, Mária Teréziától, mivel ezen intézkedéstől a kikötő fejlesztését és a kereskedelmi forgalom bővülését, illetve a közeli Trieszttel szembeni másodhegedús szereptől való szabadulást várták.⁷

Mária Terézia 1776 februárjában a magyar Szent Korona horvát királyságába kebelezte be a várost és kikötőjét, úgy, hogy a város felügyeletét és kormányzását a magyar udvari kancelláriára bízta. A részletek kidolgozása során hamar egyértelművé vált, hogy a sok vitát kiváltó kettős hatalmi megoldás – amelyet a fiumei városi tanács sem támogatott – nem bizonyult életképesnek, és így végül 1779. április 23-án Fiumét mint corpus separatumot „a kereskedelem és az ipar fölvirágoztatása érdekében saját akaratából” a Magyar Királysághoz csatolta a királynő, azzal, hogy azt közvetlenül (Horvátország közbeiktatása nélkül) igazgassa a magyar állam. A vonatkozó felséghatározat szerint: „Magyarország és a hozzá tartozó országok közjávára előirányzott intézkedései mellett a magyar kereskedelemről is gondoskodni akarván, azon tenger melléket, mely rövid ideig osztráknak nevezetett, de ősi joggal Magyarországhoz tartozott, ahhoz visszakapcsolja, azonfelül beleegyezik, hogy Fiume városa kerületével egyúttal ezentúl úgy tekintessék és kezeljék, mint Magyarország szent koronájához csatolt külön test, s a buccari kerülettel, mely elejétől fogva Horvátországhoz tartozott, össze ne zavartassék.”⁸

Most nincs lehetőségünk e felséghatározat mélyebb elemzésére, pl. a tekintetben, hogy az impériumváltást Magyarországhoz való visszacsatolásnak tekintette, vagy hogy buccari kerület (Szádrév, ma: Bakar) mikor és hová tartozott, illetve miért is engedte el az uralkodó a Magyar Tenger mellék osztrákká tételének korábbi kísérletét. Az ekkor 5132

⁴ EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér: *Fiume és a Magyar Tenger mellék*, A Tenger, A Magyar Adria Egyesület Közlönye, 1913. január-február, 4.

⁵ A statútumalkotás jogára is kiterjedt az öngazgatás, mint a mintát adó Raguzában.

⁶ Erre utal a címer jelszava is: indeficienter – kiapadhatatlan/kiszáradhatatlan.

⁷ <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fiume> (Letöltés ideje: 2017. 12. 22.)

⁸ Idézi: SCHNIERER Gyula: *Fiume múltja és jelene*, Nemzetgazdasági Szemle, 1882/3, 37.

lakossal⁹ bíró városban és kerületében újjászervezett közigazgatás élére a Magyar Királyi Udvari Kancellária alá rendelt Fiumei és Magyar Tengeremléki királyi kormányzó került. Természetesen a jogrendszer, illetve a fiumei alkalmazandó jog szempontjából is megkerülhetetlen a „betestesítési oklevél”, amely ekképp rendelkezik: „*statutumai használatában Fiume is – de az ország törvényei sérelme nélkül – továbbá is megmaradjon; a mennyire pedig azok némelly pontjai Magyarország, s a hozzákapcsolt országok és tartományok rendszerével nem egészen egyeznének meg: azok küldöttség által megvizsgáltatni, a legfelsőbb kir. helybenhagyás végett fölterjeszteni rendeltettek*”.¹⁰ Mivel Magyarország a kor felfogása szerint mégiscsak „jogállam” volt, ezért a területgyarapodást törvénybe kellett foglalni. Erre hosszas időhúzás után 1807-ben került sor, amikor megszületett az Országgyűlés Fiuméről szóló IV. törvénycikke, amely a fiumei kormányzónak a főrendek tábláján, Fiume város követeinek pedig a kk. és rr.¹¹ tábláján biztosított részvételt, és az országghoz tartozónak nyilvánította a várost és kikötőjét.

Az első magyar korszaknak rövid francia uralom vetett véget, amely után Bécs egy Illír Királyság létrehozásával próbálkozott, így 1822-ig kellett várni a Szent Koronához való visszatérésre. E királyság és még inkább az ezt megelőző francia fennhatóságú Illír Tartomány pusztá léte azonban, bármilyen kérészetű is volt – viszonylagos önállósága okán – mély nyomot hagyott a felerősödő horvát (délszláv) mitológiában. 1822. július 1-jén hozott felséghatározatával (1822-diki július 1-jén költ k.k. leirat¹²) I. Ferenc császár és király visszacsatolta Magyarországhoz Fiumét (és kerületét), a Littorale Hungaricummal (Magyar Tengeremlék) együtt.¹³ A magyar Országgyűlés újfent nekirugaszkodott, de Fiume és a Tengeremlék státusának normatív rendezésére csak az 1827. évi XIII. törvénycikkkel került sor, amely „*a Száván tuli országrészek és a magyar tengeremlék visszakeblezéséről*” szöveget.

1848 a Tengeremléken is a nemzeti gondolat és a polgári átalakulás jegyében indult, de aztán mindent megelőzött és felülírt a nagyhorvát nacionalizmus és udvarhűség. A felelős magyar kormány ezt megelőző utolsó próbálkozását a márciusban megindult társadalmi és politikai változások törvényes mederben tartására – Fiume vonatkozásában – az áprilisi törvények jelentették. Az 1848. évi XXVII. törvénycikk Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületekről a törvény előtti egyenlőség elvét valló, modern közigazgatást megvalósítani igyekvő felelős kormány törekvéseiből egyértelműen következett. A nyár végére azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Bár e törvényi változások a társadalmi és gazdasági előrelépés jegyében születtek, a birodalmi határőrezredekbe szervezett horvát szoldateszka és a mögötte álló osztrák birodalmi lobbó némi hezitálás után a nyílt erőszak oldalára állt, és törekvéseiket egyre inkább Josip Jelačić, a törvényes előírások megsértésével kinevezett – majd sorozatos jogsértő magatartása miatt tessék-lássék felmentett – horvát bán jelképezte. Jelačić még az

⁹ NAGY Adrienn: *Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kivitel Akadémia*, Korall, 2014/56, 119.

¹⁰ CSÁSZÁR Ferenc: *A fiumei kikötő*, II. Füzet. Budán a' M. Kir. Egyetem betűivel MDCCCXLIII, 23.

¹¹ Karok és Rendek.

¹² CSÁSZÁR: *i. m.*, 24.

¹³ FEST Aladár: *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól*, Századok, 1916/4–5, 264.

áprilisi törvények társadalmi változásokat legalizáló rendelkezéseit is a sajátjaként „adta el” Horvát-Szlavónországban.

1848. augusztus 30-án Josip Bunjevac – a hivatalosan még mindig a báni méltóságából és egyéb beosztásaiból történt királyi felmentésének hatálya alatt lévő – Josip Jelačić nevében ultimátumot intézett Erdődy János fiumei kormányzóhoz, aki a jórészt reguláris túlerőt látva nem vállalhatta az ellenállást a fiumei nemzetőrökkel. A kormánynak Fiume katonai megerősítését célzó törekvéseit a bécsi hadvezetés különböző indokokkal korábban sikeresen megghiúsította. A másnap, augusztus 31-én annexiós céllal támadó parancsnok kijelentette, hogy „*a cs. és kir. Felség és a slavon-dalmát-horvát hármass országok nevében Fiumét tetteleg elfoglalja*”.¹⁴ A megszállást követően Erdődy kormányzót távozásra kényszerítették (a magyar kormányzóság működését felfüggesztették), Bunjevac pedig vérszemet kapva már arról rendelkezett, hogy a horvátországi Fiume vármegye székhelye a város legyen, egyidejűleg „*Ö Felsege nevében*” közzétette kiáltványát, amelyben a Fiumét illető helyhatósági kiváltságok és intézmények fenntartására tett ígéretet. Történt mindez a magyar Szent Korona egyik országában és ugyanazon korona *corpus separatum*ában.

Ezután hosszú *ex-lex* állapot következett. Az új gazdák az osztrák fegyverek árnyékában egyre inkább horvát várossá próbálták formálni Fiumét (pl. a horvát nyelvű oktatás erőltetése az olasz gimnázium horvát tannyelvűvé tételével), és erről nem is tettek le mindaddig, amíg Ausztria belső és külső pozíciói nem gyöngültek meg eléggé ahhoz, hogy Bécsben belássák: a magyarok cselekvő részvétele nélkül nem tudják megőrizni birodalmuk egységét. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a horvátok körül Zágrábban és Fiumében is elfogyott a levegő, a magyarokat gyöngítő és a Monarchia egységét veszélyeztető horvát önállósodási politika egyelőre lekerült a napirendről.

Nincs most idő és lehetőség annak a huzavonának a bemutatására, ami Fiume státusa körül (ekkor is) kialakult. Ez nyilván a magyar–horvát viszonyoknak is függvénye volt. Itt és most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az 1868-as magyar–horvát kiegyezéssel, ami engedményt lehetett, azt a horvátok megkapták. (Magyarország végleg lemondott a három alsó-szlavóniai vármegyéről, illetve a korábbi Magyar Tengermellék nagy részéről, a honvédség közös – magyar – vezényleti nyelvről, és beligazgatásában Horvátország teljes autonómiát kapott stb.), de mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy Fiumét a horvátok elengedjék. Ráadásul a magyar–horvát kiegyezési törvény magyar (a Fiuméről is szóló 66. §) és horvát változata eltértek egymástól – további vég nélküli vitákat generálva a „fiumei folt” eredetéről és felelőseiről.

A város státusáról, igazgatási kérdéseiről (ide nem értve azt, hogy a város a Magyar Királyságon belül Horvát-Szlavonországhoz vagy Magyarországhoz tartozik-e) háromoldalú ún. regnicolaris bizottságokban kellett volna megállapodni, de ez a fennhatóság tárgyában kompromisszumképtelen horvát álláspont miatt nem bizonyult járható útnak. A horvát küldöttség végül azt javasolta, hogy amennyiben az általa képviseltek nem akceptálhatóak a másik két fél részéről, „*addig is, míg e kérdésnek végleges megoldását a siker*

¹⁴ JAKAB Elek: *A magyar Fiume*, Nyomtatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1881, 26.

*nagyobb valószínűségével meg lehetne kísérteni...*¹⁵ napolják el a következő ülést, Fiumét pedig provizórikusan igazgassa a magyar kormány.

Ez az elképzelés a fiumei törekvésekkel is egyezett, mivel a kikötővárosban az elmúlt két évtizedben már keserű ízelítőt kaptak a horvát fennhatóságból. Bár az ideiglenesség nem szerepelt a fiumei tervek között (mivel a korábbi státus quo visszaállítását tartották megnyugtató megoldásnak), a magyar kormányzás felemás visszatérése is megfelelő kompromisszum gyanánt, amennyiben a horvátok kiszorulnak Fiume igazgatásából. Ennek megfelelően a három bizottság utolsó közös tanácskozásán a magyar és fiumei küldöttek a provizórium terve mellett foglaltak állást. A provizórium részleteit a kormány kidolgozta, és azt mind a Szábor, mind a magyar Országgyűlés jóváhagyta. 1870. július 28-án megjelent a két királyi dokumentum, mely Fiumében megszüntette az 1867 óta fennálló királyi biztosságot és elrendelte a provizóriumot. Ifj. gróf Zichy József fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóvá kinevezésével hivatalosan is visszatért a magyar államhatalom a kikötővárosba.

3. Jogalkalmazás és Fiume

Elérkeztünk a Fiumében alkalmazandó jogszabályok problematikájához, amellyel rövid időn belül szembesülnie kellett a kormánynak mind általánosságban, mind a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk vonatkozásában is. Nyilvánvaló, hogy a jogalkotás/jogalkalmazás kérdése tágabb összefüggések eredményeképp kerülhetett nyugvópontra. Ezért elsőként az alkotmányos keretek áramvonásait kell röviden áttekinteni. A magyar Szent Koronához csatolt külön testet (*separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*) képező Fiuméra vonatkozó provizórium nem jelentett mentséget a tekintetben, hogy a magyar törvényhozásnak és a magyar kormánynak a város fejlődését elősegítő, átlátható és modern jogszabályi környezetet kellett kialakítani. Ennek első csírái már a magyar–horvát kiegyezés után megjelentek, de nagy részük a provizórium idejére esett.

A provizórium egy királyi rendelet (pátens) formájában jelent meg. Ez a rendelet szó szerint megegyezett a magyar kormány tárgyi előterjesztésével. Feltehetően így lehetett az integráló személyiségként megjelenő uralkodót (akinek egyébként e körben is fontos közjogi funkciói voltak, pl. a kormányzó kinevezése) bekapcsolni a folyamatba, és ez ellen sem a magyar kormány, sem Horvátország nem emelt szót. Talán a választott megoldás ideiglenessége is indokolta ezt a jogforrástípust. Senki sem gondolta, hogy Fiume státusa már nem fog változni a Monarchia és benne Magyarország összeomlásáig.

A provizórium viszonylag nagyvonalúan a magyar kormányra bízta Fiume igazgatását. Ennek jogszabályi kereteit azonban csak úgy lehetett kialakítani, hogy Fiume élhessen statútumalkotási jogával, és az önkormányzatiság ezen alapdokumentuma mintegy kiegészítse a központi (budapesti) kormány és az Országgyűlés jogszabályait.

¹⁵ Joó Gyula: *A másfélszázados polémia Fiume birtokáért = Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának 100. évfordulójára (1831–1931)*, Egyetemes Református Jogakadémia Tanári Kara, Kecskemét, 1932, 253.

Így az 1848 utáni első kormányzó egyik legfontosabb feladata volt, hogy a fiumei autonómia elsődleges dokumentuma legalább tervezeti szinten elkészüljön, hogy a magyar kormány azt minél előbb el tudja fogadni. A kormány 1872. április 20-i ülésére hivatalos volt a fiumei kormányzó is, aki ekkor annak a véleményének adott hangot, hogy a Statútum elfogadásával a közigazgatás rendezése beteljesedhet. A kormány több ponton figyelembe vette a fiumei kéréseket is (pl. virilizmus mellőzése), és végül 1872. június 1-jei dátummal hirdette ki „*Fiume szabad város és kerülete Statutumát*” (a város hivatalos nyelvén, olaszul: *Statuto della libera Citta di Fiume e suo Distretto*, továbbiakban: *Statútum*). Az egykor volt, viszonylag nagy kerület – a Magyar Tengermellék – 1872-re azonban már a múlt ködébe veszett: csak Plasse, Cosala, Drenova alközségek tartoztak Fiuméhez.¹⁶

4. A „készen kapott jogszabályok” kérdésköre

Az autonómia természetesen nem dunsztos üvegként kapcsolódott a magyar jogrendhez, de jelentősen bonyolította a helyzetet, hogy ugyan a Statútum nem állhatott ellentétben a magyar törvényekkel, de ezek egy része történelmi okokból következően nem volt hatályban Fiumében és kerületében. Bár autonómiája miatt Fiume önállósága nagyobb volt, mint a magyarországi törvényhatóságoké általában, ennek ellenére a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. törvénycikk szükségesnek tartotta kitérni a korábbi szabályozás hatályosságára és akként rendelkezett, hogy „*Fiume város és kerület törvényhatósági ügyei, a törvény újabb rendelkezéséig, a fennálló törvényes gyakorlat szerint intéztetnek*”.¹⁷ Ezzel a „szabályozással” már találkozhatott a kor jogkereső közönsége, ugyanis a magyar és a báni kormányzat a Fiumei Királyi Törvényszék felállításáról szóló közös rendeletben 1871-ben kimondta, hogy a „*törvényszék hatósága alá eső ügyekre a fennálló törvények, szokások és rendeletek továbbra is érvényben maradnak*”.¹⁸

Mit is jelentett a fennálló *törvények, szokások, rendeletek* hármassorsorolása? Ezek között a jogforrások között elsősorban a Bach-korszakban alkotott jogszabályokat találunk, de olyan „nagyágyú” is volt köztük, mint a *Code civil des Français*, amely a napóleoni megszállás és Illír Királyság idejéből maradt fenn, és alkalmazása tengerjogi ügyekre korlátozódott. Egyes 1848 előtti magyar jogszabályok is alkalmazásra kerültek: például az 1843-ból származó magyar kormányzósági rendelet, a „*Regulamentum in merito manipulationis librorum fundalium, inscriptionum et intabulationum pro libero Districtu Fluminensi Altissimo Loco Ratihabitum, Ope B. C. Intimati Exelsi Consilii R. Locumt. Hungarici*

¹⁶ A magyar–horvát kiegyezéssel elégedetlen horvátoknak nyilván az sem tűnt fel, hogy szép lassan, lépésről lépésre az egykor volt Magyar Tengermellék, 20 km² kivételével, már Horvátország fennhatósága alá került.

¹⁷ 1. §, IV.

¹⁸ *A magy. kir. miniszerelnöknek, a magy. kir. igazságügyminiszternek és Horvát-, Szlavon- Dalmátor-szágok bánjának, 1871. sept. 14-én kiadott rendelete a fiumei kir. törvényszék felállítása s hatóságának ideiglenes szabályozása tárgyában.*

„11. §. A fiumei kir. törvényszék hatósága alá eső területen fennálló és a 3. §-ban érintett ügyekre vonatkozó törvények, szokások és rendeletek, a mennyiben a jelen rendelet és a következő §-ban érintett ügy vitel határozatai mást nem szabnak meg, továbbra is érvényben maradnak.”

D. D. 27 Decembris 1843 No. 46429 Dimissum”, amelyet telekkönyvi ügyekben alkalmaztak. A Bach-korszakból pedig olyan fontos kódexek is hatályosultak, mint az *Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv* (OPTK). A Fiumében 1853. május 1-je óta hatályos OPTK egyébként túlnyomórészt a provizórium alatt is hatályban maradt.

A korábbi „törvények, szokások, rendeletek” tekintetében tehát látszólag minden zökkenőmentes volt, egyelőre további alkalmazásuk volt a természetes. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy ezeket a jogforrásokat előbb-utóbb a magyar jogrenddel összhangba kellett hozni. Ez még akkor is így volt, ha a korszakra nem feltétlen feleltethető meg az egy ország – egy jogrendszer elve. A gyakori terület- és impériumváltozások miatt, illetve a korábbi feudális széttagoltság örökségeként a XIX. századi Európában szinte mindenütt jellemző volt ez a jelenség a különböző jogrendszerekben. Ugyanakkor a kor modernizálódó államaiban új, átfogó törvények jelentek meg az élet szinte minden területén, amelyekkel kapcsolatosan az adott állam érthető módon lépett fel az egységes jogalkotás/jogalkalmazás igényével. Így volt ez Magyarországon is (pl. bűnvádi perrendtartás).

1883-ban (utoljára) még összeült a Fiume státusa egyes kérdéseinek rendezésére hivatott ún. regnicolaris bizottság, de konszenzusra nem tudott jutni, mert a horvát küldöttség lényegében már nem akceptált semmilyen véglegesnek gondolt és a horvát szupremáciát el nem ismerő megoldást. A magyar és a fiumei regnicolaris bizottsági küldöttség ugyanakkor egyetértett abban, hogy a Fiuméra vonatkozó szabályozás a „*fennálló állami törvényekkel és berendezésekkel összhangba hozassék*”.¹⁹

A meglévő törvények, egyéb jogszabályok fiumei hatálybaléptetése (korabeli szóhasználat szerint: életbeléptetés), „összhangba hozása” az idő előrehaladtával egyre kevésbé állt a fókuszban, mert a figyelem egyre inkább az új jogszabályokra terelődött. Pedig a nemzetiségi törvény ebből a szempontból inkább ebbe az „összhangba hozandó” csoportba tartozott, hiszen 1867 és 1870 között Fiume státusa rendezetlen volt, és – ha az oktrojált horvát–osztrák korszakot illegitimnek is tekintve az 1848-ban megszakadt államjogi helyzet folytatását fogadjuk is el kiindulási alapnak – az ebben az időszakban alkotott jogszabályok fiumei alkalmazása azért nem volt automatikus és minden kéréstől mentes.

A fentiekből kifolyólag a „készen kapott jogszabályok” problematikájára még vizsgatérünk, épp a nemzetiségi törvény kapcsán.

5. A provizórium bevezetése után alkotott magyar jogszabályok és Fiume

A döntő kérdés itt nem másról szólt, mint arról, hogy a kormány, illetve az Országgyűlés milyen megoldást preferál a jövőben meghozandó (és részben a meglévő) magyar törvények fiumei hatálybaléptetéséhez. Jelen esetben a kérdést és a választ egyelőre

¹⁹ SZÁNTÓ ANDOR, KRÁL Vilmos: Fiume államjogi helyzete, Vas Tivadar Könyvnyomdája, Budapest, 1901, 94.

egyszerűsítsük a törvényekre, tekintettel arra, hogy a kormány és tagjainak rendeletei vonatkozásában a provizórium nem hagyott kétséget a tekintetben, hogy miután a kormány igazgatja Fiumét, jogszabályokat is alkothat e tevékenységi körben.

Három álláspont kristályosodott ki: a magyar Országgyűlés törvényei *ipso facto* alkalmazandók Fiumében, vagy külön hatályba léptető rendelkezésre van szükség, illetve minden alkalommal szükséges a hatálybaléptetéshez Fiume beleegyezése. Az *ipso facto* alkalmazandóság mellett az szöveg is szól, hogy amennyiben a kormánynak joga van Fiuméra nézve a provizórium okán rendelkezni, akkor a felette álló törvényhozás ezt minden inkorporálás nélkül megteheti. Ez az érvelés alkotmányos szempontból elég meggyőző. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy – mint tudjuk, ugyan a kormány előterjesztésére, de – Ferenc József királyi legfelső kézírata rendezte ideiglenesen Fiume státusát. E legfelső kézirat – bár a jogforrási rendszerben való elhelyezkedése adhat okot további vitákra – kétségtelenül tartalmazott olyan szabályozási tárgyakat, amelyekre az Országgyűlésnél volt hatáskör a szükséges törvényi szabályok megalkotására. A *külön hatálybaléptető rendelkezés kizárólagossága* mellett érvelők abból indultak ki, hogy a kormány ráruházott hatalmat képvisel ebben a viszonyrendszerben. A felhatalmazás mögött felmutatható volt nemcsak a magyar Országgyűlés, de a horvát Szábor egyetértő határozata is. Ebből – ebben a logikában – az következett, hogy a magyar törvényhozást nem illeti meg a Fiuméra vonatkozó, önálló és inkorporálás nélküli törvényalkotás (a horvát törvényalkotás itt fel sem merül). Ehhez az állásponthoz jó muníciót adott a fentiekben is említett országgyűlési határozat, amely szerint a „*minisztérium Fiume várost és közigazgatását vegye át*”. A közös eredetű felhatalmazás alanya tehát a magyar kormány, amely egyrészt nem mellőzhető a hatálybalépés folyamatában, másrészt, miután az általános jellegű törvények a sajátos fiumei viszonyokat nem vehetik figyelembe, a kormányrendelet töltheti be azt a funkciót, amellyel testre lehet szabni a szabályozást.²⁰ Kétségtelen, hogy e felfogás – a legitimáció erősítését célozva – a Szábort is beemeli érvrendszerébe. Az pedig, hogy a jogszabályi hierarchia nem igazodási pont, a korszakban még nem jelentett „eretnekséget”. Erre azért is kell felhívni a figyelmet, mert abban szinte mindenki egyetértett, hogy a hatálybaléptetés nem egy kétmondatos jogforrás, hanem a kérdéses törvény áramvonalasítása, kiegészítése, szűkítése stb. – azaz sok tekintetben quasi önálló szabályozási jogkör – a fiumei sajátos viszonyokra való tekintettel (azt senki sem gondolta komolyan, hogy a kormány „játéktere” mindössze annyi lenne, hogy hatályba lépteti változatlan formában a törvényt vagy sem). Összefoglalva: a magyar törvényhozás nem mondott le Fiume igazgatásáról olyan értelemben, hogy az csak a kormány joga és kötelezettsége lenne. Ez – a fentiekben túl – ellentmondott volna történeti alkotmányunk azon 1848-as vívmányának is, miszerint a kormány tevékenységében felelős az Országgyűlésnek.²¹

Az elvi éllel folyó vitát árnyalta, hogy az Országgyűlés – bár nem feltétlen következetesen, de – általában azt a szabályozási módot választotta, hogy az egyes törvények végén helyet kapott az ún. fiumei (mindig hasonló formátumban és tartalommal szerkesztett) paragrafus, amely – általában a szövegtest végén – előírta az adott törvény fiumei alkalmazását. A „kormány mindenkifelettségét” valló felfogás képviselői is

²⁰ *Uo.*, 94.

²¹ Ld. bőv.: 1848. évi III. törvénycikk a független magyar felelős ministerium alakításáról.

elismerték az Országgyűlés jogát arra, hogy e kifejezett törvényi utasítás esetén a hatálybaléptetés nem tagadható meg. Itt is kérdés maradt azonban a tartalmi változtatás szabadsága. Ugyanakkor törvényi utasítás hiányában a kormánynak vindikálták a jogot a tekintetben, hogy kifejezett törvényi előírás nélkül hatályba lépteti-e Fiumében az adott törvényt vagy sem.²²

További fontos kérdés – amely már a kortársaknál is felvetődött –, hogy meddig marad hatályban a hatálybaléptető rendelet? Idő és hely hiányában erre a problémára most részletesen nem térünk ki, már csak azért sem, mert ezt maga az élet oldotta meg 1918 végén a katonai megszállás és a későbbi trianoni békediktátum útján, hiszen a provizórium vége egyben a Magyar Királyság határait is szétfeszítette.

A harmadik álláspont, miszerint minden törvény esetében szükséges a hatálybaléptetéshez Fiume beleegyezése, nem volt jellemző a provizórium szűk 50 esztendejére, csak legfeljebb annak második felére. Okai között pedig elsősorban kell megemlíteni, hogy a millennium után egyre inkább megbomlott a fiumei–magyar egység. E mögött azonban számos eredő állt. A teljesség igénye nélkül említhetjük a bevándorlás miatt teljesen megváltozott összetételű lakosságot, az olasz irredenta elképzelések fiumei szárba szökkenését, a központosító vagy annak vélt, illetve a jogrendszer egységesítését célzó kormányzati intézkedéseket. Röviden felidézve a történeteket, a fiumei képviselőtestület – annak ellenére, hogy a fiumei országgyűlési képviselő korlátozás nélkül vett részt az Országgyűlés munkájában – jogalkotó tényezővé kívánta átpozicionálni Fiume státusát, és ezért a *telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886. évi XXIX. törvénycikk* összefüggésben tartandó egyeztető értekezletre a kért két fiumei résztvevő kiküldését a képviselőtestület visszautasította azzal, hogy álláspontja szerint a képviselőtestület joga a Fiumében bevezetendő törvényekről dönteni, és e hatáskörét nem engedi elvonni, illetve a miniszterelnökkel közvetlenül kíván kapcsolatot tartani e kérdésekben (is).²³ A bűnvádi perrendtartás (1896. évi XXXIII. törvénycikk) fiumei hatálybaléptetése kapcsán is egyértelművé vált az a fiumei álláspont, hogy a *ius consultandi* már nem elegendő: 1897. szeptemberi memorandumában (feliratában) Fiume már azt követelte, hogy minden egyes törvény fiumei hatálybaléptetése előtt kérjék ki „a képviselőtestület helyeslő, módosító vagy megtagadó véleményét”.²⁴ A nyílt konfrontációt a képviselők többségének lemondása fűszerezte, és a válság biztos jeleként Giovanni de Ciotta polgármester és Batthyány Lajos kormányzó is megvált tisztségétől.

Ezt a válságot csak Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt sikerült kezelni, elsősorban a közigazgatási reform fiumei igényeket is figyelembe vevő kompromisszumos átszabásával, de a fiumei elit és a magyar kormány ettől fogva gyanakodva méregették egymást: odalett a felhőtlen jó viszony és a bizalom légköre.

²² Ld. bőv.: SZÁNTÓ, KRÁL: *i. m.* 95.

²³ Ld. bőv.: S. PALLÓS PIROSKA: *Támadás Fiume autonómiája ellen. A fiumei közigazgatási bizottság 1897. évről készült jelentése nyomán*, Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. 2013/3, 51.

²⁴ SZÁNTÓ, KRÁL: *i. m.* 101.

6. A hatálybaléptetés gyakorlati kérdései

A Fiumére vonatkozó joganyag átfésülésére, deregulálására, illetve a hatálybaléptetés technikájának, módozatainak egységesítésére végül nem került sor.

Így különböző megfogalmazásokkal történtek a modern jogállamban megkívánt jogegység érdekében eszközölt hatálybaléptetések. Álljon itt két jellemző példa a gyakorlat szemléltetésére: az új büntetőtörvénykönyv (*Csemegi-kódex, 1878. évi V. törvénycikk*) hatálybalépésének részletes szabályairól – nemcsak Fiume okán, hanem általánosságban is – eleve külön törvényben rendelkeztek. Ez tálcán kínálta a lehetőséget, hogy a fiumei hatálybalépést is e jogszabályban rendezze a jogalkotó. Az Országgyűlés végül a magyar büntető-törvénykönyvek (1878: V. törvénycikk és 1879: XL. törvénycikk) életbeléptetéséről szóló 1880. évi XXXVII. törvénycikk 48. §-ában kimondta, hogy „*Fiumét illetőleg felhatalmaztatik az igazságügyminister, hogy a magyar büntető-törvénykönyveket külön rendelettel léptesse hatályba, és ezen rendeletben a kihágásokat illetőleg, az ottani viszonyoknak megfelelő módosításokat megtehesse*”. Erre és a módosításokra végül egy hónappal a Magyarországon történő hatálybalépés után került sor. A Csódtörvényről szóló 1881. évi XVII. törvénycikknél a fiumei hatálybaléptetést érintő szabályozás a következő volt: „*felhatalmaztatik az igazságügyminister, hogy a jelen csódtörvényt külön rendelettel léptesse hatályba, és ezen rendeletben az ottani viszonyoknak megfelelő módosításokat megtehesse*”.²⁵

Természetesen ezek a példák a gyakorlatban nem minden esetben voltak jellemzőek. Az Országgyűlés azon törvényeknél, amikor a szabályozás tárgya részben vagy egészben maga Fiume volt vagy valamely Fiumében megvalósuló állami (vagy államilag támogatott) intézmény, beruházás stb., akkor a Szent Korona országainak közös budapesti kormányzata és/vagy törvényhozása e minőségében járt el, így ebben a körben nem volt „fiumei paragrafus” (záradék). Ekkor ugyanis Fiume egy tekintet alá esett Magyarország (sőt a horvátokkal közös ügyek tárgyalása esetén a Magyar Királyság) más településeivel, intézményeivel, vállalkozásaival, beruházásaival. Például az 1900. évi XXXIV. törvénycikk több állami beruházás költségeinek fedezéséről különböző beruházások pénzügyi fedezetéről döntött, és ezek között csak a „dock-medence” 1 700 000 koronás támogatása kapcsán volt érintett a város. Nem találunk „fiumei paragrafust” a fiumei m. kir. állami rendőrségről szóló 1916. évi XXXVII. törvénycikk esetében sem.

A kötelező hatálybaléptetés kizárólagossága ellen (ergo az *ipso iure* alkalmazhatóság mellett) szól egy késői példa, amely szerint 1912-ben egyenesen kiveszik a várost egy törvény hatálya alól (a városok fejlesztéséről szóló 1912. évi LVIII. törvénycikk 31. §-a – korlátozva a törvény hatályát –, azt nem terjesztette ki „Fiume szabad városra és kerületére”).

Összefoglalva a hatálybaléptetéssel kapcsolatos elméleti vitákat és az ismertetett gyakorlatot, szilárd álláspontunk, hogy talán jobb lett volna a deregulációt, az „összefésülést” még az optimista és baráti légkörben, az 1870-es években véghezvinni, és ezt követően egyen fiumei paragrafussal és – ha szükséges – egyértelmű felhatalmazással lett volna lehetséges az adott törvény kormány általi érdemi változtatása vagy kiegészítése.

²⁵ 1881. évi XVII. tc. a csódtörvényről 271. §.

7. A nemzetiségi törvény és Fiume

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk – szemben a „politikai tekintetben is külön nemzetet képező” Horvát-, Szlavón- és Dalmátországgal,²⁶ ahol a törvény maga zárta ki a társországokban való alkalmazást – fiumei hatályosulása nem volt teljesen egyértelmű. A „fiumei paragrafus” természetszerűleg hiányzott a törvényből, ugyanis abban az átmeneti időszakban fogadták el, amikor még nem dőlt el Fiume státusa. Ezért – mint arra már utaltunk – inkább abba a csoportba kell sorolnunk e jogforrást, mint azokat a joganyagokat, amelyeket a provizóriummal „készen kapott” Fiume.

Textuálisan értelmezve a nemzetiségi törvényt a következőkre juthatunk:

– A nemzetiségi törvény szentesítésére 1868. XII. 6-i dátummal került sor, és az ezt követő napon ki is hirdették az Országgyűlés mindkét házában. A törvény Preambuluma a következőképpen rendelkezett: *„Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszük;”*

– A nemzetiségi törvény 29. §-a, miként arra már utaltunk, kizárta a horvátországi alkalmazást, és megerősítette a horvát nyelvhasználatot az Országgyűlés közös, magyar–horvát ülésein. Tény: a nemzetiségi törvényt a későbbiekben nem módosították például olyan értelemben, hogy fiumei alkalmazása kizárt, ebből azonban még nem tudunk levonni messzemenő következtetést a területi hatály szempontjából.

Óvatosabban eljárva, távolabbról indulva, másképpen is megközelíthetjük e kérdést. Az 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről kimondta, hogy *„A magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz”* (1. §). E paragrafushoz fűzött indoklás pedig erre ráerősítve akként fogalmaz, hogy *„megjegyzetetik, hogy mivel a magyar korona országai egy és ugyanazon államot képeznek, bennük az állampolgárság is csak egy és ugyanaz lehet”* (Indokolás 1. §-hoz). Tette ezt olyképpen, hogy nem tartalmazott „fiumei paragrafust”. Ezen túlmenően, jelezve, hogy a Magyar Királyság három entitásból áll, kimondta: *„A 8., 9. és 10. § értelmében eszközzendő honosítás tárgyában azokra nézve, a kik Magyarország és Fiume területén laknak: a belügyminister, azokra nézve, a kik Horvát-Szlavonországok területén laknak, a horvát–szlavon–dalmát bán illetőleg a határvidéki országos hatóság határoz s azon esetben, ha a kérelemnek helyt ad, az illető részére honosítási okiratot állít ki, minden egyes eset azonban a kellő nyilvántartás végett a miniszerelnök tudomására hozandó.”*²⁷ Ebben – az analógiára épülő – logikában a nemzetiségi törvény fiumei hatályosulását sem lehet alappal megkérdőjelezni, mivel a három entitásból a törvény maga csak Horvátországot vont ki a hatálya alól, illetve később se módosult e

²⁶ 29. §.

²⁷ 11. §.

tárgyat illetően olyan irányban, ami Fiume kivételére utalna. Ugyanakkor kérdőjeles, hogy a „készen kapott” törvények csoportja tényleg minden további intézkedés nélkül alkalmazandó jogforrásokból állt-e, és az analógia velük kapcsolatban megállja-e a helyét. A gyakorlat azt mutatja, hogy a válasz: igen. De nemcsak a gyakorlat (és a mindig vitatható analógia) áll ezen felfogás mellett. A korábbiakban kifejtettek túl abból kell kiindulnunk, hogy a Fiumét sújtó osztrák–horvát katonai megszállás, majd az ennek árnyékában megvalósult horvát annexiók kísérletek ex-lex voltahoz nem férhet kétség. Ebből következően, ha az 1848 augusztusát megelőző legitim időszakban a fiumei alkalmazás nem lett volna kérdés, akkor igazából nem lehetett kérdés a provizórium bevezetését megelőzően és azután sem. Gondoljunk csak a már említett és az áprilisi törvények közé sorolt 1848. évi XXVII. törvénycikkre, amely a Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületekről rendelkezik.

E törvényben egyetlen árva szóval sem utal semmi arra, hogy a fiumei (és pláne a buccarii) alkalmazás érdekében még lenne jogalkotási teendő (az uralkodói szentesítést leszámítva). Ez nem is lehetett másként, mivel 1848 előtt ez az eljárás ebben a formában nem volt a rendszer része. Ugyanakkor e törvény kifejezetten a két városról és kikötőikről szól, amelyek tehát szabályozási tárgyai az adott jogforrásnak, így a képet némileg árnyalja, hogy az ilyen és ehhez hasonló törvényekhez – nyilván más okból, de – általában a provizórium alatt sem illesztettek „fiumei paragrafust”.

8. A nemzetiségi törvény a fiumei hétköznapiakban: oktatás

Az elméleti megközelítést követően álljon itt néhány példa arról, hogy valójában miként is került alkalmazásra Fiumében a nemzetiségi törvény, illetve annak egyes konkrét előírásai. A nemzetiségi törvénynek az oktatással összefüggő nemzetiségi jogokat garantáló szabályai Fiuméra és kerületére az általánosságokon túlmenően több okból is alkalmazandóak voltak. Egyrészt a provizóriumot kihirdető királyi legfelső kézirat akként rendelkezett, hogy a városi oktatásügy a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) és a magyar (közös) Országgyűlés irányítása alá kerüljön. Figyelemmel Fiume lakosságának nemzetiségi összetételére, az olasz nyelvű többségi lakosság mellett nagyszámú horvát, szlovén, német és egyéb nemzetiségű személy is élt a városban és kerületében. Az államnak pedig a nemzetiségi törvényből (is) fakadó feladata volt a következő: „Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minster teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”²⁸

²⁸ 17. §

Az állam fent idézett törvényből is folyó iskolaalapítási jogának gyakorlása első megnyilvánulási formája volt az első magyar tanítási nyelvű népiskola megnyitása 1875-ben. Ezt leginkább „*Fiume város polgárainak köz- és magánérdekei*” indokolták.²⁹ Ez nem jelentett azonnal és oktrojáltan 100% magyar oktatási nyelvet, mivel közel 20 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy valóban és kizárólag magyar tanítási nyelvű legyen az oktatási intézmény.

A középiskolák terén kissé más volt a helyzet, mivel az egyetlen fiumei gimnázium a magyar adminisztráció visszatérte után is a néhány évvel korábban ráerőltetett horvát tannyelven oktatott és felügyelete okán (a zágrábi tanfelügyelőség alá tartozott) is elkülönült státusa volt. Az olasz – és a később számottevővé váló magyar – ifjúság így nemzeti nyelven oktató gimnázium nélkül maradt. A kormány 1871-ben tűzoltásként egy olasz tannyelvű gimnáziumot hozott létre a községi alreáliskola továbbfejlesztésével (Fiumei Állami Felső Középtanoda – *Regio Ung. Ginnasio Superiore di Stato in Fiume*). Az iskola fenntartását a város is támogatta, cserébe személyzeti és felügyeleti kérdésekben bizonyos jogosítványokkal bírt. Újabb fejlemény volt a Középtanoda kormányzati átszervezése, amelynek következtében létrejöhett a *Magyar Királyi Állami Főgimnázium* (Regio Ungarico Ginnasio Superiore dello Stato). Ez már olyan környezetben működött, hogy pl. az 1902/1903-es tanévben a főgimnázium magyar anyanyelvű tanulóinak aránya már elérte a 30%-ot. Tanítási nyelve azonban még ekkor is szinte kizárólag az olasz volt. Ennek ellenére – miután a méltatlan állapotban lévő gimnáziumi főépület kiváltása rendeződött – a kormány engedélyezte az olasz középiskola (*Civica scuola reale superiore*) létesítését, amely 1912-ben kezdhetette meg működését. És akkor – hely hiányában – nem beszéltünk a *Magyar Királyi Állami Felső Kereskedelmi Iskoláról*, amelyet egyenesen a kormányzó felügyelt, vagy a kereskedelmi tengerészeket képző, legendás *Magyar Királyi Tengerészeti Akadémiáról* (Regia Ungarica Accademia Nautica), amelyet csak „Nautica”-ként említenek a mai napig. Működésének utolsó 25 évében a hallgatók 2/3-a már magyar volt (Pecz Samu tervei alapján épült főépülete Fiume fölé magasodva ma is áll).

A kormány tehát élt a nemzetiségi törvény adta lehetőségekkel, de korántsem használta ki 100%-osan az abban rejlő lehetőségeit. Például a horvát alsófokú közoktatás terén elkelt volna a központi intézkedés, mivel a város által fenntartott iskolákban teljes egészében visszaszorult a horvát nyelven történő oktatás, ugyanis Fiume csak az olasz nyelvű oktatást preferálta. Az állami beavatkozás azért is szükséges lett volna, hogy a nyíltan magyarelles horvát gimnázium negatív hatásait ily módon ellensúlyozni lehessen. Sajnos a központi oktatási kormányzat nem ismerte fel minden téren az iskolaalapításban rejlő lehetőségeket.

A város által fenntartott iskolákban egyébként a városi tanács akarata érvényesült, és az is tény, hogy számos fontos és a közoktatáshoz kapcsolódó törvények fiumei hatályba léptetése elmaradt. 1876 júniusától Fiume rendelkezett tanügyi statútummal, és bár hatályban volt a népiskolai közoktatás tárgyában született 1868. évi XXXVIII. törvénycikk is, e jogforrási megosztottság okán a magyar törvények csak az állam által alapított, illetve fenntartott állami iskolákban érvényesültek maradéktalanul, míg a Fiume által fenntartott iskolákra ez csak részlegesen volt igaz.

²⁹ FEST Aladár: *Fiume története = Magyarország vármegyéi és városai: Fiume és a magyar–horvát tengerpart*, szerk. SZIKLAY János és BOROVSKY Samu, „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, é. n., 116.

9. A hivatalos nyelvhasználat Fiumében

Az oktatás mellett a nemzetiségi törvény szabályozási tárgyai közül érdemes megvizsgálni a hivatalos nyelvhasználat kérdéseit. A nemzetiségi törvény 1–13. §-a rendezte a hivatalos nyelvhasználatot (törvényhatóságok, bíróságok stb.).

A kormány elsősorban a tervezett közigazgatási reform kapcsán, 1896-ban Dárday Sándort (a miniszterelnökség közjogi osztályának vezetőjét, jogtudóst, számos jogi publikáció szerzőjét, számszéki elnököt és országgyűlési képviselőt, a *Jogtudományi Közlöny* egyik alapítóját) küldte Fiuméba, hogy készítsen részletes jelentést a fiumei állapotokról, figyelemmel a jog világára. Dárday 1897 februárjában kiadott jelentésében³⁰ azon véleményének adott hangot, hogy a fiumei autonómiát szabályozó *Statutum* előírásai és a virilizmus hiánya miatt Fiumében „*a demagóg sovinizshta olasz elem jutott egyeduralomra*”, és emiatt például a nemzetiségi törvénynek a kormányzati hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései sem érvényesülnek, illetve a közigazgatási átszervezéstől azért idegenkednek a fiumei vezető körök, mert ez – véleményük szerint – a magyar nyelv használatának terjedését segítené elő. Dárday ugyanakkor kitért arra is, hogy a magyar törvények és rendeletek olasz fordításai gyenge minőségűek. Támogatta ugyanakkor, hogy a kereskedelmi forgalomban, különösen a MÁV által használt formanyomtatványok esetében elterjedjen a kétnyelvű ügykezelés.

Nem mehetünk el szó nélkül azon 1870 után megjelenő jogforrások mellett, amelyek egy-egy részterületen szabályozták a nyelvhasználati kérdéseket. A helyzetet némiképp bonyolította, hogy bár mindenki régóta egyértelműnek tekintette az olasz nyelv hivatalos voltát Fiumében, ennek jogszabályi alapjai a múlt kódébe veszttek. Már 1848 előtről is találhatunk példákat arra, hogy eredet- vagy forrásmegjelölés nélkül hivatkoznak az olasz nyelv hivatalos jellegére [pl. a reformországgyűlések egyikén, 1843-ban Smaich Bertalan (buccari követ) szerint „*nálunk nem a deák, hanem az olasz nyelv hivatalos*”. Ezt megerősítendő, Horhy Mihály (fiumei követ) bizalommal kérte a karokat és a rendeket annak támogatására, hogy a „*nyelvre nézve Fiuméra az eddigi gyakorlatot fenhagyatni és ezt a jelen törvényben is kimondatni akarom*”. A későbbi (jog)történeti munkák is kész tényként kezelik az olasz nyelv hivatalos státusát. Például 1912-ben megjelent könyvében Nagy Ferenc, 1941-ben Csizmadia Andor, legújabbán Koi Gyula erősítette ezt meg. Koi kifejezetten kitér az olasz nyelvű anyakönyvezés kérdésére is.³¹

Részterületet szabályozó kortárs jogforrás az 1871. szeptember 14-én kelt 3870. I. M. E. sz. a. miniszterelnöki, igazságügyminiszteri és horvát–szlavon–dalmát báni rendelet, amely arról intézkedett, hogy Fiumében egy magyar királyi törvényszék (Tribunale) állíttatik fel, míg a járásbíró-sági (Pretura) teendőket ezen törvényszék elnöke által kirendelendő

³⁰ ORDASI Ágnes: *Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról 1897. február 25.*, Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest, 2018, 533–557.

³¹ NAGY Ferenc: *Magyar városi jog*, A Rendezett Tanácsú Városok Polgármestereinek Országos Egyesülete, Budapest, 1912, 104–105. Hasonló tematikájú alapmű: CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban*, Győregyházmegyei Alap Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1941. KOI Gyula: *Az olasz közigazgatás-tudomány művelői, és hatásuk a magyar közigazgatás-tudományra (1842–1942)*, Polgári Szemle, 2014/3–6, 263–283.

egyik törvényszéki bíró végezte. Ezen, 1871. évi november hó 1. napján hatályba lépő rendelet kimondotta, hogy „*A fiumei kir. bíróság hivatalos nyelve: az olasz*”. Miután a városi telekkönyvi hivatal is a királyi törvényszék alárendeltségébe került, így a hivatalos nyelv ott is az olasz lett.

Röviden kitér az állam, illetve Fiume hivatalos nyelvére az esküdszékekről szóló 1897. évi XXXIII. törvénycikk is. Ez utóbbi törvény 4. §-a kimondta, hogy „*Esküdt csak az a magyar honos férfi lehet, a ki az alaplajstrom egybeállításának évében életkorának legalább huszonhatodik évét betöltötte és az állam hivatalos nyelvét, Fiumében pedig az olasz nyelvet érti, azon írni és olvasni tud...*”.

Szintén beszédes példa az 1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról, amely akként rendelkezett, hogy a „minisztérium” a törvényt Fiume város és kerületében az ottani viszonyok figyelembevételével rendeleti úton külön léptesse életbe.³² Ez meg is történt a m. kir. minisztérium 1910. évi 6.208. M. E. számú, december 20-án kelt rendeletével. E szerint az 1907. évi XIX. tc. rendelkezései Fiume városában és kerületében 1911. március 1-jén életbe léptek. Az ennek nyomán újonnan megszervezett fiumei kerületi munkásbiztosító pénztár könyveinek és számadásainak vezetésénél, valamint általában az ügykezelésnél az olasz nyelvet használhatta, azzal, hogy mind a magyar, mind az olasz nyelvű beadványokat köteles volt elfogadni és elintézni. Ugyanakkor a Fiumén kívül székhellyel bíró hatóságokhoz, az állami munkásbiztosítási hivatallal, illetve a budapesti országos munkás-betegsegélyző és balesetbiztosító pénztárral, valamint ennek helyi szerveivel félhasábosan magyar és olasz nyelven volt köteles kapcsolatot tartani.

Az utolsó példát, amely a nemzetiségi törvény fiumei alkalmazását bizonyítja, olyan körből merítettük, amely sok mindennek nevezhető, de a magyar törvények fiumei hatályosulása érdekében mindent megmozgató csoportosulásnak semmiképp sem. Az egyik legtekintélyesebb és legharcosabb, olasz nacionalista húrokat pengető *La Difesa* (Védelem) című időszaki lap, illetve a köré szerveződő ifjak, bár névleg kiálltak a magyar állameszme mellett, és – a nyelvi és kulturális olasz kötődés ellenére – Fiume jövőjét a Magyar Királyságon belüli autonómia keretei között keresték, kérlelhetetlen kritikáját adták a századfordulós Fiume és a magyar kormány kapcsolatának, a kormány intézkedéseinek. 1899-ben, az Autonóm Egyesületük alapszabályához kapcsolódó vitában felmerült, hogy óvakodjanak az olasz nemzetiség kifejezés használatától, mert az esetleg kirekesztően hat az egyesületi bázis szempontjából. Többen úgy vélték közülük, hogy a tagtoborzás és működés során a városi autonómiát, és nem a polgárainak etnikai hovatartozását kell hangsúlyozni. Végül az egyesületalapítók azon álláspontja győzött, hogy amennyiben a hivatalos országos statisztikákban olaszként tekintenek a fiumei lakosságra, az egyesület esetében is fel kell vállalniuk a tagoknak identitásukat. Ezt erősítette meg a polgármesteri címet (podestà) betöltő Michele Maylender is, aki egyenesen a nemzetiségi törvényre hivatkozott, amely szerinte a polgárok számára szabad választási lehetőséget nyújtott nemzetiségi hovatartozásukat illetően.³³

³² 1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról „*Ugyszintén felhatalmaztatik a minisztérium, hogy jelen törvényt Fiume város és kerületében az ottani viszonyok figyelembevételével rendeleti úton külön léptesse életbe.*” 207. §.

³³ ORDASI Ágnes: *Egy betiltott kisebbségi lap. A fiumei La Difesa története (1898–1901)*, 76, <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2017/ProMino-1702-04-Ordasi.pdf> (letöltés ideje: 2019. 03. 12.), 66.

Zárszóként arra szeretném biztatni önöket és a tudomány most távol lévő képviselőit, hogy kutatómunkájuk során jussanak bár olyan eredményre, amely a nemzetiségi törvény erényeit emeli ki vagy épp hibáira mutat rá, de egy percig sem feledjék, hogy a korabeli Európában csak kevés helyen törekedtek a nemzetiségi nyelvhasználat ilyen magas szintű törvényi szabályozására. És ez önmagában is tiszteletre méltó.

Irodalomjegyzék

1. CSÁSZÁR Ferenc: *A fiumei kikötő*. II. Füzet, Budán a' M. Kir. Egyetem betűivel MDCCCXLIII.
2. CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban*. Győregyházmegyei Alap Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1941.
3. EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér: *Fiume és a Magyar Tenger mellék*. A Tenger, A Magyar Adria Egyesület Közlönye, 1913. január–február.
4. JOÓ Gyula: *A másfélszázados polémia Fiume birtokáért = Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának 100. évfordulójára (1831–1931)*, Egyetemes Református Jogakadémia Tanári Kara, Kecskemét, 1932.
5. LÁZÁR Gyula: *Fiume, a magyar korona gyöngye*, Franklin-Társulat, Budapest, 1881.
6. FEST Aladár: *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól*, Századok, 1916/4–5.
7. FEST Aladár: *Fiume története = Magyarország vármegyéi és városai: Fiume és a magyar–horvát tengerpart*, szerk. SZIKLAY János, BOROVSKY Samu, „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, é. n.
8. JAKAB Elek: *A magyar Fiume*, Nyomtatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1881.
9. KOI Gyula: *Az olasz közigazgatás-tudomány művelői, és hatásuk a magyar közigazgatás-tudományra (1842–1942)*, Polgári Szemle, 2014/3–6.
10. NAGY Adrienn: *Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kivitel Akadémia*, Korall, 2014/56.
11. NAGY Ferenc: *Magyar városi jog*. A Rendezett Tanácsú Városok Polgármestereinek Országos Egyesülete, Budapest, 1912.
12. ORDASI Ágnes: *Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról 1897. február 25.*, Lymbus Magyarorságtudományi Forrásközlemények, Budapest, 2018.
13. ORDASI Ágnes: *Egy betiltott kisebbségi lap. A fiumei La Difesa története (1898–1901)*, 76, <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2017/ProMino-1702-04-Ordasi.pdf> (letöltés ideje: 2019. 03. 12.)
14. SCHNIERER Gyula: *Fiume múltja és jelene*, Nemzetgazdasági Szemle, 1882/3.
15. S. PALLÓS Piroska: *Támadás Fiume autonómiája ellen. A fiumei közigazgatási bizottság 1897. évről készült jelentése nyomán*, Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata, 2013/3.
16. SZÁNTÓ Andor, KRÁL Vilmos: *Fiume államjogi helyzete*, Vas Tivadar Könyvnyomdája, Budapest, 1901.

ÁBRAHÁM BARNA

A nemzetiségi törvény szlovák szemmel*

The Act on National Minorities in the Eyes of Slovaks

Abstract: As a starting point, the study underlines that one cannot speak about a homogenous Slovak nation and politics in the middle of the 19th century; therefore, it gives an overview of the plebeian-middle-class movement, of its system of values, programme, and documents in 1848–1849, 1861, and in the period of the Compromise negotiations. Afterwards, it presents the nobility of Upper Hungary, with a Slovak mother tongue and ethnic feeling, who, according to its identity in the framework of the states, has belonged to the feudal Natio Hungarica. As the narrower focus of the study, the author takes the Slovak perspective and summarizes the ethnic dimensions of the activity of parliaments in 1861 and from 1865 on. The Slovak national movement could not send its own deputy, the interests of the Slavs of northern Hungary thus being represented by Adolf Dobriansky, born as a Ruthenian; however, the Nationalities Law, Art. 1868: XLIV. could be codified rather due to the mentioned Slovak-speaking nobility, standing behind the party of Ferenc Deák. Finally, we are provided a picture of the rival programmes of different newspapers that divided the Slovak public opinion, and in connection with the law we can read about their first reactions and experiences.

Keywords: Slovak national movement, Slovak demands on autonomy, Slovak politics in 1848–1849, Slovak Memorandum (1861), Slovak perception of art. 1868: XLIV.

Összefoglaló: A tanulmány kiindulópontja, hogy a XIX. század derekán nem beszélhetünk egységes szlovák nemzetről és politikáról, ezért áttekinti a plebejus-polgári háttérű nemzeti mozgalom értékrendjét, programját és dokumentumait 1848–1849-ben, 1861-ben és a kiegyezési tárgyalások során. Ezt követi a szlovák ajkú és etnikai tudatú, de rendi identitása szerint a feudális Natio Hungarica részét alkotó felföldi nemesség bemutatása. Szűkebb tárgyaként szlovák szempontból vizsgálja az 1861-es és az 1865-ben összeült országgyűlés nemzetiségi vonatkozásait. A szlovák nemzeti mozgalom nem tudott képviselőt bejuttatni, a ruszin Dobrjanszky Adolf vállalta az észak-magyarországi szlovák képviseletét, az 1868. évi XLIV. törvény megszületése viszont sokkal inkább az említett, a Deák-párt mögött álló szlovák ajkú nemességnek köszönhető. Végül képet kapunk a szlovák közéletet megosztó folyóiratok konkurrens programjairól és a törvényt illető reakcióiról, tapasztalatairól.

Kulcsszavak: szlovák nemzeti mozgalom, szlovák autonómiaürekvések, szlovák politika 1848–1849-ben, szlovák Memorandum (1861), az 1868. évi XLIV. tc. szlovák megítélése.

* A tanulmány a *Contrasting Romanian and Hungarian histories (on the anatomy of the great debates)* című, 128151. sz. nemzetközi OTKA-pályázat keretében készült.

1. Bevezető

Jelen tanulmány szerzőjének elsődleges kötelessége, hogy előrebozsássa: a cím hagyományos kategóriáink szerint aligha értelmezhető. Egyrészt – és ez talán a kisebbik probléma – az ő szemükkel nézve az 1868: XLIV. tc. nem az, amit elnevezése vall, nem a „nemzetiségi egyenjogúságot” hirdeti meg és kodifikálja, hanem csupán nyelvtörvény, mely megengedi – mi hangsúlyozzuk: nagyvonalúan –, hogy bizonyos területeken használható az anyanyelv. A történész előtt tornyosuló nagyobbik kihívás az, hogy a XIX. század derekán nem mondható meg egyértelműen, ki a szlovák, pontosabban: mi a szlovák, azaz kikből áll, sőt létezik-e egyáltalán szlovák nemzet.

Fáradalmas, de megkerülhetetlen feladatunk tehát, hogy vázoljuk, mely tényezők hogyan képviselték a valós és vélt szlovák érdekeket, hogyan szolgálták a nemzetépítés ügyét. Külön kell tárgyalnunk – és még azt is kétfelé bontva – a polgári állású, modern nemzettudat által vezérelt csoportot, a rendiségben iskolázott, premodern *hungarus* identitású, de a magyarosítást – még – elfogadni nem képes szlovák ajkú felföldi nemességét, és a szlovák voltát hangsúlyozó, de a magyar nyelv térnyerését elfogadó lojális erőket.

2. A plebejus nemzeti mozgalom igényei és eredményei 1848 márciusától az 1865-ös választásokig

Ha ezt halljuk: „a szlovákok”, akkor a mai nemzetükben gondolkodó és a magyarosítással, sőt a magyarsággal szemben álló személyekre gondolunk, aligha véletlenül, hiszen ezt szentesítette és élteti máig saját önképük, a szlovák történetírás és a mindenkori szlovák államrezon.¹ A nemzeti mozgalom (maroknyi és megosztott) csapata az 1830-as évektől általánosságban, hegeli alapon hirdette: minden nemzet a világszellem öntudatosodásának nélkülözhetetlen láncszeme, konkrétan pedig: a szlovákság nem csak őslakosa Hungáriának (melyet nyelvükön ugyanígy – Uhorsko – jelöltek), hanem

¹ Vladimír Mináč író klasszikus tétele: „*A magyarság a szlovák politika végzete. [...] Mozgásiránya a magyar politika mozgásirányának a negatívja, koncepciói ellenkoncepciók, hangja visszhang csupán.*” Nemzet él itt [1965]. In: MINÁČ Vladimír: *Összefüggések*, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1980, 86. A szlovák gondolkodás magyarságképét érzékelteti: *Magyarságkép a XIX–XX. századi szlovák irodalomban* (szemelvénygyűjtemény), összeállította és a bevezetőt írta: ÁBRAHÁM Barna, Magyar Napló 2006/18, 11, 41–68. A magyarországi nemzetiségpolitika és nemzetiségi törekvések e korszakbeli forrásait közli: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1049>; KEMÉNY G. Gábor: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.; BALOGH Sándor (főszerk.), SÍPOS Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. Átfogó feldolgozása: KEMÉNY G. Gábor: *A nemzetiségi kérdés története. I. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*, Budapest, 1947.

a roppant szláv nemzet központja, és fejlett IX. századi, nagymorva államiságának köszönhetően a barbár magyarok tanítójává válhatott.

1848 tavaszán érzékelték, hogy az áprilisi törvények az általános jogegyenlőség kimondásán túl nem adják meg a nem magyar népeknek a nemzeti fejlődés lehetőségét. A lipcseiak már a forradalom után követelték, *„hogy szlovák nemzetiségünk joga, amelyről nem akarunk lemondani, és nem is szabad lemondanunk, a politikai és társadalmi életben számunkra szentül biztosítva legyen és örök időkre sértetlenül és érintetlenül megmaradjon”*, követelve a szlovák elsődleges használatát a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és az oktatásban.²

Konkrétabban fogalmazott a breznóbányaiak májusi petíciója (középfokon és a tanítóképzőkben is szlovák tannyelv, a magyar pedig tantárgy legyen),³ majd május 10-én a nemzeti mozgalom vezetői (Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža) Liptószentmiklóson meghirdették *A Szlovák Nemzet Kívánságait*. Határozottan üzentek: *„A magyarországi hazában élő szlovák nemzet kilencszáz esztendő álom után magát az ország ősi nemzetének érzi, és annak tudatára ébred, hogy ez a szent föld és anyaország, ahonnan származik, és amely ősei régi dicsőségét elbeszélő bölcsője és az a színtér, amelyen atyái és hősei véruket ontották a magyarországi koronáért, a legutóbbi időkig csak mostohája volt, amely irgalmatlanul bánt véle és nyelvét és nemzetiségét a szégyen és gyalázkodás bilincseiben tartotta.”*⁴

A petíció szempontunkból legfontosabb pontjai:

- a magyarországi nemzetek általános országgyűlésében a képviselők kötelesek nemzetük nyelvét használni és a többi képviselt nemzet nyelvét ismerni (!?);
- külön nemzeti gyűlések, ennek megvalósításához néprajzi határokat kell kijelölni, *„hogy minden nemzet erősen vonzódhassék és jogosult legyen vonzódni nemzeti központjához, és hogy se a magyar kisebbség ne legyen kénytelen a szlovák többségnek, se a szlovák kisebbség a magyar többségnek szolgálni és magát alávetni”*;
- módosítandó az a törvény (1848. évi XVI. tc., e), mely szerint *„a köztanácskozási nyelv mind a gyűléseken, mind a bizottmányokban Magyarországra nézve egyedül magyar”*,⁵ amivel *„nemzetünket mintegy törvénnyel kényszerítik törvénytelenésre”*, helyette vezessék be az anyanyelvet!
- teljes nemzeti, szlovák tannyelvű iskolarendszer – elemi, polgári reáliskolák, leánynevelők, tanítóképzők, papneveldek, gimnáziumok, líceumok, akadémiák, végül saját műszaki főiskola és egyetem;
- saját nemzeti színek (piros-fehér) használata;
- náluk a nemzetőrséget szlovákok vezessék szlovák vezényleti nyelvvel.

Mivel a forradalmi kormányzat a petíciót nem tárgyalta, sőt elfogatóparancsot adott ki a vezetők ellen, Štúrék Prágába mentek, és kezdeményezőként részt vettek a birodalom szlávjaik képviselő Szláv Kongresszus megszervezésében. Itt a csehek

² A szlovák nemzeti mozgalom Liptó megyei híveinek a megyegyűléshez intézett petíciója. Közli: SPIRA György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980, 152–153.

³ *Uo.*, 162.

⁴ Teljes szövege: *Uo.*, 163–164.

⁵ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800016.TV>

olyan föderációs tervet ismertettek, mely egy tartományban egyesítette volna a cseh és a szlovák (valamint a lengyel és az ukrán) területeket. Štúrék viszont ezt a keretet legalább olyan veszélyesnek láthatták (az utóbbi fél évtized a cseh nemzeti mozgalommal folytatott nyelvi vitákkal, kölcsönös vádaskodással telt), mint Pest elutasító álláspontját, s kijelentették, hogy „*a szlovákok problémáikat nem Magyarországtól elszakadva és a csehekkel egyesülve, hanem a jövőben is a magyar államkötelék keretei között szándékoznak megoldani*”.⁶ A Kongresszust hamarosan maga alá temette az elfojtott prágai fölkelés, a csehek vezetője, František Palacký azonban a birodalmi gyűlés számára 1849 januárjában kidolgozott alkotmánytervében újfent egy kiterjesztett cseh tartománycsoporttal számolt: Csehország, Morvaország és Szilézia cseh lakta része, valamint egész „Szlovákia”.⁷

A szlovák vezetők még az előző ősszel megszervezték Bécsben a Szlovák Nemzeti Tanácsot (*Slovenská národná rada*) és a Szlovák Légiót, mely átlépte a határt. A szeptember 19-i miavai gyűlésen Štúr kikiáltotta *Szlovákia* önállóságát Magyarhon keretén belül, és megkezdődött az autonóm közigazgatás szervezése. A fölkelés azonban elszigetelt maradt, a morva határ menti szűk térre korlátozódott. A téli hadjárat, immár a császári hadsereg kötelékében, jelentősebb középszlovák területre hatolt be, és Jozef Miloslav Hurban immár *Szlovákia* Magyarhonból való kihatását követelte (gr. Stadion belügyminiszter január eleji terve is önálló szlovák közigazgatási egységgel számolt). A vezetők kérvényt fogalmaztak a császárnak, melyben *Szlovák Nagyfejedelemség* néven önálló koronataromány megszervezését kérték, ám a március 4-i oktrojált alkotmány kihirdetése után ez időszertlenné vált. Átdolgozott formában március 20-án nyújtotta át a delegáció Olmützben a *Márciusi Folyamodványt*, mely a szlovák nemzet odaadó hűségére és hadi érdemeire hivatkozva kérte „*a majd három millió lelket számláló szlovák nemzetnek mint olyannak meghatározott országhatárokon belüli elismerését. Ezzel csak arra az országra utalunk, amelyet ősidők óta lakunk, amelyben a mi saját nyelvünk otthon van és a mindennapi életben egyedül használatos, amely hajdan a történelem színpadára történt fellépésünk bölcsője volt, s amely ha más területekkel együtt is alkot egy politikai egészet, ősidők óta sohasem veszette el a szlovák föld, a Szlovákia (zem slovenská, Slovensko) nevet*”. A „*magyar nemzet uralmának visszatérésétől megvédelmezett*” Szlovákia az ausztriai monarchia egyenjogú tagjaként tarthasson évente tartományi országgyűlést, és saját, szlovák nyelvű közigazgatása legyen.⁸ A kérvény sikertelen maradt, bár Világos után szlovák kormány megbízottak kétszer újra benyújtották.

Az abszolutizmus időszaka semmiféle politikai szervezkedést nem tett lehetővé, ám a szlovák nemzetiek dokumentálhatták jótéteményeket Bécs részéről. Ferenc József beszercebányai püspökök nevezte ki a nyíltan szlovák öntudatú Štefan Moyzest, majd további két személyt emelt hasonló méltóságra. Moyzes erőfeszítései nyomán a német mellett csehül, illetve szlovákul kezdtek oktatni a beszercebányai katolikus állami gimnáziumban, 1862-ben pedig megnyílt a nagyrőcei evangélikus fő-, 1867-ben pedig

⁶ SPIRA: *i. m.*, 58.

⁷ Jan HAVRÁNEK: *Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában. (František Palacký – a politikus és kora) = Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918*, szerk. SZARKA László, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 120.

⁸ SPIRA: *i. m.*, 206–207.

a turócszentmártoni algmnázium (majd 1869-ben a hasonló katolikus znióváraljai intézmény), megszületett az oly régóta áhított anyanyelvi oktatási rendszer. 1863-ban összemzeti kezdeményezésként, a megyei tisztikar tüntető részvételével, az uralkodótól érkező üdvözléssel és némi adománnyal Turócszentmártonban megalakult a nemzet közművelődési szervezete, a Matica slovenská.

A negyvennyolcas vezérkarból is többen jutottak pozícióba, a kisebb, szolgabírói pályák (Turócban Janko Jesenský Gašparé, Ďurka Toček) mellett kiemelendő: Ján Francisci-Rimavský előbb megyei megbízott lett Debrecenben, majd helytartósági tanácsos, végül egy évig Liptó megye főispánja. Štefan Marko Daxnert Gömör és Kis-Hont megye államügyészévé nevezték ki, később megyei törvényszéki bíró lett Nagykállóban, majd Gömör és Kis-Hont megye alispánja, végül a debreceni váltó-törvényszék rendes ülnöke.

A magyar történeti gondolkodásban sötét színű abszolutizmus éveit társadalmi-kulturális szempontból tehát a szlovákság számára sikertörténet, maga a Provizórium pedig mint „a” liberalizmus időszaka fog rögzülni – szemben a kiegyezést követő „despotikus”, magyarosító fél évszázaddal.

Politikai föllépésre persze csak 1861-ben, az országgyűlési munkálatok idejében kerülhetett sor. A turócszentmártoni nemzetgyűlés június 7-én, éles belső viták után (több vezető személyiség elutasította az irreálisnak tekintett területi elkülönülést) elfogadta *A Szlovák Nemzet Memorandumát*. Az irat a szlovákok hangoztatott őslakos volta, egykori magas civilizációja és államisága alapján a magyar nyelv kiváltságolása előtti egyenlő helyzetet kívánta visszaállítani: *„Úgy a csatatéren, valamint a közös törvényhozás terén is, minden nyelvkülönbség mellett igen jól megértették egymást a haza különböző népei, [...] egynek sem jutott eszébe másnak a nyelvét megvetni vagy éppen gyűlölni, egyben sem támadt azon vágy, a maga növekvését másnak kiirtására fektetni, vagy a maga külön nemzeti érdekeit azon polcra tolni fel, melyen egyedül e haza valamennyi népeinek közös érdeke erősen és állandóan foglalhat helyt.”*⁹

A Memorandum követelte, *„hogyan hazánkban nemzeti egyediségünk (individualitásunk) s nemzeti nyelvünk mint honi nyelv [...] ármányok s megtámadtatások ellen biztosítva legyen. [...] Mivel azonban minden, mi az anyagi világban létezik, csak bizonyos térben és időben létezhetik, ez oknál fogva: szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyet az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (hornouhorské slovenské okolie) előismerve s személyesítve legyen”*. Az úgymond „legtisztább szláv megyék” (Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros) mellett a vegyes Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén megyék szláv részei vagy új megyékké volnának alakíthatók, vagy északi szomszédjukhoz lennének csatolhatók. A „más nemzetbeliek” (nem a nemesek, mert azok a Memorandum szerint „elfajult” szlovákok, akik a korszellem hatására bizonyára visszatérnek „a nemzet és a nép ölébe”) nemzeti különállást és jogokat nem igényelhetnek.

⁹ Teljes szövege: *1-ső melléklet a 133. sz. irományhoz = Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai II.*, Pest, 1867, 251–257., idézett hely: 252. Összefoglalja: KEMÉNY: *A nemzetiségi kérdés... i. m.*, 65–68.

A Memorandum fő nyelvi követelése:

- [a Kerületben] „*a mi nyelvünk legyen egyedüli hivatalos nyelv, úgy a polgári, mint az egyházi nyilvános élet terén, s egyedüli tanítási nyelv az iskolákban, mert azt hisszük, hogy nemzeti nyelvünk, mint nemzetünk szellemének valóságos kifejezése, mint nemzeti művelődésünknek egyedüli eszköze s emeltyűje, az általunk lakott területen tehát, a maga lakában, nem lehet egy szorosabb körre, egy alárendelt szerepre utalva...*”
- feljebbviteli és legalább egy váltótörvényszék szlovák hivatalos nyelvvel;
- az országos legfőbb semmisítő törvényszéknél és a közigazgatási legfőbb hatóságoknál szlovákul tudó és a nemzet igaz és hű fiainak elismert előadók;
- a nemzeti szabadsággal és jogegyenlőséggel össze nem egyeztethető törvények (1791: XVI., 1792: VII., 1805: IV., 1836: III., 1840: VI., 1844: II., 1848: 5. §. 3. és 16. lit. E) eltörlése;
- szlovák jogakadémia;
- a pesti egyetemen szlovák nyelv és irodalom tanszék;
- irodalmi és erkölcsnevelő társulatok szabad alapítása.

Az országgyűlés nem tárgyalta a beadványt, sőt a megyei erők sokfelé tiltakozó akciókat szerveztek. A felosztatás után a szlovák nemzeti vezetők közvetlenül Ferenc Józsefnek terjesztették elő, konkrétabb tartalommal: a kerületnek saját országgyűlést, törvényhozó és végrehajtó hatalmat igényeltek. A császár azonban a magyar uralkodó körökkel kereste a megegyezést, ezt nem kívánta radikális államjogi átszervezéssel nehezíteni.

Ami az országgyűlés terepét illeti, nemzeti elkötelezettségű szlovák nem jutott be a parlamentbe, a Sáros megyei, de ruszinnak tartott Dobrjanszky Adolfot tekintették az északi szlávok képviselőjének, ám ő sem jutott el addig, hogy előadhassa programját.¹⁰ Ennek lényege az alábbiakban foglalható össze:

- Az orosz [azaz ruszin] lakta területeken „*akár egyedül, akár a szlovákokkal vegyesen, orosz vagy szlovák–orosz megyék létesíttessenek*”, teljes körű orosz ügyintézővel.
- Az alispán, a szolgabíró és a tisztviselők oroszok legyenek, függetlenek a magyar uraktól. „*Az orosz vagy orosz–szlovák megyék saját districtust alakítsanak*”, orosz bírósággal, jogakadémiával, gimnáziummal.
- Évente nemzetgyűlés, egyházi és világi képviselőik megválasztása. Orosz metropólia és máramarosi orosz püspökség felállítás.
- Orosz képviselők minden vezető országos intézménynél.¹¹

A röplapnak gyakorlati hatása az országgyűlés felosztatása miatt természetesen nem lehetett.

¹⁰ A közismerten ruszofil Dobrjanszky a ruszin nemzeti gyűlésen anyanyelvű igazgatású megyéken alapuló, ruszin nemzetgyűlést is magában foglaló területi autonómia programját képviselte, amire a *Kárpáti Hírnök* így reagált: „*Itt Ruthéniát vették tervbe, [...] némely túlbuzgó pánrusszok külön vajdaság, nemzeti autonómia, kongresszus mellett buzgólkodnak*”. Idézi: MAYER Mária, *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Akadémiai, Budapest, 1977, 28. Az országgyűlésen azonban ezt nem tudta előadni, mert 1849-es, a cári csapatok oldalán folytatott tevékenysége, majd az abszolutizmus szolgálata miatt megsemmisítették mandátumát. Beszédét Bécsben tudta kinyomtatni.

¹¹ MAYER: *i. m.*, 33. KEMÉNY G. Gábor némileg eltérő tartalommal ismerteti: *A nemzetiségi kérdés története*, 68.

3. Szlovákként a Natio Hungarica sáncain belül - a felföldi nemesség kettős identitása

A felföldi, szűkebben a szlovák nyelvhatáron túli nemesi családok nyelvhasználata és identitása csak az elmúlt két-három évtizedben kapott figyelmet, mind Szlovákiában, mind Magyarországon. A „magyar úr – szlovák jobbágy” lapidáris tétele immár a múlté: a kutatások rámutatnak, hogy a főnemességnél legalább a XVIII. század derekáig, a közép- és kismemességnél pedig legalább a XIX. század közepéig a vidék, jelesül jobbágyaik nyelve az uralkodó. Érzékeltessük mindezt néhány példával!

Stúr egy 1842-es levele megragadta a Nyitra megyei közgyűlés felpaprikázott hangulatát, a másfél ezernyi, jórészt kismemes felháborodását „[...] minden rossz a magyarosításból ered, önök megcsaltak minket, hiszen olyan nyelven beszélnek, amelyet mi nem értünk, önöknek szlovákkul kell beszélniük, mi szlovákok vagyunk, szlovák nemesek, szlovák nyelvünknek olyan értéke és súlya kell, hogy maradjon, amilyen egykoron volt neki”.¹² A lipitói nemesek pedig 1840-ben hangzavart keltek a számukra érthetetlen magyar beszéd alatt, ami országos hírnévre tett szert, Kossuth is nehezményezte a *Pesti Hírlapban* (ő még úgy tudta, hogy az egész gyűlés szlovákkul zajlott).¹³ Az 1861 őszen zajlott lipitói megyegyűlés nemzethű szónoka szenvedélyes kérdést intézett a jelen levő nemesivadékokhoz: e familiák (Bogomir/Szent Iványi, Smrečani, Bán, Podhorný, Podhorány, Horanský, Okoličani, Maťašovský, Paludai, Platthy, Kubinyi, Rakovský, Pongrác család és a többiek) „nem az ősi, tiszta szlovák fajtól származnak? [...] És mindezek, folytatta, azelőtt nem szégyellték szlovák anyanyelvüket, nem mondtak le róla, nem titkolták, [...] maguk között is szívesen beszéltek, leveleztek szlovákkul, sőt akadtak, akik szlovák könyveket írtak, nyomattak.”¹⁴

1848-ban világossá vált, hogy ez a nemesség akár kardot is képes ragadni, mégpedig saját kormánya ellen, ha úgy érzi, az új rend (az áprilisi törvények) veszélybe sodorják vezető szerepét a megyegyűléseken. Az említett kötelező magyar nyelvű tárgyalásra kevesen voltak képesek, ezt a legtöbb helyen nyilván rugalmasan kezelték, több vármegye (Árva, Trencsén, Zólyom) viszont a latin helyett a szlovák nyelvűség engedélyezését kérte, a „vezérmegye”, a tisztán szlovák Turóc (Fényes Elek kevés német mellett magyarokat nem tudott kimutatni) viszont a kérvényezés után fellázadt, köznép és nemesség lelkesen fogadta Hurbanék önkénteseit, Kossuthnak a megyéből származó Justh Józsefet kellett kiküldenie kormánybiztosként, akinek így alkalma nyílt, hogy testközelből rálásson a magyarosítás buktatóira.¹⁵ Az Októberi Diplomát kihasználva a megyeháza újfent „hallatlan” esemény színhelye lett. „*Midőn 1860-ki december 20-kán az októberi diploma folytán Turóc megye ismét szervezkedett, és Hodzsa András evang. lelkész*

¹² Idézi DEMMEL József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014, 31.

¹³ KOSÁRY Domokos: *A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841–1844*, Századok 1943/75, 7–10, 396. Bővebben: DEMMEL: *i. m.*, 32.

¹⁴ *Opis liptovského stoličného shromaždenia dňa 23. a 24. septembra t. r.*, Pešťbudínske vedomosti, 5. novembra 1861. 1.

¹⁵ Az 1848–1849-es eseményeket részletesen ismerteti DEMMEL: *i. m.*, 74–107.

indítványozta, hogy a jegyzőkönyv tótul is vezettessék, ez ellen pedig Lehoczky János felszólalt, idősb Justh József azonnal pártolta az indítványt, azt befolyásánál és tekintélyénél fogva minden további ellenmondás nélkül határozattá emelte, bátorítván az által nem csak a Túróczi panszláv elemet jövőre is, de példát szolgáltatván ez által a többi nemzetiségnek országszerte hasonló követelményekre.”¹⁶ Révay Simon főispán a megyegyűlésen érzékeltette, hogy az anyanyelvűség a belső békét is szolgálja: „nehogy jövőre testvér testvér ellen, polgár polgár ellen fegyvert fogjon, igen szükséges [...] miszerint a magyarok és tótokkal [...] a haza boldogságát testvérileg fenntartsák”.¹⁷ A nemesség és maga a tisztikar a Memorandum-gyűlésen (1861) és a Matica megalapításánál (1863) is exponálta magát

Liptó vármegye ugyancsak áttért a szlovák tárgyalási nyelvre. A már említett megyegyűlésen az egyik tekintélyes szereplő sietett kijelenteni, hogy ő is a szlovák nemzet fia, miközben magyarbarát, az országgyűlés munkáját védő fölszólalásából politikai nemzetfölgőség áradt: a nyelvért nem adja föl a szabadságot (azt fejezve ki, hogy nem a nem magyarok jogai az elsődleges tárgy). A megjelent beszámoló szerint a főispán magyar bevezető mondatai után egyetlen nem szlovák szó sem hangzott el a tárgyalás során.¹⁸ Az itteni nemesség vagy egy része szlovák nyelvre és identitása az évtized végén is természetesnek tűnt, 1868 őszén nemzetiek találkoztak népes nemesi társasággal, abban a megye alispánjával, aki kifejezte óhaját, hogy ezekben a megyékben a hivatali nyelv – az egyéni szabadságot nem sértve – legyen a szlovák.¹⁹ A szervező irányzat lapja lelkes cikkben üdvözölte a szlovák nemesség újjászületését, egyesülését a néppel, azt, hogy belátja, nem kell a magyarok szolgájának, nyelvük alávetettjének lennie. A szerző szerint ez utóbbi téren nincs elrendelt különbség: „A magyar nyelv önmagában nem ’úri’ nyelv, ez a nyelv az Alföldön ugyanúgy a köznép nyelve, mint a Felföldön a mi szlovák nemzeti nyelvünk.” A magyarok pedig nem urai a szlovákoknak, „egy hajszállal sem különbek”, uralmukat a szlovákok el nem ismerik soha. A szlovák nemességnek fel kell végre emelkednie önbecsülésben, anyanyelve tisztelésében.²⁰

Zólyom vármegyében, ahol a polgári elem volt jelentős részben szlovák, 1861-ben szintén felvetődött a probléma. „Itt fellépett Július Plošic a szlovák hivatalos nyelv érdekében, és e kicsi, de bátor, lelkes legény beszédének nagy hatása volt, amit abból is látni lehetett, hogy maga a főispán, Anton Radvánszky úr [a forrás szlovák nyelvű, br. Radvánszky Antanról van szó – Á. B.] támadta elég élesen, de nem nyersen.” Am annak unokatestvére ráförmedt, „hogy ez a nép lázítása, hogy bánja és bänni fogja, hogy Plošicot a bizottságba fogadta”, amivel elvágta az ügyet.²¹

Fontos tanulságként szolgálhattak mindezek a hatvanas évek törvényhozói számára.

¹⁶ A névtelen jelentést idézi: DEMMEL: *i. m.*, 162.

¹⁷ Idézi: DEMMEL: *i. m.*, 164.

¹⁸ *Opis liptovského stoličného shromaždenia*. In: *Pešťbudínske vedomosti*, 1. novembra 1861. 3. 8. novembra 1861. 3.

¹⁹ Közli: František BOKES (zost.), *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*, II, VSAV, Bratislava, 1965, 133–135., magyarul: DEMMEL József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)*, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2016, 219–224.

²⁰ *Slovenské zemänstvo*. Közölve: BOKES: *i. m.*, 136–137, magyarul: DEMMEL: *i. m.*, 191–193.

²¹ Idézi: DEMMEL József: „A nemzetiségi törvény megzavarta az elméket.” *Az 1868: XLIV. törvény visszhangja a felső-magyarországi regionális politikai elitek körében = Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. KOVÁCS Kálmán Árpád, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019, 233.

4. A szlovák politika és a nemzetiségi törvény megszületése

A národovec ('nemzethű') tábor erőteljesen készült az 1865-ös választásokra, jelöltjeik programja vagy az egységes Ausztria mellett szállt síkra, vagy legalábbis párhuzamos magyar–nem magyar tárgyalásokat sürgetett, melyek eredményeként minden hazai nemzetnek teljes önkormányzatot kell nyernie.²² Egyik sem jutott be, a felföldi szláv ügy képviselője megint csak Dobrjanszky Adolfra maradt (megválasztását többen most is megpróbálták érvényteleníttetni, de a bizottság ezúttal igazolta. Látványos, de nem különösebben sikeres szerepet játszott, csatlakozott a Mocsonyi–Branovácsky–Miletic-féle nemzetiségi törvényjavaslathoz, mely a hat történeti országos népség teljes egyenjogúságára alapozott,²³ de a következő, meglehetősen kényes feladatot már nem oldotta meg.

Huszonhárom szépasságú szlovák község, részben az ő közreműködésével, petíciót fogalmazott az országgyűlés számára, láthatólag megelégedve a Tisztelt Ház, mondhatjuk, szabotáló hozzáállását, kérelmezve, „*hogyan haladék nélkül térjen át a nemzetiségi kérdés tárgyalására, és oldja meg azt a jog és igazság alapján*”. Ezután következik a kérvényező szlovák vonatkozású törvénytervezete, mely követeli a szlovák nemzet egyenjogúságának elismerését, a megyék nemzetiségi alapú kikerekítését, az ottani nyelven történő igazgatását, az országos szerveknél szlovákok arányos alkalmazását, szlovák osztályok felállítását, saját nemzetgyűlések engedélyezését, az országos mellett a fehér-kék-piros lobogó szabad használatát, a szlovák tanítási nyelvet minden szinten (a gimnáziumokban a magyar nyelv legyen tantárgy!), hat állami fenntartású fő- és nyolc al-gimnáziumot, két fő- és hat alreáliskolát, két tanítóképzőt, mezőgazdasági és ipari iskolákat, két jogakadémiát, a pesti egyetemen rendes tanárt, a szlovák nyelv és további oktatókat minden egyéb tárgy oktatására. A nemzet lélekszámához mérten államilag támogatandók a tudományos társaságok, egyesületek.²⁴

Dobrjanszky a petíciót taktikai okból nem terjesztette az országgyűlés elé (a pesti szlovák lapban 1868. február 7-én megjelent követelés így is tiltakozáshullámot váltott ki). Felszólalt még a törvény záró vitájában (1868. november 25.), ahol (másokhoz hasonlóan) megragadta a többségi (Deák hatására módosított, immár az egységes politikai magyar nemzet alapján álló) és a kisebbségi (nemzetiségi) javaslat lényegi különbségét: „*a többségi javaslat nem abban tér el a kisebbségi javaslattól, hogy a törvényhatósági területek kikerekítését, a nyelvek bizonyos területhez kötött uralmát, és a hivatalok, méltóságok, a nemzetek közötti aránylagos megosztását el nem fogadván, az egyéni szabadság alapján kívánja megoldani a nemzetiségi kérdést, hanem abban tér el elvileg a kisebbségi javaslattól, miként hallgatással mellőzve az ország nemzetéinek tényleges s törvényes létét, az egyéni szabadságnak a nyelv használata körüli lényeges korlátozására szorítkozik, s ez által alapját veti meg azon legújabb időben mindinkább elharapózó törekvésnek, mely egyenesen tagadásba vévén a nem-magyar nemzetek létét, egyedül a magyar nemzetet ismeri el nem csak, hanem azt, mint állítólagos politikai nemzetet igyekszik az ország népének, tehát az állam politikai*

²² A választási programokat közli: BOKES: *i. m.*, 432–440.

²³ Közli: KEMÉNY: *i. m.*, 85–92.

²⁴ Közli: KEMÉNY G., *Iratok a nemzetiségi...*, *i. m.*, 75–77.

*tényezőjének helyébe állítani...*²⁵ Úgy vélte, a nemzetiségi törekvések visszanyúlnak a Hármaskönyvig, Werbőczy úgymond felsorolja az egyenrangú hazai nemzeteket (mint későbbi felszólalók rámutattak, a *nationes* kifejezés valójában a jobbágyságot fedi).²⁶ Szereplése hattyúdalaként november 29-én ott volt a tiltakozásként kivonuló 24 nemzetiségi képviselő között.

Mégsem állíthatjuk, hogy „a szlovákok” nem hatottak a lassan-lassan születő törvényre. A szálak ismét Justh Józsefhez vezetnek. A Deák Ferenc jobb kezének tekinthető, a parlamenti frakciót vezető turóci nemes, nyilván negyvennyolcas megdöbbenő tapasztalatai hatása alatt 1867-ben, a köztörvényhatóságokról szóló miniszteri javaslat tárgyalásánál felvetette: a nem magyar vidékek törvényhatósági testületeiben bárki szabadon használhassa anyanyelvét, és ez minden valószínűség szerint meghatározta a majdani törvény megengedő rendelkezését (2–6. §), miközben a törvényhatóságok integritása nem sérülhetett. Elfogadható tehát a mai kutató megállapítása, miszerint a törvény nem a kerületet követelő szlovák nemzetiek, hanem a magyarul nem beszélő helyi nemesi eliteknek kívánt kedvezni.²⁷

5. A pálya szélén. A nemzeti tábor állásfoglalásai

Habár a padsorokban nem teheték, sajtójában, rölapokon a nemzetiek számos alkalommal kifejtették nézeteiket, előbb a születő dualizmus rendszerével, majd a készülő törvénnyel kapcsolatban. A Birodalom és abban Magyarország berendezkedését illetően legcsak annyit említünk, hogy autonóm területekre épülő összbirodalmat képzeltek, legalábbis párhuzamos tárgyalásokat sürgettek a magyarság és a többi nemzet között, elítélték „a hárommillió (!) szlovák nemzet, a magyar nemzet idősebb testvére jogtalan helyzetét”, titkos körlevélben pedig a szlovák kérdés megoldását sorsdöntő fontosságúnak minősítették a Birodalom számára, mert Magyarország második legnagyobb nemzeteként az ő jogainak biztosítása törheti meg a magyar arisztokrácia uralmát, adhatja vissza Ausztria egyensúlyát, normális működését.²⁸

Elméleti cikkben elvetették a történeti jogra épülő területi egységek rendszerét, tehát a magyar – egyben a cseh – politikai nemzet fogalmát.²⁹ A dualista megoldás győzelmében az utolsó pillanatig kételkedtek, sőt megszületése után sem aggódtak túlságosan, biztosak voltak abban, hogy a Monarchia pénzügyi és egyéb gondjai, valamint a szlávok és románok túlsúlya, ezután csak erősödő összetartása az új rendszert, ha egyáltalán sikerül bevezetni, gyorsan meg fogja bukztatni.³⁰

²⁵ E részét közli: KEMÉNY G., *Iratok a nemzetiségi...*, i. m., 141–142.

²⁶ KEMÉNY G. GÁBOR, *A nemzetiségi kérdés története...*, i. m., 99.

²⁷ DEMMEL, „Pánszlávok a kastélyban” ..., i. m., 195., ill. DEMMEL, „A nemzetiségi törvény megzavarta...”, i. m., 235.

²⁸ A választási programok kiadását lásd 20. lábjegyzet, Daxner körlevelét lásd uo., 443–446.

²⁹ *Foederalismus*, Pešťbudínske vedomosti, 7. szeptember 1866. 1.

³⁰ Andrej ČERVENÁK: *Program Slovenska* [1866. közepe] = *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*, II, szerk. František BOKES, VSAV, Bratislava, 1965, 14. Az első, magabiztos reakció: *Pešťbudínske vedomosti*, 4. januára 1867. 1.

A kiegyezési tárgyalások kapcsán – melyek 1866 őszén látszólag kátyúba jutotak – a pesti lap figyelmeztetett, hogy a magyar pártok a kudarc ódiomát a nemzeti egyenjogúságot óhajtó nemzetiségiekre fogják háritani, amit a nemzeti tábor nevében elutasított.³¹

A nemzetiségi kérdés – szó szerint vett – állásáról a pesti lap többször kemény kritikát mondott, leghatározottabban 1867. május 24-én megjelent cikkében. Eszerint, míg a bajban a magyarok ígértek sok mindent, most, a kiegyezés óta „*az országban minden befolyás, minden előny az alkotmányosság és szabadság élvezetének minden előfeltétele – mint egy ellenség által meghódított és leigázott országban – a 'Deák-klub' híveire szállott, és a nem-magyarokat hol furfanggal, hol erőszakkal, de 'minden áron' kirekesztették. A nemzetiségi kérdésben kiküldött országgyűlési bizottság – füle botját sem mozgatja; mintha az országgyűlésnek érzéke sem volna a nemzetiségi kérdés iránt; a minisztérium ugyan az egyik törvényjavaslatot terjeszti be a másik után, de a nemzetiségi kérdéstről szó sincs.*” Márpedig a nem magyar népek, így a szlovákok „*az életnek és a szabad nemzeti fejlődésnek tartós és minden körülmények között biztos jogát el akarják érni és így azt kívánják, hogy [...] országos és a trón által elismert, tehát országos törvénnyel és koronázási diplomával megerősített és biztosított jog legyen. [...] Mivel Ő felsége koronázására a törvényhozás és a politikai előkészületek már a tárgyalás fokán vannak: tisztelettel kérjük az országgyűlést és a magas kormányt: félreérthetetlenül hasson oda, hogy a nemzetek – és közöttük a szlovák nemzet – nemzeti életének és szabad fejlődésének biztosítása érdekében még a koronázás előtt országos törvény hozassék, s hogy ezt a törvényt koronázási oklevéllel biztosítsák. Mint az ország mintegy három millió szabad polgárának független szócsöve, e kívánság kifejezésére feljogosítottnak érezzük magunkat, ugyanakkor azonban kötelességünknek érezzük ezt magával az országgal szemben is, mert nagyon nem tartjuk tanácsosnak az idő indokolatlan elhúzásával s a menthetetlen tologatással az emberi erőt és gyarlóságot kísértésbe vinni s kihívni a változhatatlan és kérlelhetetlen lelki és természeti törvények önnön maguktól nőő következményeit.*”³²

A nemzeti tábor másik irányzata 1868-ban megfogalmazta a maga törvényjavaslatát (arra hivatkozva, hogy a kiküldött bizottság három év alatt nem tette le a magáét az asztalra), melyet szinte egészében bármely nemzethű gondolkodó aláírhatott volna. Kezdő mondatai: „*A Magyarországon élő szlovák nemzet politikai, állampolgári és társadalmi tekintetben teljesen egyenjogú a magyar és a többi nemzettel. Magyarország minden nemzete egy egységet alkot, amelynek részei a következő nemzetek: szlovák, magyar, horvát, szerb, ruszin és román.*”³³ A tervezet az eddig megszokott széles körű nyelvi jogokat követeli. Mi hiányzik? A területi autonómia, a Kerület követelménye.

³¹ Štefan Marko DAXNER: *Pred snemom* (Az országgyűlés előtt), Pešťbudínske vedomosti, 20. novembra 1866, 1.

³² *Úctivá ale súrná žiadost'* (Tiszteletteljes, de sürgős kívánság), Pešťbudínske vedomosti, 24. mája 1867, 1. Magyarul közli: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok I.*, 24–26.

³³ Közli: DEMMEL: *Magyar haza...*, i. m., 216–219.

6. Szlovák politikák kora

A szlovák eredményes fellépést, érdekérvényesítést nem csak nehezítette, hanem gyakorlatilag lehetetlenné tette a politizáló elit megosztottsága.³⁴ Nem kanyarodunk vissza a nemességhez, láttuk, hogy akár hangsúlyozott szlováktudata mögött is mindig ott rejlik a megyei pozícióörzés parancsa. Meddig lehetett ezt összeegyeztetni? Annyi bizonyos, hogy az említett megyékben évtizedekig gyakorlat maradhatott a szlovák, illetve vegyes tárgyalási nyelv, az ismert, hogy Zólyom megyében 1886-ban vált egyeduralmukodóvá a magyar.³⁵

Újabb megosztó tényezőként, a kultuszminisztérium kiadásában jelent meg Pesten, 1864–68 között a *Krajan*, mely programcikkét olvasva ugyanolyan elkötelezett nemzeti orgánumnak tűnhetett, mint a *Vedomosti*. Rámutatott, hogy a szlovák sajtó a legutolsó a hazában, a műveltek magyart, németet olvasnak, a nép pedig írástudatlan. Politikai alapjaként a trón és a nemzet egységét vallotta, az „igaz hazafiság” parancsát, hangsúlyozva: a felgyorsult európai fejlődés új törvényeket, gazdálkodást követel, a haza fiai azonban egymás ellen harcolunk, pedig a régi nemzetek bukását is a széthúzás okozta. Szűnjék meg tehát a nemzetiségi, nyelvi villongás! – figyelmeztetett a Felső-Magyarhonban terjedő, úgymond széthúzást, gyűlöletet szító eszmékre (tehát a *Vedomosti* eszmeiségére).³⁶

A támadott nemzeti lap viszont a *Krajan*t a renegátok eszközének tekintette, azon párt szócsövének, „*mely magát szlováknak vallja, a szlovák nemzethez számítja magát, sőt, mi több, magát tekinti az igazi szlovákságnak, minket pedig, akik a nemzeti eszme ébredése óta kiálltunk, dolgoztunk és szenvedtünk a szlovák nemzetért, 'pánszlávoknak' nevez.*” Ám legyen, csak dolgozzon a nemzet érdekében, amire jobbak a feltételei: tábora ül a vezető pozíciókban, köztük gr. Forgách Antal kancellár és gr. Pálffy Móric helytartó (úgymond mindketten vallották már magukat szlováknak). Ám a *Vedomosti* szerint e tábor csak rombol, mint azt a besztercebányai gimnázium elleni támadás is jelzi. A nemzeti felelősség kérdése tehát: „*Ti minket, 'pánszlávokat' erőszakkal, fortélyal megfosztottatok attól, hogy hathassunk a törvényhozásra, részt vehessünk a kormányban, az ország és a megyék irányításában. Egyedül nektek van meg a lehetőségetek, hogy tegyetek valamit a szlovák nemzetért, ám egyben rátok, jelen körülmények között, ilyen időszakban jóformán egyedül rátok háramlik a felelősség azért, hogy mi történik és nem történik a szlovák nemzet érdekében.*”³⁷

A *Krajan* szerkesztősege maga is közzétett egy nemzetiségi törvénytervezetet, mely a többihez hasonló, mai szemmel széles körű egyéni nyelvhasználati jogokat irányoz elő, ám kollektív szervezetekről (nemzeti alapú önkormányzat, saját nemzetgyűlés, irányító testület) természetesen nem beszél.³⁸

Sokkal megosztóbbnak bizonyult a vitán felül nemzetileg elkötelezett Új Szlovák Iskola, melynek gyökerei a Memorandum-gyűlésre nyúlnak vissza, s mely azon személyek

³⁴ A hatvanas évek belső csatározásait a sajtóorgánumokon keresztül vázoló: *Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában = A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945*, szerk. PAÁL Vince, MTA BTK, Budapest, 2014, 51–67.

³⁵ DEMMEL: *A nemzetiségi törvény...*, i. m., 237–239.

³⁶ *Naše politickuo viznaňja*, *Krajan*, 3. marc. 1864, 1.

³⁷ *Pánszlávi a „Krajaní”* (Pánszlávok és földik”), Pešťbudínske vedomosti, 21. júnia 1867, 2. 25. júnia 1867, 2.

³⁸ Közli: BOKES: *Dokumenty II...*, i. m., 143–144.

körül alakult ki, akik 1861-ben vagy utána mint irreális követelést elutasították a Szlovák Kerület gondolatát. Gazdag pesti gyárosokra támaszkodva 1868-ban az ambiciózus pesti építész, Ján Nepomuk Bobula megindította a *Slovenské novinyt*. Programcikke a nemzeti önállóság jelszavát hirdette, ám nem említette a Szlovák Kerületet, annál inkább az ország integritásának védelmét s a magyar–szlovák sorsközösséget, amely mindenféle külső beavatkozás nélkül, a teljes egyenjogúság alapján a nemzet jövőjének záloga. A két nép egyenjogúsága, barátsága Magyarhon egységének alapja: a nagyromán, nagyszerb aspirációkkal szemben a szlovákoknak nincs hova gravitálniuk. Ha elnyerik nemzeti jogait, az államegység legelszántabb őrei lesznek. A szlovák sajtó jelentőségét az adja, hogy az urak átmentek a magyarok táborába, a polgárság közömbös, a nép sötétségben alszik. A fő bűnös a polgárság, a lap úgymond elsőként azt akarja megnevelni, majd a népet fölírni. Kijelentette, hogy nem adta el magát, nem a Deák-párt kegyén él, mint a *Krajan*. A *Vedomostiról* úgymond köztudott, hogy pánszláv lap, minden igaz „szlovák és uhor” a *Slovenské novinyt* olvassa!³⁹ Nevesítés nélkül talákoztunk már e csoporttal a lipói nemesekkel folytatott megbeszélés, a szlovák nemesség értékelése kapcsán, és olvastuk törvényjavaslatukat (33. lábjegyzet).

A két pesti hírlap között azonnal gyilkos, személyeskedésekkel tűzdelt konkurenciaharc indult meg. A *Vedomosti* azzal vádolta vetélytársát, hogy a kormány instrukciójára jött létre, míg Bobula a *Vedomostit* pánszláv, orosz, hazaáruló lapnak nevezte, néhányadmagával kilépett a Szlovák Egyesületből és megalapította a Szlovák Nemzeti-Demokrata Egyesületet, amely később tehát Új Szlovák Iskolaként vonult be a köztudatba. Bobulák számítottak a magyar politikusokkal való megegyezésre, kezdetben a szélsőbalos ellenzékben (Szilágyi Virgil, Madarász József) találtak szövetségesre,⁴⁰ később már a kormányzó Deák-párttól fogadtak el szubvenciót. A magyar politika merevsége s a két lap polémiája miatt népszerűségük egyformán csökkent, elvetélt fúziós tárgyalásokat folytattak, végül is a *Vedomosti* 1870-ben átköltözött Turócszentmártonba, s nevet is változtatott. A *Slovenské noviny* viszont – politikájának csődje, az Új Iskola fölbomlása nyomán – 1875-ben megszűnt.

7. Az első tapasztalatok

Immár csak felvillantva, kérdezzünk rá, milyen tapasztalatokat szerezhetett a nemzeti szlovák elit a törvény elfogadása körüli időszakban? A mindennapok szintjén, az egyén nyelvhasználatában minden bizonnyal érvényesült az anyanyelv használata, ezt akár két bizarr példával is érzékeltethetjük. Báró Radvánszky Antalt országos evangélikus

³⁹ *Naše politické stanovisko*, Slovenské noviny, 2. jan. 1868. 1.

⁴⁰ A *Magyar Újság* közölte a *Slovenské Noviny* hozzá írott nyílt levelét. Kiderül, hogy a *Magyar Újság*ot a *Pesti Napló* és az *Ungarischer Lloyd* (a Deák-párt szócsövei) támadja, amiért baráti viszonyt tart fenn ezzel a „derék tót lappal”. „Minthogy pedig a *Magyar Újság* azon egyetlen egy lap, mely a magyar nemzetnek – melynek a *Pesti Napló*ék csak igen picike töredéke – rokon érzelmeit tolmácsolja, és az annyira áhított nemzeti egyenjogúságot hirdeti, a *Pesti Napló* kikiáltotta e lap szerkesztőjét pánszlávnak.” Idézi KEMÉNY G. GÁBOR (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásából*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1962, 540–541.

főfelügyelői ténykedései (a „pánszlávizmus” elleni harc) miatt a nemzetiek közellenségnek tekintették, ám 1874-es köszöntő ünnepségén szlovák szónoklatra is szükség volt, mert ebben a nemzeti törekvésekkel oly ellenséges megyében sok bizottmányi tag nem bírta az állam nyelvét. Az ekkor alispán Grünwald Béla, a szlovák gimnáziumok és a Matica „gyilkosa”, 1880-ban szlovák hirdetményben tájékoztatta választóit a Szabadelvű Pártból történt kilépéséről.⁴¹

Intézményépítést viszont a hatalmi körök már nem tettek lehetővé, mint azt baljósan előre vetítette a gimnáziumalapítási terv sorsa. 1872-ben Jozef Kajuch (mérsékelt) képviselő kérelmezte, hogy az állam a nemzetiségi törvénynek megfelelően állítson fel szlovák tannyelvű gimnáziumokat. Nem légüres térben mozgott, a bomló Deák-pártnak ugyanis szüksége volt a nemzetiségi régiók szavazataira, az Új Szlovák Iskola is kampányolt mellette, ám a kormány bukása és az ellenző hangok erősödése (maga Trefort Ágoston is) miatt az akció elhalt.⁴² A következő év pedig már a három gimnázium bezárását hozta magával, amit 1875-ben a Matica megszüntetése követett.

Irodalomjegyzék

1. s-ő melléklet a 133. sz. irományhoz = *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai II*, Pest, 1867.
2. ÁBRAHÁM Barna: *Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában = A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945*, szerk. PAÁL Vince, MTA BTK, Budapest, 2014.
3. ÁBRAHÁM Barna (összeállította és a bevezetőt írta): *Magyarsággép a XIX–XX. századi szlovák irodalomban* (szemelvénygyűjtemény), Magyar Napló, 2006/11.
4. BALOGH Sándor (főszerk.), Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
5. BOKES, František (zost.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*, I, VSAV, Bratislava, 1962.
6. BOKES, František (zost.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*, II, VSAV, Bratislava, 1965.
7. DEMMEL József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)*, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2016.
8. DEMMEL József: „A nemzetiségi törvény megzavarta az elméket.” *Az 1868: XLIV. törvény visszhangja a felső-magyarországi regionális politikai élitek körében = Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. KOVÁCS Kálmán Árpád, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019.
9. DEMMEL József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.

⁴¹ DEMMEL: *A nemzetiségi törvény...*, i. m., 238–239.

⁴² VESZTRÓCZY Zsolt: *A nemzetiségi törvény, mint potenciális veszélyforrás? Grünwald Béla alternatív nemzetiségpolitikai elképzelései az 1870-es években = Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. KOVÁCS Kálmán Árpád, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019, 153–155.

10. HAVRÁNEK, Jan: *Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában (František Palacký – a politikus és kora) = Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918*, szerk. SZARKA László, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
11. KEMÉNY G. Gábor (összegyűjtötte): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
12. KEMÉNY G. Gábor: *A nemzetiségi kérdés története. I. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*, Budapest, 1947.
13. KEMÉNY G. Gábor: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.
14. KOSÁRY Domokos: *A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841–1844*, Századok 75, 1943.
15. MAYER Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Akadémiai, Budapest, 1977.
16. MINAČ, Vladimír: *Összefüggések*, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1980.
17. SPIRA György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.
18. VESZTRÓCZY Zsolt: *A nemzetiségi törvény, mint potenciális veszélyforrás? Grünwald Béla alternatív nemzetiségpolitikai elképzelései az 1870-es években = Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. KOVÁCS Kálmán Árpád, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019.

ANDRÁSI DOROTTYA

Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezés

The 1868 Act on National Minorities and the Hungarian–Croatian Reconciliation

Abstract: The Act XXX of 1868 regulated the public law situation of Croats and Hungarians in a uniquely subdualist way within the Monarchy, and the status quo provided an appropriate basis and guarantees for further development. Another significant step in the settlement of ethnic relations within the Monarchy was Act XLIV of 1868, a law that had an organic relationship with the Compromise Act. Both the Compromise Act and the Nationality Act were defined by the public law conception represented by Ferenc Deák, the essence of which is to focus on the terminology of the unified “political nation” for the Hungarian side, and the position and rights of other national minorities were regulated in relation to it. In Deák’s understanding, the concept of the political nation was linked to the idea of the nation-state, which, as a result of domestic political changes after 1875, became increasingly nationalist and upset relations with individual nationalities, including Croats. In the long run, this process led to mutual misunderstandings between the peoples within the Habsburg Monarchy and to an explosion of ethnic and political relations as a result of several unfortunate political factors.

Keywords: organic–terminological relationship between the Hungarian–Croatian Settlement and the Nationality Act of 1868, public law relationship: uniquely subdualist and equality of Croats in the Dualist Monarchy, concept of the political nation, regulating the status of national minorities, growing policy of “Hungarization” after 1875.

Összefoglaló: Az 1868. évi XXX. törvény a Monarchián belül egyedülállóan szubdualista módon szabályozta a horvátok és a magyarok közjogi helyzetét, a megvalósult status quo megfelelő közjogi alapot és garanciákat biztosított a további fejlődéshez. A Monarchián belüli nemzetiségi viszonyok rendezésének egy további jelentős lépése volt az 1868. évi XLIV. törvény, amely a kiegyezési törvénnyel organikus kapcsolatban áll. A kiegyezési törvényt, valamint a nemzetiségi törvényt egyaránt meghatározta a Deák Ferenc által képviselt közjogi felfogás, amelynek lényege, hogy a magyar félre vonatkozóan az egységes politikai nemzet fogalmát állítja a középpontba, más nemzetiségek státusza és jogosítványai pedig ehhez viszonyítva lettek szabályozva. Deák kiegyezés kori koncepciójában a politikai nemzet fogalma összekapcsolódott a nemzetállam eszméjével, ami az 1875 után bekövetkező belpolitikai változások következtében egyre inkább nacionalista irányba változott, és elmergesítette az egyes nemzetiségekkel, így a horvátokkal való viszonyt is. Ez a folyamat végül is hosszú távon, több szerencsétlen politikai tényező eredményeképpen a Monarchián belüli népek kölcsönös meg nem értéséhez és az etnikai, illetve politikai viszonyok robbanásához vezetett.

Kulcsszavak: organikus kapcsolat az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezési törvény között, a közjogi kapcsolat: egyenlőtlen szubdualista berendezkedés a dualista Monarchián belül, a politikai nemzet és nemzetállam összefüggése, a nemzetiségek/nemzeti kisebbségek helyzetének szabályozása, 1875 után a magyarosító politika erősödése.

Az 1868-as évi XXX. törvénycikk a Monarchián belül egyedülállóan államközösségként, szubdualista módon rendezte a horvátok és a magyarok közjogi helyzetét. Noha a horvát fél autonómiatörekvései időnként messzebbre szárnyaltak már korábban is, a horvát fél által elért *status quo* megfelelő közjogi alapot és garanciákat nyújtott Horvátország számára a további fejlődéshez a Monarchián belül. A horvát–magyar kiegyezési tárgyalásokkal párhuzamosan megkezdődtek nemzetiségi viszonyok rendezésére vonatkozó egyeztetések. Ennek a folyamatnak a jelentős eredménye lett az 1868. évi XLIV. törvénycikk, a *nemzetiségi törvény* megalkotása, amely a hosszas egyeztetés eredményeképpen megvalósult magyar–horvát kiegyezés nélkül nem jöhetett volna létre (1868. évi XXX. tc.). Az országgyűlésben is szinte egymás után történt az elfogadása, 1868 őszén–telén.¹

A *kiegyezési törvényt*, valamint a *nemzetiségi törvényt* egyaránt meghatározó, alapvetően Deák Ferenc által képviselt közjogi felfogás a magyar és a horvát fél vonatkozásában körvonalazott, *inseparabiliter et indivisibiliter egységes politikai nemzet* fogalmának érvényesülését jelentette, míg a többi nemzetiségi státusza és jogosítványai ehhez viszonyítva nyerhettek értelmezést. A kiegyezési törvény a *nemzetiségi törvénnyel* szoros, organikus kapcsolatban áll, meghatározza többek között az ez utóbbiban használt terminológiát is. Egyúttal, az egyes nemzetiségek vonatkozásában a *nemzetiségi törvény* értelemszerűen kiegészíti a magyar–horvát kiegyezésben rögzített szabályozást. Deáknak a kiegyezés kori közjogi koncepciójában és a nemzetiségi törvényhez benyújtott módosító javaslatában is egyaránt végigvonuló *egységes politikai nemzet* fogalma az osztrák–magyar kiegyezés mintájára jött létre, alapvetően egy egységes politikai közösséget jelentett.² A nemzetállam Deák olvasatában a nemzeti szuverenitás egy korlátozott, de meghatározott garanciákkal rendelkező szintjét jelentette. Deák a kiegyezési tárgyalások kezdetétől fogva a magyar nemzet integritásának megőrzését az alkotmányos dualista államberendezkedés, illetve az osztrák birodalmi intézményrendszer keretein belül látta lehetségesnek. Éppen ezért ellenezett minden más vagy föderatív típusú átalakítást, abban ugyanis a nemzet öngyilkosságát látta.³ Míg az alapvetően a Deák és Eötvös által meghatározott magyar

¹ A *kiegyezési törvény* szentesítésére 1868. november 17-én került sor, míg a *nemzetiségi törvényjavaslat* általános vitája 1868. november 24–28. között zajlott le.

² Ld. DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*, II. kötet 1850–1873, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 549–554.

³ Deák és Eötvös kezdettől fogva a Habsburg Monarchia ausztrósláv átalakítási kísérletében, illetve minden föderatív átalakítási tervzetben, és hasonlóképpen az önálló román állam létrejöttében a magyarság és a magyar nemzet veszélyeztetettségét és megcsonkítását látta. A számos példa közül itt két példát említek: Deáknak a hatvanhetes bizottság közösügyi javaslata tárgyában 1867. március 28-án mondott képviselőházi beszédét (DEÁK: *i. m.*, 460.), valamint az államadósságról szóló törvényjavaslatban 1867. december 14-én kifejtett gondolatait (DEÁK: *i. m.* 488–501.) Az aggodalomhoz hozzájárult, hogy ez idő tájt váltak ismertté a statisztikus Fényes Elek publikációi, amelyekből a magyar közélet vezető szereplői megdöbbenve szembesültek azzal a ténnyel, hogy a részletes adatgyűjtés szerint a magyar korona országaiban a magyarok arányszáma mindössze 37,4%-ot tett ki. Félelmük és borulátásuk évtizedekkel később, az első világháború után, a Monarchia felbomlásakor, a trianoni diktátummal igazolódott be. Ld. KATUS László: *Deák és a nemzetiségi kérdés = Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*, szerk. NAGY Mariann, VÉRTESI Lázár, PTE BTK Történelmi Tanszékcsoport, Pécs, 2008, 191–192., ill. SOKSEVITS Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig, Szomszéd népek történelme*, Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2011, 370–372.

álláspont a Monarchián belül az egyes nemzetiségekkel mint nemzeti kisebbségekkel szemben a nemzetiségi egyenjogúság elvét érvényesítette, kivételként egyedül a horvátok élveztek és élvezhettek területi, nyelvi és viszonylagos politikai autonómiát, alkothattak önálló politikai nemzetet a magyarral szemben.⁴ Deák bizalmasa és képviselőtársa, Csengery Antal naplójából tudjuk, hogy a kiegyezési törvény tárgyalásai folyamán Deák a végül horvát fél számára rögzített, történelmi alapokon nyugvó autonómiánál is továbbment, és a pénzügyi autonómia megteremtéséért is lényegesen nagyobb engedményeket tett volna, szembefordulva a magyar tárgyalódelegáció egyes tagjaival, így Andrassy Gyulával is.⁵ Deák Zala megyeiként feltehetőleg jól ismerte vagy ismerhette a horvát belpolitikai viszonyokat, és bizonyára azzal a ténnyel is tisztában volt, hogy a horvát részről a kiegyezést aláíró Unionista Párt (Unionistička stranka) nem képvisel olyan valós társadalmi támogatottságot, mint a következő választáson győzelmet arató, Juraj Strossmayer vezette Nemzeti Liberális Párt (Narodna stranka).⁶ Deák azonban hosszú távra tervezett, és igyekezett ennek megfelelően alakítani a horvátokkal kialakított közjogi viszony kereteit.

A *nemzetiségi törvényjavaslat* vitájából ugyanakkor látható, hogy a Monarchián belül a horvátokon kívüli többi nemzetiség képviselői nem elégedtek meg a számukra biztosítani kívánt jogokkal, és ennél lényegesen többet akartak: nemzeti kollektívaként önálló territóriális-közigazgatási és oktatási-nyelvi igényekkel álltak elő a törvényjavaslat általános vitája során. Elsőként Eötvös József, az eredeti többségi törvényjavaslat benyújtója, majd a módosító indítványt jegyző, e vitában szűkszavúbb Deák is többször is szembehelyezkedett a nemzetiségi képviselők által benyújtott ún. kisebbségi javaslattal,

⁴ Deák Ferenc az 1867. április 8-án kelt határozati javaslatában már körvonalazta azokat az elfogadott alapelveket, amelyekben a két nemzet által kiküldött országgyűlési tárgyalódelegáció megállapodott. (DEÁK: *i. m.*, 463–465.)

⁵ Deáknak a horvát autonómia kérdésben tanúsított részletes álláspontja viszonylag kevésbé ismert, különösen a pénzügyi önállóság megadásához való bölcs ragaszkodása, amellyel végül kisebbségbe került nemcsak a magyar küldöttségben, hanem a horvát tárgyalódelegációval szemben is. Lásd: „(ti. Deák) *Említé végre, hogy a szélső pártot kivéve, amely el akar szakadni, a horvátok maguk sem követelnek teljes pénzügyi autonómiát*” (...) *Minden egyéb tekintetben át kívánja adni Deák a horvátoknak a pénzügyeket oly módon, hogy az összeg, mellyel a közös költségekhez járulni tartoznak, nem az adóképesség alapján – mert ez a horvátoknak csaknem összes pénzerejét igénybe venné –, hanem közigazgatási szükségletük tekintetbe vételével időnként állapíttassék meg.*” (CSENGERY Lóránt (szerk.): *Hivatalos iratok és levelek. Magyarország újabbkori történetének forrásai*, 9. kötet, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928, 219.) Csengery a pénzügyi autonómiáról folytatott vita leírásában elsőként a Deákkal szembenálló Andrassy Gyula szavait idézi: „*Nagy beruházásokra van szükségük (ti. a horvátoknak), hogy országok jelen nyomorult állapotából kiemelkedjék. Már pedig minél nagyobb lesz autonómiájuk, annál kevesebb lesz Magyarországon az inger Horvátországban beruházásokat tenni.*” (CSENGERY: *i. m.*, 219.)

⁶ Az 1871-es horvátországi választásokon a belül megosztott unionisták nem tudtak versenyezni a nemzeti párti propagandával, kormányzati módszereik miatt pedig nem számíthattak komolyabb támogatásra a nép körében. Választási ígéreteik nem teljesültek, és mindennek eredményeképpen meggyőző vereséget szenvedtek: a Nemzeti Párt 51, az unionisták 13, a jogpártiak pedig 1 mandátumot szereztek. Ld. TURKALJ Jasna: *Reakcije hrvatskih oporbenih političkih stranaka na novu nagođbenu stvarnost (1869–1871) = Mint nemzet a nemzettel/Kao narod s narodom. Tudományos tanácskozás a magyar–horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére*, szerk. SOKCEVITS Dénes, Croatica, Budapest, 2011, 125–139.

amelynek politikai koncepcióját összeegyeztethetetlennek tartotta a kiegyezési rendszer konstrukciójával, amelyben az államhoz tartozás elsődlegesen az állampolgárság és az államnyelv mint a törvénykezés és végrehajtás területén primátusának elismerésében öltött testet: „*az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek minden a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja [...] Kimondom továbbá, hogy a nemzet említett politikai egységénél fogva az, ami az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven, annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie.*”

A többségi törvényjavaslat betérjesztői, Deák és Eötvös közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban az elsőfokú bírások területén, valamint az egyházak és az oktatás tekintetében sem idegenkedett a nemzetiségek számára tett engedmények megadásától az anyanyelvhasználat terén.

A nemzetiségi törvényjavaslat vitájában felszólaló nemzetiségi képviselők többsége azonban elutasította az egységes és oszthatatlan nemzetállam koncepcióját, *országos nemzetként*, kollektívaként léptek fel, és ezzel direkt vagy indirekt módon a Monarchia föderatív berendezkedése mellett törtek lándzsát. Így Mocsonyi Sándor, a kisebbségi indítvány betérjesztője az általános vita bevezetőjében az egységes állam koncepciójával szemben a hat egyenjogú nemzetből álló föderatív állammodellt állította szembe, előszeretettel hivatkozva a svájci államberendezkedésre.⁸ A kisebbségi javaslatához hűen az általános vitában felszólaló nemzetiségi képviselők kiemelték a többségi javaslatban a magyar szupremácia fokozottabb érvényesülését és a nemzetiségi nyelvhasználat – akkor még egyébként messzemenőig indokolatlan – háttérbe szorítását. A vita során egyes nemzetiségi politikusok elismerték a magyar állam vezető szerepét, a „kisebbik rossz” választásában ugyanakkor csupán a nagy hatalmak árnyékában a feldarabolástól, illetve az asszimilációtól való félelem motiválta őket. Sokan közülük még emlékeztek az 1849-es alkotmányos rend felfüggesztésére, a nemzeti mozgalmak idegen letörésének közjogi következményeire. Sajátos példa a nemzetiségi félelmek összetettségének érzékeltetésére a Monarchia keleti peremvidékén, többségi orosz környezetben élő, máramarosszigeti román képviselő, Papp Simon felszólalása. A máramarosszigeti képviselő – a kisebbségi javaslatban megfogalmazott többségi nyelvhasználat támogatásával szemben – érzékeltette a kulturális és vallási sokféleség veszélyeit, és a magyar államnyelv használatában látta a védelmet a helyben érvényesülő másik nagyhatalom, az Orosz Birodalom nyelvi, vallási és politikai dominanciájával szemben: „*Nem pártolhatom továbbá azon nemzetiségi igényt, melyet a kisebbség javasol, hogy tudniillik a megyei közigazgatásnál a megyei a megyei nemzetiség többségének nyelve, vagy ami egyre megy ki, a többség által meghatározandó nyelv fogadtassék el megyei ügykezelési nyelvül: mert [...] egyik megyének a másikkal való közlekedése is gátoltatnék. Vegyük ugyanis például Máramarost, hol*

⁷ DEÁK: *i. m.*, 550.

⁸ Mocsonyi Sándor román nemzetiségű politikus, Temes megye képviselője 1865 és 1874 között. A nemzetiségi törvényjavaslat tárgyában tett kisebbségi törvényjavaslat betérjesztője 23 képviselőtársával együtt. A kisebbségi politikusok által benyújtott javaslat a magyarországi nemzetiségek első közös programja volt. A kisebbségi indítvány szövegét ld. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002, 191–196.

*a nemzetiség többségét az oroszország teszi, márpedig mi oláhok – a magyarok szóljanak magokért, ha ég, föld leroskadna, mégsem tudnánk megnyugodni, hogy reánk az orosz nyelv erőszakoltassék megyei ügykezelési nyelvül, készebbek lennénk az utolsóig inkább Bukarestig meg sem állapodni. [...] márpedig mintsem eloroszosodjunk, amit tulajdon orosz testvéreink sem kívánhatnak tőlünk, inkább megmagyarosodni kívánunk.*⁹

A nemzetiségi képviselők nagyobb része számára azonban az önállóságukban rejlő saját nemzeti öntudat és érzelmi háttér erősebbnek bizonyult azokhoz az előnyökhöz képest, amit a kiegyezési rendszer és annak intézményrendszere, számukra is létrejött garanciarendszere biztosított. Nem érezték magukat cselekvő részeként az újonnan létrejött közjogi *status quónak*, csupán egy szenvedő, kihalásra ítélt áldozatnak. Ez a felfogás szemléletesen jelenik meg a már említett Mocsonyi Sándor felszólalásában egy allegorikus-patetikus költői képben, amelyben a magyar kormányzat mintegy elevenen, még élő testként, és nem halottként temeti el és mumifikálja a nemzetiségeket a nemzetállam piramisában.¹⁰

A többi nemzetiség közül a magyarországi szerb kisebbség fellépését és követeléseit tovább erősítette a *nemzetiségi törvényjavaslat* tárgyalásai folyamán az az öntudat, hogy a szerb ortodox egyház már I. Lipót kiváltságlevele (1690) óta jelentős autonómiát élvezett Magyarországon. Így ők jogaik érdekérvényesítése érdekében hangsúlyozottan kollektívan léptek fel.¹¹ Az 1868. évi 9. törvénycikk kimondta a román és a szerb ortodox egyházak autonómiáját. A magyar kormányzat nemzeti egyenjogúságra épülő nemzetiségi politikájának kritizálásában a magyarországi szerb kisebbség mellé álltak egyébként a horvátországi szerbek is, akik otthon is feljogosítva érezték magukat, hogy a Katonai Határőrvidéken a szerb pravoszláv egyház súlyára való tekintettel politikai-territoriális dominanciára törekedjenek.¹²

A képviselőházi vita hevéből és az utána következő szavazás eredményeiből levonható, hogy az erdélyi szászok, a románok és a szerb nemzetiség erőteljesebb szószólói többnyire maguk mellé állították a többi nemzetiség politikusait is. Ismeretes, hogy a

⁹ Papp Simon felszólalását ld. SCHLETT István (szerk.): *i. m.*, 154–161. A fent idézet szöveget ld. *uo.*, 157–158.

¹⁰ Mocsonyi Sándor felszólalásában a Tisza Kálmán által használt allegorikus költői képre reagált, *oo.*, 166–174., 185–188.

¹¹ A szerb ortodox egyház nemzeti egyházként jelenik meg a politikai vitákban és kívánalmakban Magyarországon és Horvátországban egyaránt. Horvátországban ezt a fellépést azonban az egységes horvát nemzettel szembeni kollektív politikai támadásként fogták fel, amely a horvát nemzet veszélyeztetettségét jelentette. Részben erre a szerb, illetve az egyházi szerb hegemoniára törekvések és szemlélet visszaszorítása miatt vált szükségessé és került sor a magyar–horvát kiegyezés után, 1874-ben Horvátországban az iskolák államosításáról szóló törvény megszületésére. Lásd ČEPULO Dalibor: *Ivan Mažuranić i izgradnja drzave i nacije = Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, szerk. ČEPULO Dalibor, ROGIĆ-MUSA Tea, ROKSANDIĆ Drago Zagreb, Pravni fakultet Sveučilista u Zagrebu – Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2014–2019, 36–38.

¹² Horvátországban a szerb nemzetiség az egységes horvát nemzet része volt, önálló identitása 1861-ben lett elismerve, amelyet a Szábor 1865-ben megerősített. Ennek ellenére a szerb pravoszláv politikai és egyházi körök számára az egységes horvát politikai nemzet gondolata elfogadhatatlan volt, és kíméletlen küzdelmet folytattak a szerb elnevezések használatáért és a cirill írás bevezetéséért a közélet minden területén. Ld. ČEPULO Dalibor (szerk.): *i. m.*, 13–14., 39–40.

szavazási eredmények 267:24 ellenében a többségi javaslatot fogadták el, 113 fő távol maradt a szavazáskor. A szavazás után érdektelenségüket kifejezve a nemzetiségi képviselők egységesen kivonultak, a továbbiakban pedig 1869-től kezdve a parlamenten kívül keresték a nemzetiségi összefogás radikálisabb lehetőségét.¹³ Így 1869 januárjában megalakult a szerb, márciusában pedig a Román Nemzeti Párt létrehozását célzó Kongresszus.¹⁴

A nemzetiségi törvényben rögzített szabályozás lehetőséget adott az anyanyelvhasználatra és az anyanyelvi oktatásra, azaz lefektette az alapokat e téren. A történelem fintora, hogy a nemzetiségi ellenvetéseiben rejlő félelmek később, 1875-től kezdve, Tisza Kálmán kormányra kerülése után váltak egyre inkább valósággá. Sem Deák, sem Eötvös nem értett egyet az 1870-es évek végétől fokozatosan felerősödő kormányzati módszerrel, amely az egységes nemzetállam eszméjét magyarosító politikával próbálta hangsúlyozni. Deákék nemzeti liberális voltától korábban idegen volt egy ilyen módszer alkalmazása. A nemzetiségeket államalkotó tényezőknek tekintették mindvégig, és a velük való kapcsolatot és bánásmódot a méltányosság elve alapján álló nemzetiségi egyenjogúság elve határozta meg.

A magyar szupremácia érvényesülésének folyamata 1875-ben fokozatosan kezdődött el, a távlati cél pedig a nemzetiségi arányok fokozatos megváltoztatása volt. Ennek jegyében született az 1879. évi XVIII. törvénycikk, a népiskolai törvény, amely bevezette az államnyelv oktatását az alsó fokú népiskolákban, e szerint a magyar államnyelvet a nem magyar anyanyelvű iskolákban is tanítani kellett: *„Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék”*.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény ugyanis, és az eddig még nem említett, szintén hozzá szorosan kapcsolódó, vele összhangban született 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, a Népiskolai közoktatás tárgyában kimondta, hogy a nemzetiségek számára anyanyelvű oktatást kell biztosítani, de nem szabályozta a többségi nyelv oktatásának a kötelezettségét: *„Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike* (58. §).¹⁵ Ebben a szabályozásban tükröződött a törvényhozó irányvonala, a nemzeti liberálisok, Deák és Eötvös szemlélete, annak dacára, hogy a nyelvre és az oktatásra mindketten stratégiai ágazatként, mint a nemzeti identitás kialakításának és megőrzésének a területére tekintettek. Ez a hiátus, joghézag tette lehetővé, hogy 1979 után a magyar kormány az államnyelv oktatását bevezesse, majd 1883-ban a középfokú oktatásra is kiterjessze, és ezzel egy új korszak kezdődött el a magyarországi nemzetiségek számára, amelyet már a magyar államnacionalizmus eszméje hatott át. A folyamat későbbi, következő állomása az 1904-ben Berzeviczy Albert által benyújtott módosító

¹³ Deák felháborodásának következő képviselőházi felszólalásában is hangot adott, elítélve a kivonulást, kiemelve, hogy a nemzetiségi képviselők alapvetően nem az egyes nemzetiségek, hanem az ország képviselői. Ld. DEÁK: *i. m.*, 554–555.

¹⁴ A nemzetiségi törvényjavaslat Deák módosító indítványával történő elfogadása értelemszerűen egyes nemzetiségi mozgalmak összekovacsolódásával és radikalizálódásával járt együtt.

¹⁵ 1868. június 23-án került a képviselőház elé Eötvös törvényjavaslata, amely híven tükrözte a nemzeti liberális korszellemet, és amelynek szabályozása több ponton is megelőzte korát. Eötvös célja a meglévő felekezeti iskolák érintetlenül hagyása mellett a felekezeti iskola nélküli községek közös népiskolájának létrehozása volt, az állami befolyásnak csupán közvetett érvényesítése révén, például felügyeleti jog gyakorlása mellett.

törvényjavaslat az 1868. évi XXXVIII., illetve az 1876. évi XXVIII. törvényjavaslatához, amely jól tükrözi a szemlélet időközben történt megváltozását: „*A tapasztalat azt igazolja, hogy ezen kizárólag nemzetiségű tannyelvű népiskolák túlnyomó részében a magyar nyelv tanítása csakis a gépies magyar írás és olvasásra terjed.*” A fenti folyamat végpontja az 1907. évi XXVII. törvénycikk, a Lex Apponyi megszületése volt, amely tovább szigorította a magyar nyelv tanításának követelményeit.¹⁶ A törvény egyik legvitatottabb része nem is elsősorban a nyelvtanításra vonatkozott, hanem a nemzetiségi identitás megváltoztatását tűzte ki célul: „*Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát [...] tartozik kifejezni és megerősíteni*” (17. §).

Visszatérve a horvát–magyar közjogi viszony alakulására, a kiegyezést követő évek viszonylagos politikai nyugalomra, e folyamatban jelentős szerepet játszott, hogy Strossmayernek a kiegyezés 1873-ban aktuális revíziója során a horvát érdekek fokozottabb érvényesítése és pénzügyi önállóság megteremtése érdekében tett erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak, és visszavonult. 1873-ban a Nemzeti Pártot képviselő Ivan Mažuranić került a báni székbe, aki a reformprogramjával a nemzeti liberalizmust képviselte és a kis lépésekben való előrehaladás politikáját követte. Személyéhez kötődik a közigazgatás átszervezése, a gyülekezési és sajtószabadság törvénybe iktatása, a báni jogositványok újraszabályozása, az önálló horvát egyetem alapítása, a bírósági intézményrendszer reformja és sok más polgári jogintézmény megteremtése.¹⁷ Kodifikációs tevékenysége elsősorban 1873 és 1875 között, Tisza Kálmán kormányalakításáig volt különösen intenzív. Jelentősége és személyisége a korabeli politikai életben Deák Ferencsel vonható párhuzamba, munkásságára pedig jelentős mértékben hatottak Eötvös József elméleti munkái is. Hét évig tartó hivatali ideje (1873–1880) alatt ugyanakkor kiéleződtek a szerb–horvát ellentétek is, hiszen Mažuranić Deákékhoz hasonlóan Horvátországon belül is az egységes politikai nemzet elvét tartotta irányadónak. E tekintetben Mažuranić támogatta és erőteljesen sürgette a Katonai Határőrvidék demilitarizálását és integrálását Horvátországba (ami végül csak lemondása után, 1881-ben valósult meg), ugyanakkor nem támogatta Bosznia megszállása után (1878) a terület egyesítését Horvátországgal. A horvátországi szerbek jelentős része ekkor már nyíltan a Szerbiával való egyesülést tervezgette, és segítettek a boszniai szerb felkelőket. Mažuranić már korábban is érzékelte a szerbek részéről megnyilvánuló kollektív veszélyt az államberendezkedésre, és így velük szemben is fellépett, amikor 1876-ban államosította a szerb ortodox egyház kezében lévő iskolákat és betiltotta a szerb zászló nyilvános használatát, ami a horvátországi szerbek körében erős ellenérzést váltott ki.¹⁸

¹⁶ A nemzetiségek heves reakcióját kiváltó törvényben a nemzetiségi képviselők érthetően a korábbi törvényekben biztosított nyelvi, kulturális autonómiájuk megsértését látták.

¹⁷ A témára vonatkozó terjedelmes szakirodalomból a Mažuranić-korszakra vonatkozó, jugoszlavizmustól mentes, újabb horvát jogtörténeti irodalomból lásd például ČEPULO Dalibor: *Reforme u razdoblju bana Ivana Mažuranića od 1873-1880. Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučiliste u Zagrebu–Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012, 186–197.

¹⁸ A szerb nemzeti szimbólumok betiltásáról lásd ČEPULO Dalibor (szerk.): *i. m.*, 24–25.

Mažuranić azonban 1880-ban lemondott, ezután pedig a horvátoknak a Tisza-kor-mánnyal való kapcsolata tovább romlott.¹⁹ Jól érzékelteti az 1880-as évek elejére kialakult feszült viszonyt a felszínen megjelenő, elhíresült 1883-as címerügy, illetve az ennek nyomán kialakult horvátországi népmozgalmak, magyarelles tiltakozások sorozata, amelyet csak a katonaság bevetésével sikerült letörni.²⁰ A Zágrábi Pénzügyi Igazgatóság élére állított Dávid Antal ugyanis 1883-ban a magyar állameszme terjesztése céljából utasításba kapta a pénzügyminisztertől, Szapáry Gyulától a horvát pénzügyi tisztségviselők számára magyar nyelvtanfolyamok szervezését.²¹ Ez már önmagában is sértette a kiegyezési törvény szellemét és a horvátok nemzeti érzékenységét, hiszen Horvátországban a horvát volt a hivatalos nyelv. A központilag szervezett nyelvtanfolyamokra így alig jelentkeztek, és a magyar nyelv tanításának bármilyen horvátországi bevezetése rögvest heves ellenállást és túlfűtött reakciókat váltott ki. Ezt fokozva, 1883 nyarán Dávid Antal – meggyőződésből és felettesei iránti lojalitásból egyaránt, Pejačević bán megkérdezése nélkül – leszedte a pénzügyi igazgatóság faláról a régi horvát egynyelvű feliratokat, és helyére kétnyelvű táblákat helyeztetett fel. Az intézkedésre a horvátok értelemszerűen a belügyekbe való beavatkozásként tekintettek, és a horvát nemzeti radikálisok – a Független Nemzeti Párt, valamint a Jogpárt – az incidenst a kiegyezés nyelv- és címerhasználatot szabályozó pontja megsértésének tartották, a felbőszült tömeg pedig leszedte a táblákat.²² A Horvátországot megillető autonómiáról és önrendelkezési jogról egyébként a belső igazgatási és közoktatási, valamint az igazságügy tekintetében a kiegyezés 47–48. §. szakasza rendelkezett.²³ Az erősebbé váló parasztmozgalmak így magyarelles jelleget öltöttek, a bán lemondott, a király pedig felfüggesztette a horvát alkotmányt, noha a címerügyet Tiszával szemben ő is a kiegyezés megsértésének tartotta. Az ezután következő években, húsz éven keresztül (1883–1903) a horvát érdekek képviselőjének Khuen-Héderváry Károlyt ültették a báni székbe, aki Tiszához hasonlóan kemény eszközöket alkalmazott a dualista rendszer ellenségeivel szemben, és 1887-től fokozatosan leszámolt a horvát nemzeti érdeket érvényesítő horvát Jogpárttal szemben, amely egyébként az 1878 és 1887 közötti időszakban vezető szerepet játszott a horvát belpolitikában. A bán a nemzetiségi politikában az „oszd meg és uralkodj” elvét szem előtt tartva a horvátokkal szemben inkább a szerbekre támaszkodott. A horvát közigazgatásban a délszláv háború kirobbanásáig jelen lévő szerb hegemonia

¹⁹ Ivan Mažuranić, azon túl, hogy a kormányfővel, Tisza Kálmánnal is többször szembekerült, az 1870-es évek végére a saját pártján belüli ellentétek is kiéleződtek, illetve terhessé váltak számára a Katonai Határőrvidék polgárosítási tervei miatt, amelyet báni tevékenysége egyik legfontosabb céljának tartott. 1880-ban azonban helyzetét kilátástalannak ítélve lemondott a báni pozícióról, és a továbbiakban a politikától távol élt, csak hobbijának, a csillagászatnak hódolt.

²⁰ Ld. KATUS László: *i. m.*, 273–321.

²¹ Ld. a *Kiegyezés* 8. §-a szerint a közös ügyek körébe tartozik az adóbehajtás, amely számos konfliktust szült. A törvény 22. §-a pedig a pénzügyi igazgatóságra vonatkozó szabályozást tartalmazta.

²² Lásd az 1868. évi *Kiegyezés* 57. §. ill. a címerhasználatra vonatkozó 61. §.

²³ A címerügyet követően a főleg Zagorje, azaz Zágrábból északkeletre eső vidéken kialakult mozgalmak eredetileg a magyar adóellenőrök túlkapásaival szemben jöttek létre. Ezek a megmozdulások kezdetben elsősorban Dávid Antal személye ellen irányultak, aki az egyszerű parasztok számára a központi magyar kormányzatot testesítette meg.

kialakulása is az ő időszakában alakult ki, szinte minden jelentős pozíciót ők töltöttek be a közigazgatás területén.²⁴

A horvát történetírás a mai napig az Ivan Mažuranić bánésága által fémjelzett időszakot a nemzeti felemelkedés és horvát nemzeti integrációs folyamat sikerének tartja, élesen szembeállítva az utána következő, Khuen-Héderváry által fémjelzett időszakokkal. Tény, hogy Mažuranić bánésága alatt jöttek létre a polgári átalakuláshoz szükséges feltételek, és csak jóval később, az 1880-as évek végétől tapasztalhatók a gazdasági fellendülési jogi előzményei.²⁵ Ezzel együtt az 1883-tól kezdődő időszak a nemzeti nacionalista, asszimilációs politika és az elnyomás időszakaként vonult be a horvát történelembe, amely a horvát–magyar viszony végletes elmérgesedéséhez vezetett. A horvát történetírás a mai napig úgy tartja, hogy a horvát bevételekhez képest túl magas volt a *kiegyezés* 1873-as revíziójakor fenntartott közösügyi hozzájárulás mértéke, amely a törvény 13. szakasza értelmében továbbra is 55%-ot tett ki a horvát fél számára. Ezt az adófizetők teljesíteni nem tudták, így általánossá vált az adóelmaradás. Az adóellenőrök atrocitásai pedig általánosan elégedetlenséghez vezettek. Ehhez járult az a vitathatatlan tény, hogy a közös kormány gyakran aránytalanul és elsősorban a magyar érdekeknek megfelelően fejlesztette például a vasúthálózatot és más infrastrukturális beruházásokat.²⁶

A valóságban azonban mégis sokkal árnyaltabb a kép: a horvát gazdaságnak a magyaroktól függetlenül is voltak jelentős szerkezeti problémái, elmaradásai. A kiegyezés sajátos közjogi berendezkedéséből eredt pl. az is, hogy a báni kormányzat nem adhatott állami garanciavállalást nagy összegű hitelekhez vagy közvetlen tőkebefektetésekhez, tehát pénzügyi szempontból közvetve a magyar túlsúlyt jelentő közös kormányzat döntéseire volt utalva. Mégis erre az időszakra esik többek között a fiumei kikötő fejlesztése és a kereskedelmi és ipari fellendülés kezdete, a Baross-korszak.²⁷

Összességében, a Monarchián belüli nemzetiségekkel szemben hasonló politikai irányvonalváltás zajlott le a *kiegyezés* után a magyar kormányzat részéről, mint korábban,

²⁴ Részben a Khuen-Héderváry-korszak negatív tapasztalatai és a magyar kormányzati politika elhibázott lépései vezettek oda, hogy a horvát politikai elit egy része egyre aktívabban kezdte szorgalmazni a magyar–horvát államközösség megszüntetését és egy esetleges délszláv föderáció megvalósításának a lehetőségét.

²⁵ Ez a kérdés a mai napig heves szakmai viták tárgya.

²⁶ Ld. pl. ČEPULO Dalibor: *A horvát autonómia feletti ellenőrzés pénzügyi és jogi mechanizmusai = Mint nemzet a nemzettel/Kao narod s narodom. Tudományos tanácskozás a magyar–horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére*, szerk. SOKCSEVITS Dénes, Croatia, Budapest, 2011, 40–50. KATUS: *i. m.*, 255–273.

²⁷ Az 1880-es évek elejétől kezdődően Fiumében kibontakozó gazdasági-kulturális fejlődés, a horvát–magyar közjogi viszonyok rendezése, magyar–horvát kiegyezés, valamint az 1870-ben életbe lépő provizórium után a kialakult politikai egyensúlyi helyzet alkalmas volt arra, hogy teret engedjen és versenyszellemet élesszen a város fejlődésében meghatározó szerepet játszó három etnikum: a horvát, az olasz és a magyar népcsoport számára. Azok a gazdasági eredmények, kulturális események és politikai küzdelmek, amelyek az 1880-es évektől fogva Fiumét jellemzik és a magyar liberalizmus sajátos modelljévé teszik, egyúttal azokból az erőfeszítésekből adódott szükségszerű eredmények is, amelyeket az itt élő három domináns népcsoport egymást váltva igyekezett megtenni a város politikai és kulturális arculatának meghatározásáért. E fejlődés hátterében elsősorban egy sajátos autonómia húzódott. Ld. ANDRÁSI Dorottya: *A Fiuméra vonatkozó autonómia terjedelme és intézményei az 1868-as magyar–horvát kiegyezést követő években (1868–1883) = Közép-Európai Közlemények*, szerk. GULYÁS László, Szeged, VII., 2014/3–4, 142–143.

a kiegyezésben privilegizált helyzetet élvező Horvátországgal és a horvátokkal szemben. A magyar–horvát kiegyezésben és a hozzá szorosan kapcsolódó törvényekben, így a nemzetiségi törvényben és a népiskolai oktatásról szóló törvényben is rögzített szabályozáshoz képest az 1870-es évek közepétől kezdve fokozatosan egyfajta megváltozott magatartás volt tapasztalható elsősorban a nemzeti identitás szempontjából stratégiai ágazatnak tekinthető oktatás és a vele szorosan összefüggő, azt megalapozó nyelvhasználat terén. A magyar állameszme kompromisszumok nélküli, pusztán nyelvi-formai terjesztése hosszú távon elfogadhatatlanná vált az amúgy nyelvi szempontból is idegen nemzetiségek számára, és egyúttal politikai radikalizmushoz vezetett. Így több szerencsétlen politikai tényező összehatására végül is ez a folyamat a Monarchián belüli népek kölcsönös ellentétéhez és ezáltal az első világháborút előrevetítő etnikai és politikai viszonyok eskalálásához vezetett.

Irodalomjegyzék

1. ANDRÁSI Dorottya: *A Fiuméra vonatkozó autonómia terjedelme és intézményei az 1868-as magyar–horvát kiegyezést követő években (1868–1883) = Közép-Európai Közlemények*, szerk. GULYÁS László, Szeged, 2014/3–4.
2. CSENGERY Lóránt (szerk.): *Hivatalos iratok és levelek. Magyarország újkori történetének forrásai*, 9. kötet, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928.
3. ČEPULO, Dalibor: *Ivan Mažuranić i izgradnja države i nacije = Intelectualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, szerk. ČEPULO, Dalibor, ROGIĆ-MUSA, Tea, ROKSANDIĆ, Drago, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2014–2019.
4. ČEPULO, Dalibor, KREŠIĆ, Mirela: *Horvát–magyar kiegyezés: Intézmények és valóság/Hrvatsko–ugarska nagodba: institucije i stvarnost = Mint nemzet a nemzetel.../Kao narod s narodom...*, szerk. SOKCSEVITS Dénes, Tudományos tanácskozás a magyar–horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére, Croatia, Budapest, 2011.
5. ČEPULO, Dalibor: *Reforme u razdoblju bana Ivana Mažuranića od 1873–1880. = Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu–Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012.
6. DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek, II. 1850–1873*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
7. KATUS László: *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek* (szerk. NAGY Mariann, VÉRTESI Lázár), PTE BTK Történelmi Tanszékcsoport, Pécs, 2008.
8. Márkus Dezső (szerk.): *A hatályos magyar törvények gyűjteménye (Magyar törvénytár)*. I. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1912.
9. Schlett István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002.
10. SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig, Szomszéd népek történelme*, Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2011.

VERESS EMŐD

Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig*

Transylvania in 1919: Transition from the Hungarian to the Romanian Justice System

Abstract: At the end of 1918, the Romanian Army overran Transylvania in the context of the Hungarian state crisis. Before the peace treaty conclusion, in 1919, it took over the judiciary in the occupied territories: the courts and the bar of attorneys. This article examines the course and legal context of this takeover: the problem of legality and the actual course of the takeover.

Keywords: change of sovereignty, takeover of the judiciary, takeover of the bar of attorneys, Transylvania.

Összefoglaló: 1918 végén a román hadsereg a magyar állam válságának kontextusában bevonult Erdélybe, és a békeszerződés megkötése előtt az így megszállt területeken 1919-ben átvette az igazságszolgáltatás szervezetrendszerét: a bíróságokat és az ügyvédi kamarákat. A tanulmány ennek az átvételnek a lefolyását és jogi környezetét vizsgálja: a lépések jogszerűségének kérdését és az átvétel tényleges lefolyását.

Kulcsszavak: impériumváltás, igazságszolgáltatás átvétele, ügyvédi kamara átvétele, Erdély.

1. Kontextus

A tág értelemben vett Erdély (azaz a tényleges, „történeti” Erdély, valamint Máramaros, a Partium és a Bánság egy-egy része) 1918 végétől de facto, majd a trianoni békeszerződés alapján 1920. június 4-től de iure is Románia részévé vált. Románia szinte teljesen megvalósította nemzetállami projektjét, a románok által (is) lakott területek egyetlen államba való egyesítését. Valójában többnemzetiségű területeket szerzett meg, máig

* Jelen tanulmány az MTA Bolyai Ösztöndíj és a Bolyai+ ÚNKP program által támogatott *Magánjog-történeti törésvonalak a 20. századi Erdélyben* című kutatás keretében készült. Rövidebb változata megjelenés alatt a Magyar Igazságügyi Akadémia kiadványában, *Az igazságszolgáltatás struktúráinak átvétele Erdélyben 1919-ben* címmel.

megoldatlan kisebbségi problémákkal. Jelen tanulmány a területszerzéssel kapcsolatos egyetlen kérdésre koncentrálna: az igazságszolgáltatás struktúráinak átvételére.¹ Amikor a román katonaság 1918 decemberében bevonult Erdélybe, még nem volt megkötve a területek sorsát véglegesen rendező békeszerződés.

A témánk megértéséhez szükséges szintig leegyszerűsítve a bonyolult katonai helyzetet, az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció alapján a magyar kormányknak ki kellett ürítenie a Szamos felső folyásától keletre, illetve a Marostól délre eső területeket.² Erre a területre a román hadsereg a következő napokban be is vonult. A belgrádi konvenció megkötését a Károlyi-kormány kezdeményezte. Haszna vitatható volt: mivel a konvenció területkiürítést rendelt el, valójában kedvezőtlenebb rendelkezéseket tartalmazott, mint az 1918. november 3-i pádovai fegyverszüneti egyezmény, amelyet Ausztria–Magyarország nevében kötöttek. A pádovai fegyverszüneti egyezmény minden frontra vonatkozott, és előírta, hogy a szövetséges csapatok tartózkodni fognak azon a vonalon túllépni, amelyet az egyezmény megkötésének pillanatáig elértek.

Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlés kimondta Erdély Romániához történő csatlakozását, az „egyesülést”. Utána a román hadsereg átlépte a belgrádi konvencióban meghatározott demarkációs vonalat, és megkezdte az 1916. évi titkos szerződésben az Antant által Romániának ígért területek megszállását. Magyarországnak a politizálás új technikájával is meg kellett ismerkednie. Garami Ernő³ visszaemlékezése szerint Ioan Erdélyi, a nagyszebeni román Kormányzótanács budapesti összekötője a következőket mondta neki: „*Kedves miniszter úr, hogyan lehettek önök olyan naivak, hogy azt hitték, hogy azt a szerződést mi csak egy pillanattig is respektálni fogjuk? Mi egyebet mondhattam neki: Igen, nagy naivitás volt, hogy hittünk a szerződés szentségében.*”⁴ Bartha Albert volt hadügyminiszter 1919 januárjában pedig azt nyilatkozta egy rendezvényen, hogy a fegyverszüneti szerződés ismételt megsértése azért vált lehetségessé, mert „*nincs meg az az erő, amellyel a szerződés érvényességét rákényszeríthetnénk azokra, akik ronggyá tették.*”⁵ Károlyi Mihály antantbarát, pacifista politikája kudarcot vallott.

A Maros-vonal átlépésének pillanatától kezdve a román csapatok nem az antant megbízásából cselekvő megszálló, hanem a fegyverszüneti megállapodást és belgrádi

¹ A téma általános történelmi kontextusáról számos munka áll az olvasók rendelkezésére. Lásd például ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*, Helikon, Budapest, 2018, illetve L. BALOGH Béni: *Erdély megszerzése – Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban = Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020, 7–66. A közigazgatási struktúrák átvételéről lásd PÁL Judit: Főispánok és prefektusok 1918–1919-ben. A közigazgatási átmenet kérdése Erdélyben, *Századok*, 2018/6, 1179–1214. Az 1918-as társadalomtörténeti állapotokat világítja meg SZÁSZ Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén*, *Századok*, 1972/2, 304–335; a korabeli hangulatot foglalja össze MIKES Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig, I–II*, Brassói Lapok, Brassó, 1931; a történeti kontextusról általában lásd ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*, Kossuth, Budapest, 1983, illetve ABLONCZY Balázs: *Trianon-legendák*, Jaffa, Budapest, 2010.

² Szövegét lásd: ÁDÁM Magda, ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 9. sz. irat.

³ Szociáldemokrata politikus, 1918. október 31-től 1919. március 21-ig kereskedelemügyi miniszter.

⁴ Vö. GARAMI ERNŐ: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*, Primus, Budapest, 1989, 80.

⁵ Vö. ROMSICS: *i. m.*, 161.

konvenciót megsértő hódító hadseregnek minősíthetőek, viszont kétségtelen, hogy mindvégig erőteljes francia politikai támogatással cselekedtek.⁶ Kolozsvárt 1918. december 24-én szállták meg.⁷ A román sereg – egyelőre – a Nyugati-Kárpátokig nyomult előre, a front 1919 januárjára a Vaskoh–Csucsá–Zilah–Nagybánya–Máramarossziget vonalon állt meg,⁸ noha a románok folytatni szerették volna a magyar államterületre történő behatolást. Márciusban újabb előrenyomulást engedélyeztek a franciák (Vix-jegyzék), ezt azonban az antantban ekkorra már csalódó Károlyi Mihály elutasította, és a szovjet segítségben is bízva szociáldemokrata kormányt kívánt hatalomra juttatni. A szociáldemokraták azonban a kommunistákkal megegyezve kikiáltották a Tanácsköztársaságot, amely Magyarországot nemzetközi pozícióit tovább gyengítette.

A Tanácsköztársaság elleni antantfellépés jeleként a román hadsereget támadásra utasították. A támadás 1919. április 16-án indult el, és a hónap végére elfoglalták Tiszántúlt. Amint látni fogjuk, a román hadsereg előrenyomulásának szakaszossága az igazságszolgáltatás szervezetrendszerének átvételét is befolyásolta. 1919. július 30-án a román csapatok, kihasználva a rendkívüli mértékű magyarországi katonai, politikai és gazdasági válsághelyezetet, átkeltek a Tiszán is. Augusztus 1-jén megbukott a Tanácsköztársaság, és 1919. augusztus 4-én a románok bevonultak Budapestre.⁹ A román hadsereg novemberben kezdte meg a kivonulást.

A vizsgált téma lényegi kérdése, hogy amikor a román hadsereg fokozatosan megszállta Erdélyt, a magyar igazságszolgáltatás rendszere fennállt és működött. Ezeket az igazságszolgáltatási struktúrákat a román állam 1919 során átvette. A tanulmány ezt a kérdéskört vizsgálja, három esettanulmányon, a kolozsvári bíróságok¹⁰ és a marosvásárhelyi ügyvédi kamara sorsán, illetve az igazságszolgáltatás sepsiszentgyörgyi működésén keresztül. A téma fontosságát az adja, hogy az igazságszolgáltatás átvételének

⁶ Az 1916. augusztus 17-én aláírt titkos bukaresti szerződésben az antant valóban Romániának ígérte Erdélyt, azonban Romániát ezt követően a német és osztrák–magyar csapatok legyőzték, kénytelen volt különbékét kötni (1918. május 7), ezért a területszerzésnek a bukaresti szerződésben felállított feltételrendszere nem teljesült. A titkos szerződés 5. cikke szerint a felek kötelezték magukat, hogy különbékét vagy általános békét csak együttesen és egyidejűleg kötnek. A francia politikai támogatás kapcsán külön kiemelhető Henri Berthelot tábornok szerepe.

⁷ Két nappal előtte, december 22-én Kolozsváron magyar nemzetgyűlést is tartottak, tiltakozásképpen a gyulafehérvári román nemzetgyűlésnek a Romániával való egyesülést kimondó határozata ellen. A tiltakozás lényege, hogy Erdélynek a Romániával való egyesítése a magyarság minden megkérdése nélkül jogellenes.

⁸ A területszerzés eddig a pillanatig magyar katonai ellenállás hiányában valósult meg, egyrészt mert nem volt bevethető magyar hadsereg, másrészt Károlyi túl későn, csak 1919 márciusára ismerte fel, hogy a pacifista, antantpárti politika sikertelennek bizonyult.

⁹ A Budapest és a megszállt országrészek rendszerszerű kifosztását megvalósító román megszállás százéves évfordulójának tiszteletére Bukarestben a Hivatalos Közlönykiadó díszalbumot jelentetett meg, jelezve, hogy az események megítélése Magyarország és Románia részéről ebben a kérdésben is alapvetően eltér egymástól. Vö. Alin-Victor MATEI, Daniel-Cosmin OBREJA, Sorin MARGARIT: *Centenarul intrării armatei române în Budapesta*, Monitorul Oficial, Bukarest, 2019.

¹⁰ Kolozsváron ítéltőtábla, törvényszék, városi és vidéki járásbíróság működött.

kérdéskörét legfeljebb érintőlegesen vagy egyáltalán nem tárgyalja sem a klasszikus, sem a legújabb, Erdély elvesztésének szentelt tudományos irodalom.¹¹

2. A kolozsvári bíróságok (ítélőtábla, törvényszék, járásbíróság) átvétele

Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata mellett, hogy kimondta Erdély egyesülését Romániával, teljes nemzeti szabadságot ígért az összes együtt élő népnek, ennek keretében pedig minden nép számára saját nyelven biztosít ítélezést (igazságszolgáltatást) az illető néphez tartozó személyek által. A román állam által tiszteletben nem tartott vállalások sorában ez csak az egyik.¹² A nemzetgyűlés másnapján Erdély Román Kormányzótanácsában¹³ az igazságszolgáltatás vezetőjévé (tulajdonképpen miniszterré) dr. Aurel Lazár (1872–1930) nagyváradi ügyvédet nevezték ki.¹⁴ A Kormányzótanács székhelye Nagyszebenben volt.¹⁵ Az 1919. január 1-jén elfogadott kormányzótanácsi rendelet szerint az 1918. október 18-a (ekkor olvasta fel Alexandru Vaida-Voevod a budapesti parlamentben az erdélyi románok önrendelkezési jogáról szóló nyilatkozatát)¹⁶ előtti jogszabályok, a közrend és a jog folytonosságának érdekében hatályban maradtak, ideiglenes jelleggel, ellentétes

¹¹ Például csak a közigazgatás átvételét ismerteti MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Studium, Budapest, 1941, vagy ROMSICS fentebb idézett monográfiája is.

¹² A 1918. évi 3631. törvényrendelet csak a gyulafehérvári nyilatkozatból csak az egyesülést ratifikálta (Hivatalos Közlöny, 1918. december 13., 212.).

¹³ Consiliul Dirigent Român al Ardealului. A Kormányzótanácsról magyar nyelven részletesen lásd Gheorghe IANCU: *Erdély, a Bánság és a Magyarországi Román Területek Kormányzótanácsa = Impériumváltás Erdélyben 1918–1920*, szerk. KOVÁCS Kiss Gyöngy, Komp-Press Kiadó és Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020, 123–144.

¹⁴ Romsics szerint Lazár a pénzügyi osztályt vezette, de ez nem felel meg a tényeknek. Vö. ROMSICS: *i. m.*, 136. A jogi kérdésekért hárman is feleltek: Lazár az igazságszolgáltatásért, Emil Hatjeganu a jogalkotásért, illetve Ioan Suciuc az alkotmányozás előkészítéséért. Belügyi kérdésekért Iuliu Maniu felelt, a vallási, oktatási és kisebbségi kérdésekért Vasile Goldiș, katonai és közbiztonsági kérdésekért Ștefan Cicio-Pop, a külügyért és a sajtókapcsolatokért Alexandru Vaida-Voevod. A pénzügyekért Aurel Vlad, a mezőgazdaságért és kereskedelemért Victor Bontescu, a közlekedési, távközlési és élelmezési területért Romul Boilă, szociális és egészségügyi kérdésekért Ion Flueraș, az iparért pedig Iosif Jumanca. Valeriu Braniște, Vasile Lucaciuc és Octavian Goga tárca nélküli tagjai voltak a Kormányzótanácsnak. Fennállása alatt több szervezeti és személyi változás is történt.

¹⁵ Nagyszeben a román hadsereg már 1919. november közepén megszállta.

¹⁶ A nyilatkozatban közvetlen módon még nem volt szó a Romániához való csatlakozásról, de tartalmából ez már következett: a magyarországi román nép, mint nemzet, élni kíván azzal a joggal, hogy minden idegen befolyástól mentesen önmaga határozhassa meg állami elhelyezkedését, mert a magyarországi román nemzetnek a maga területén való állami helyezkedéséről nem határozhat senki más, csak a saját nemzetgyűlése. Alexandru Vaida-Voevodról, lásd L. BALOGH Béni: *A föderalizmustól az egyesülésig. Alexandru Vaida-Voevod és Nagy-Románia megteremtése*, Pro Minoritate, 2018. nyár, 15–27.

rendelkezésig. A rendelet arra is kitért, hogy minden választott vagy kinevezett tisztségviselő a helyén maradhatott. Hivatali érdekből és a köznyugalom érdekében viszont bármely tisztségviselőt (bíró, közjegyzőt) át lehetett helyezni vagy hivatalból nyugdíjazni lehetett. A magyar jognak azon rendelkezéseit, amelyek azt írták elő, hogy bírakat vagy közjegyzőket a beleegyezésük nélkül nem lehet áthelyezni, hatályon kívül helyezték.¹⁷ Az ítélőtáblai elnökök és főügyészek ellenőrzési jogait átvette a kormányzótanács igazságszolgáltatásért felelős tagja. A közszolgáltatások, így az igazságszolgáltatás nyelvét a román vált. A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában megalkotott 1868. évi XLIV. magyar törvénycikket a rendelet hatályban tartotta, a végleges szabályozás megalkotásáig, azzal a módosítással, hogy ahol a törvény a magyar nyelvre hivatkozik, azon a román nyelvet kell érteni. A Kormányzótanács szerint a nemzetiségi törvényt „lojálisan“ kellett alkalmazni, úgy, hogy azokban a megyékben, ahol a lakosság egyötödét kisebbségek alkotják, az legyen az alapelv, hogy mindenkinek joga legyen anyanyelvű igazgatásra és igazságszolgáltatásra. A kisebbségi kérdés iránt kétségtelenül bizonyított bizonyos érzékenységet ez a rendelet. Például előírta, hogy a településneveket minden nép nyelvén lehet használni, és hatályon kívül helyezte a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. magyar törvénycikket.

A Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlegében a polgári jogi igazgatóságot dr. Corneliu Crăciunescu temesvári ügyvéd vezetésére bízták, a büntetőjogot dr. Victor Andrura, a könyvviteli (gazdasági) igazgatóságot dr. Ion Iancura. Az igazságszolgáltatási részlet főtitkárává dr. Alexandru Martat nevezték ki, aki a tisztségét 1919. március 1-től foglalta el. Dr. Alexandru Marta Lippán folytatott ügyvédi gyakorlatot, majd 1915-től a szegedi ítélőtábla bírása volt (dr. Marta Sándor néven). Az ő feladata volt az erdélyi igazságszolgáltatás megszervezése. Ioan P. Papp¹⁸ a következőképpen jellemezte őt: „*ez a kis, mozgékony, élénk, mély és széles jogi kultúrájú, hajlíthatatlan vasakarattal rendelkező, elvű, hajlíthatatlan román és nagy hazafi, a bírósági szervezetnek, az ezt szabályozó normák*

¹⁷ Például a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk 15. §-a szerint „*a törvényesen kinevezett bíró, a törvényben meghatározott eseteken és módon kívül hivatalából el nem mozdítható*”. A 16. § szerint pedig „*a bírót a törvényben meghatározott eseteken kívül csak saját akaratával lehet székhelyéről más bírósághoz vagy más hivatalba áttenni vagy előléptetni. E szabály alól kivételnek csak akkor van helye, midőn az előléptetés vagy áthelyezés más bírósághoz, a bírói szervezet változása folytán történik; továbbá, midőn a bíró családjának valamely tagja ugyanazon törvényszéknél alkalmazásban van vagy jön. Ugyanazon törvényszéknél bírói hivatalra nem alkalmazhatók: kik fel- vagy lemenő ágbeli rokonok; vagy egymással harmadízigen oldalrokonságban, vagy másodízigen sógorságban, továbbá fogadott szülei vagy gyermeki viszonyban állanak.*”

¹⁸ Ioan Paul Papp (1878–1959) Belényesen született, Kolozsváron szerzett jogtudományi doktorátust, 1903–1919 között Brádon folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1919-ben rövid ideig a Kormányzótanácsnak dolgozott, de ugyanabban az évben a kolozsvári román ítélőtábla bírájának nevezték ki. 1920–1923 között a nagyváradi román ítélőtábla bírása, majd 1940-ig a kolozsvári, 1944-ig a Nagyszébenbe költözött kolozsvári román ítélőtábla bírása, 1939-től az ítélőtábla elnöke.

sokaságának teljes ismerője, tiszta, becsületes, bátor ember, kivételes munkaképességgel...”¹⁹ Dr. Alexandru Marta²⁰ első feladata az igazságszolgáltatás átvétele volt.²¹

A Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlegének 121. rendelete a Hivatalos Lap 1919. február 19. számában jelent meg. Eszerint az erdélyi területen működő igazságszolgáltatás elvált a magyar állam igazságszolgáltatásától és Románia igazságszolgáltatásának vált a részévé. Mindez a jelenleg Romániához csatolt egykori magyar államterületnek még csak egy részét érintette, a kolozsvári és a marosvásárhelyi ítélőtáblák körzetét. A demarkációs vonalon túli területekre a rendelet hatályát 1919 júliusában (a Partium tekintetében),²² illetve szeptemberében (a Bánság vonatkozásában)²³ terjesztették ki.²⁴ Ezáltal megszűnt a magyar Kúria joghatósága az erdélyi területek felett. Mindazon ügyeket, amelyeket a Kúriának kellett volna megküldeni felülvizsgálatra, további rendelkezésig felfüggesztették, és később, 1919 decemberében a bukaresti Semmitőszéken erdélyi részleg jött létre a partikuláris jog alkalmazására. Az igazságszolgáltatás felett a Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlegének vezetője ellenőrzési jogokkal rendelkezett. Ez a rendelet is külön megerősítette, hogy egyelőre a magyar eljárási és anyagi jogi normák hatályban maradtak.

Kötelezővé tették a következő eskü letételét: „*Én, ..., esküszöm a mindenható Istenre, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a Román Államhoz hű leszek, az ország törvényeit és rendeleteit, a Kormányzótanács dekrétumait híven betartom,*²⁵ *és a rám bízott hivatali teendőket becsülettel, lelkiismerettel és pártatlanul teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem így segítjen!*”²⁶

¹⁹ Ioan P. PAPP: *Instaurarea justiției românești în Ardeal*, Transilvania, 1945/1–2, 4.

²⁰ Később a temesvári román ítélőtábla elnöke lett, 1938-ban vonult bíróként nyugdíjba.

²¹ A bíróságok átvételére vonatkozó román levéltári anyagot közli Gheorghe IANCU (szerk.): *Justiție română în Transilvania (1919)*, Ecumenica Press, Kolozsvár, 2006.

²² 1919. évi 1200. rendelet.

²³ 1919. évi 6267. rendelet.

²⁴ Ezek a területek ugyanis a Tanácsköztársaság ellen 1919. április 16-án induló támadás után kerültek a román hadsereg megszállása alá. A bíróságok bánsági átvételéről a következőket rögzítették: „*Nehézséget okozott a bíróságok átvétele is, mert a bírák legnagyobb része, így például a Cziko János vezetése alatt álló karánsebesi törvényszék és járásbíróság minden bírója, sőt kezelő személyzetének minden tagja az idő előtt kért eskü letételét megtagadva, helyét elhagyta. Ilyen körülmények között az új államhatalom első berendezésénél olyanok is álláshoz és ezzel hatalomhoz jutottak, akiknek megfelelő értelmi és erkölcsi minősítésük nem volt és így a közérdeknek és az egyeseknek mérhetetlen károkat okoztak.*” Lásd JAKABFFY Elemér, PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938)*, Studium, Budapest, 1939, 32.

²⁵ Szó szerinti fordításban: „szentül tiszteletben tartom”.

²⁶ „*Jur pe ațoțtiutorul Dumnezeu, de a fi credincios Regelui Ferdinand I și Statului Român, de a respecta cu sfințenie legile țării și decretele, ordonanțele Consiliului Dirigent, și de a îndeplini cu onoare, conștiință și nepărtinire funcțiunile ce îmi sunt încredințate și a păstra secretul oficios. Așa să-mi ajute Dumnezeu.*” A hűségeskü megtagadásával Mikó Imre szerint „*a magyar tisztviselői kar elveszítette létalapját és inkább a nyomort választotta, mintsem hogy a nemzeti céloknak árulója legyen.* Az eskü megtagadása volt a magyarság első öntudatos megnyilvánulása, ami szilárd egységbe kovácsolta össze az erdélyi magyarok egyetemét. A magyarságnak ez a kétségbeejtő helyzete sokakat, főként a köztisztviselői osztályt Erdély elhagyására készítette. Évekig vitték a repatriáló vonatok Pest felé a magyar vezetőréteg legjavát, akik [...] elkövték a 'nagy erdélyi bűnt' és a budapesti vagonlakások viszontagságain keresztül

A rendelet lehetővé tette a vallásos formulák nélküli eskütételt is. Az eskütételről jegyzőkönyvet kellett készíteni. Az eskütétel megtagadásának a szankciója nemcsak a tisztség elvesztése volt, hanem az is, hogy a nyugdíjjogosultságokat sem ismerte el a román állam. Ügyvédek és közjegyzők esetén az eskütétel megtagadása azt vonta maga után, hogy hivatásukat többé nem gyakorolhatták. Aki viszont az eskütételt felvállalta, annak a román állam elismerte a szolgálati éveit és a szerzett jogait.²⁷ Még januárban, amikor az eskütétel problémája a közigazgatás átvétele kapcsán merült fel, Grandpierre Emil²⁸ volt törvényszéki bíró, kolozsvári főispán egy bizottság élén Nagyszebenben tárgyalást folytatott Iuliu Maniuval. Azt kérték, hogy hűségeskü helyett, amíg Erdély végleges helyzetét a béketárgyalások nem rendezik, a feladatok törvényes és hatékony ellátására vonatkozó fogadalmat lehessen tenni. A Kormányzótanács a kérészt elutasította.²⁹

Az igazságszolgáltatás nyelvénél általánosan a román vált, viszont a kisebbségi nyelvhasználat vonatkozásában a 121. rendelet visszautalt az 1919. január 1-jei kormányzótanácsi rendelet szabályaira. A nyelvi váltás érdekében átmeneti időszakot kellett meghatározni, hiszen a bírák, ügyészek, hivatali személyzet, közjegyzők és ügyvédek jelentős része nem ismerte a román nyelvet. Ezért bíráknak és az igazságszolgáltatás személyzetének 12 hónapot, ügyvédeknek és közjegyzőknek 6 hónapot írt elő a rendelet a román nyelv elsajátítására. Ioan P. Papp egyébként megjegyezte, hogy a rendelet szövege még nem gördülékeny és szépen csengő, hiszen szerkesztői számára a román jogi szaknyelv még „*kissé idegen*” volt.³⁰

A Kormányzótanács 1919. február 12-én kinevezte az igazságszolgáltatási szervezetrendszerben az új vezetőket.

Az igazságszolgáltatás személyzeti állományának tervezésekor számoltak azzal, hogy a magyar bírák az eskütételt meg fogják tagadni. Ioan P. Papp szerint a kolozsvári és marosvásárhelyi ítélőtáblák körzetében azon magyarok száma, akik vállalták az eskütételt, minimális, bármilyen gyakorlati jelentőség nélküli volt.³¹ Ezért a magyar igazságszolgáltatás román nemzetiségű bírái és hivatali személyzete képezte a kiindulási

megpróbálták új hazát teremteni maguknak... Az Országos Menekültügyi Hivatal kimutatása szerint 1918-ban 40 952, 1920-ban 70 773, 1921-ben 19 879, 1922-ben 13 651, 1923-ban 7536, 1924-ben 1693 volt az erdélyi menekültek száma, vagyis hét év alatt összesen 197 035 magyar ember költözött át Erdélyből a csonka hazába...” Vö. MIKÓ: i. m., 16–17.

²⁷ A trianoni békeszerződés után újra megnyitotta a román állam az eskütétel lehetőségét.

²⁸ Grandpierre Emil (1874–1938) törvényszéki bíróból lett főispán, majd az erdélyi magyar politikai élet egyik vezető egyénisége. 1925-ben Magyarországra költözött és közigazgatási bíróként dolgozott, közéleti tevékenységét teljesen feladva. 1926-ban Nagy Péter álnéven *O, kedves Kolozsvár!* címmel jelentette meg a városról szóló könyvét. Reményik Sándor szerint a kötet halk szavú, férfiasan szemérmes, de erős és komoly szerelmi vallomás egy város lelkéhez... E kötet is jelzi a Kolozsvártól való elszakadás lelki terheit. 1928-ban nyilatkozta: „*Élek, dolgozom s a legjobban akkor érzem magam, mikor lent lehetek Erdélyben, a kolozsvári kertemben. Mert tavaly sikerült nagy nehezen megkapnom a vízumot. Igaz, hogy egy fél év telt belé, de megkaptam s örülhettem a kertemnek is egy pár héten át.*” Vö. MÓRICZ Miklós: *Grandpierre Emil csak a munkájának él, a közéleti szerepléstől teljesen visszavonult*, Brassói Lapok, 1928. december 20., 6.

²⁹ Vö. BÁRDI Nándor: *Az erdélyi magyarok Romániában 1918–1922*, História, 2008/6–7, 16.

³⁰ PAPP: i. m., 7.

³¹ PAPP: i. m., 10.

alapot. Egyébként 1918-ban a magyar bíróságokon a Kúrián két román nemzetiségű bíró működött (George Popu, Ioan Jurca), az ítéltáblákon hét (Pompei Micşa, Adrian Nistor, Gheorghe Popa, Gavril Chindriş, Alexandru Marta), a törvényszékeken húsz, a járásbíróságokon 41, illetve a bírósági joggyakornokok száma 36 volt.³² Legnagyobb többségük a román igazságszolgáltatás szolgálatába állt. Hozzájuk csatlakoztak az erdélyi román nemzetiségű ügyvédek jelentős számban, és az Ókirályság (az 1918 előtti Románia) területéről érkező bírák.

A törvényszékek átvétele Nagyszebenben kezdődött 1919. március 4-én.³³ Ioan P. Papp visszaemlékezése szerint „*a Kormányzótanács székhelyén nem lehetett tovább túrni az idegen hatalom által fizetett és utasított magisztrátusok szigetét, akik kihívóan, provokatívan és szarkasztikusan tekintettek az erdélyi román vezetésre*”.³⁴ Nagyszebenben be kellett vetni a karhatalmi erőket, mert a magyar vezetőség nem adta át a törvényszéket a kinevezett román elnöknek, Iuliu Munteanunak. 17 magisztrátus közül 3-an, illetve 9 bírósági hivatalnok közül 1-1 tett hűségesküt. A hűségesküt a román főhatalom elismerésének, a békeszerződés hiányában idő előttinek, így hazaárulásnak tekintették. A köztudatban a hűségesküt akár a béketárgyalások menetét is befolyásoló tényezőnek vélték: ha az adott terület sorsáról a békekonferencia nem határozott, és mégis a magyar hivatalnokok már esküt tettek a román királyra, ez a Romániához való csatlakozás támogatásának minősíthető. Ilyen körülmények között természetes a hűségesküt megtagadók rendkívül nagy száma a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban is.

A kolozsvári ítéltábla és törvényszék átvételére 1919. március 11-én került sor, az újonnan kinevezett elnök, dr. Pompei Micşa, illetve a törvényszéken dr. Laurentiu Nestor által. Szintén a karhatalmi erőhöz kellett folyamodni.³⁵ Az ítéltábla teljes személyzete, a szász Gustav Haupt bíró kivételével megtagadta az eskütételt. E tény megítéléséhez azt is fontos kiemelni, hogy az erdélyi szászok 1919. január 8-i medgyesi gyűlésükön egyetértésüket fejezték Erdély Romániához történő csatlakozása kapcsán. Az ítéltábla körzetében működő további törvényszékek átvételére március 13-án (Gyulafehérvár, Déva, Torda), 19-én (Beszterce), illetve 26-án (Dés) került sor. A marosvásárhelyi ítéltáblát az újonnan kinevezett elnök, Romul Popp március 18-án vette át.

A kolozsvári ítéltábla átvételének részleteit dr. Pompei Micşa 1919. március 13-án a Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlege számára benyújtott jelentése őrizte meg. A bíró beszámolt arról, hogy március 11-ére összehívta az ítéltábla plenáris ülését, azzal a figyelemfelhívó üzenettel, hogy az igazolatlan hiányzás az eskütétel megtagadásával egyenértékű. A plenáris ülésen azonban Gustav Haupt kivételével senki nem jelent meg, sőt, az összehívó tudomásulvételét igazoló aláírást is elutasították. A hiányzó bírák nevében írott beadványt fogalmaztak meg, amely a teljes személyzet álláspontját tükrözi, kivéve Weér György elnököt, aki 8 hónapja súlyos beteg, illetve Adrian Nyisztor és Iosif Szepessi bírákat, akik szintén betegek. Következésképpen az eskütétel megtagadásáról

³² PAPP: *i. m.*, 17–18.

³³ Vizont már február végén megtörtént a vajdahunyadi járásbíróság átvétele.

³⁴ PAPP: *i. m.*, 11.

³⁵ A korabeli hangulatról és a bírói kar sorsáról lásd jelen tanulmány dokumentummellékletét. (Dr. Vékás Lajos a kolozsvári királyi Ítéltábla elnöki székébe való beiktatása alkalmából 1941-ben tartott beszéde is felidézi az 1919. márciusi eseményeket.)

nem készülhetett jegyzőkönyv. Gustav Haupt, az újonnan kinevezett Iuliu Popescu, valamint Alexandru Pop főügyész letették a 121. rendelet által előírt esküt. Andrei Pop és Sever Barbura újonnan kinevezett bírák nem jelentek meg.

Eltávolították az ítélőtábla épületéről a következő feliratot: „*Legyen ez épület állandó tűzhelye a nemzet mindenkori tanúsított törvénytisztelésének, jog és igazságszeretetének, és hirdetője a bírói erényeknek*”.³⁶

Az átvételről jegyzőkönyv is készült, ebből szintén érdekes részletek derültek ki. Dél előtt fél tízkor Pozsonyi Antal helyettes elnök előtt megjelent dr. Pompei Micşa ítélőtáblai bíró, aki kijelentette, hogy az 1919/121. rendelet értelmében a kolozsvári ítélőtábla elnökévé nevezték ki, utasították, hogy az ítélőtáblát vegye át, és ezért felszólította Pozsonyi Antalt az ítélőtábla átadására. Az átadást Pozsonyi Antal a fegyverszüneti megállapodásra és a hágai egyezményekre való hivatkozással megtagadta. Ekkor dr. Pompei Micşa távozott, és 10 óra körül visszatért dr. Iulian Pop kolozsvári polgármesterrel együtt, aki dr. Valentin Poruțiu, Kolozsvár prefektusát, a Kormányzótanács helyi képviselőjét is helyettesítette. Újra felszólították Pozsonyit, hogy adja át az ítélőtáblát, és felhívták a figyelmét, hogy katonai erők állnak a rendelkezésükre.

Pozsonyi Antal a következő nyilatkozatot tette:³⁷

„A kolozsvári ítélőtábla súlyosan beteg elnökének helyetteseként, a most hallott felszólításra, súlyos helyzetben a következő nyilatkozatot kell tennem, amelyet tekintettel bírói minőségemre és felelősségemre, kizárólag a törvényekre alapozhatok.

Mi, magyar bírák és az igazságszolgáltatás alkalmazottai, akiket a magyar törvények alapján, tehát törvényesen neveztek ki, esküt tettünk, hogy minden körülmények között Magyarországhoz és az ország alkotmányához hűek leszünk, és megőrizzük az ország törvényeit és szokásait. Minket ezen eskünk alól nem mentettek fel.

*Az antant szövetséges hadseregei legfelsőbb parancsnokával megkötött katonai konvenció I. paragrafusa szerint a polgári igazgatás a magyar kormány kezében marad.*³⁸

A XVII. cikk szerint a szövetségesek nem avatkoznak bele a magyar állam belső igazgatásába.

Az 1918. december 24-én kiadott közlemény 1. cikkében a román elfoglaló hadsereg VII. zászlóaljának parancsnoka azt nyilatkozta, hogy a román királyi hadsereg csapatai Kolozsvárt az antanthatalmak parancsára foglalták el, csak az állami rend, az élet és a vagyon biztonságának megőrzése végett.

A közlemény 3. cikkében, a fegyverszüneti egyezményvel összhangban, a parancsnok biztosította, hogy az összes állami hivatal, igazgatási, községi vagy más típusú, az eddigi törvények és szabályok alapján a rendelkezésre álló szerveiken keresztül folytatják tevékenységüket.

³⁶ A feliratot tartalmazó tábla nem semmisült meg, ma is megtalálható az ítélőtábla őrizetében.

³⁷ Az eredeti magyar nyelvű dokumentum nem áll rendelkezésemre, a koronavírus-járvány miatt a vonatkozó levéltári kutatásaimat nem tudtam befejezni, ezért a román változatot fordítottam vissza magyar nyelvre. A kutatási témát nem zártam le, vissza szeretnék rá térni és folytatni a kutatásokat.

³⁸ A 1918. november 13-i belgrádi katonai konvencióról van szó. Részletekről lásd ORMOS Mária: *A belgrádi katonai konvencióról*, Történelmi Szemle, 1979/1, 12–39.

Ez a fegyverszüneti egyezmény kötelező Románia számára, amely az antant megbízásából jár el, és nyilvánvalóan kötelezi mindazokat a románokat, akik a gyulafehérvári vonatkozó határozat alapján állnak, és akik a csatlakozás nyomán magukat Románia tagjainak tekintik.

De félretéve a fegyverszüneti megállapodást, megvizsgálva, hogy a nemzetközi jog általános szabályai alapját képezhetik-e a Kormányzótanács igényeinek, a forradalmi alapot meghaladva, és amely egyébként törvényes szabályozás hiányában nem gyakorolhat államhatalmat, nélküli a jogi alapot, mert:

A hágai nemzetközi egyezmény szabályzatának 43. cikke szerint, amelyet az 1913. évi XLIII. törvény cikkelyezett be, amely a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szól és az egyezmény mellékletét képezi, amely szabályzatot Románia királya elfogadta és így kötelező a Romániához csatlakozottak számára is, a megszálló a kezébe került hatalmat az ország hatályos törvényeinek tiszteletben tartásával fogja gyakorolni,³⁹ továbbá a szabályzat 45. cikke megtiltja, hogy a megszállott terület lakosságát arra kényszerítsék, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön.⁴⁰ A fentiek következményeként nem lehet törvényes alapja a főhatalom átvételének a román királyi megszálló csapatok által.

Így mindaddig, amíg a békekonferencia határozatai a most létrejövő új államok végleges határait nem rögzíti, és amíg a törvények, amelyeket a békeszerződés alapján hoznak meg – és csak ezek azok, amelyeket ennek a kérdésnek a szabályozására figyelembe lehet venni – nem mentik fel a már letett esküjük alól a magyar közszolgálatok alkalmazottait, törvénytelennek kell nyilvánítsak minden ilyen eljárást, amelyek a vezetésem és felügyeletem alatt álló bíróságok átvételére vonatkoznak, és amelyek arra kényszerítenék az igazságszolgáltatás alkalmazottait, hogy az állampolgári esküjüket megszegjék és ezzel megszakítsák a magyar állammal való köteléküket.

Mivel az új eskütétel személyes felelősség kérdése is, nem akartam senkit befolyásolni, ezért az ítélőtábla bírói és az igazságszolgáltatás minden alkalmazottja külön-külön kell erről nyilatkozzon.

Következésképpen ezúton a saját véleményemet fejezem ki, amikor tiltakozom a jogellenes elvárással szemben, amelynek teljesítését azért is meg kell tagadnom, mert ez az eljárás felszámolja az igazságszolgáltató hatóságok eddig kifogástalan működését a megszállt területeken.

A jelen eljárásból fakadó minden következményért a felelősséget azokra hárítjuk, akik a főhatalom átvételét állítják.⁴¹

³⁹ A hivatkozott 43. cikk pontos szövege a következő: „Ha tényleg a megszálló kezébe került a törvényes hatalom, ennek minden tőle függő intézkedést meg kell tennie a végből, hogy amennyire lehetséges, helyreállítsa és biztosítsa a közrendet és a közéletet, még pedig – ha ez elháríthatatlan akadályba nem ütközik – az országban érvényes törvények tiszteletben tartásával.” A nemzetközi jog alkotását jellemző kompromisszumok terhelik az ilyen szövegeket, és lazítják fel a normatív szigort az ilyen és hasonló megfogalmazásokkal: „minden tőle függő intézkedést”, „amennyire lehetséges”, „ha ez elháríthatatlan akadályokba nem ütközik”.

⁴⁰ A pontos szöveg: „Tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön.” Ezért a román értelmezés a következő: a lakosságtól tilos hűség- esküt követelni, vagyis a köztisztviselőktől, bíraktól, bírósági hivatalnokokra nem vonatkozik a hágai egyezmény tiltása. Lásd IANCU: *i. m.*, 33.

⁴¹ Román változatát lásd IANCU: *i. m.*, 114–118, illetve PAPP: *i. m.*, 12–15.

A nyilatkozat felolvasása után a jelen levő Nyíró Géza bíró kijelentette, hogy teljes mértékben egyetért a nyilatkozattal.

Dr. Iulian Pop polgármester válaszában kijelentette, hogy nem ismeri el a fegyverszüneti megállapodást, mert annak megkötésénél a románok nem voltak képviselve,⁴² és igényeik jogalapja a népek önrendelkezési joga, az erdélyi román nemzetnek a gyulafehérvári gyűlésen 1918. december 1-jén meghozott egyhangú határozata, ezért nem vesz tudomást Pozsonyi Antal nyilatkozatáról, akit újra távozásra szólított fel.

Pozsonyi Antal kérte, hogy a hadsereg parancsnoka mutassa fel a karhatalom alkalmazására vonatkozó írásos utasítását. Dr. Iulian Pop azt nyilatkozta, hogy nem köteles ilyen engedélyt bemutatni, de a Kormányzótanács rendelete előírja, hogy a hadsereg segítségét is igénybe lehet venni.

Pozsonyi Antal nem hagyta el önként a hivatali helyiséget, ezért dr. Iulian Pop parancsot adott a csendőrségnek az épület elfoglalására. Az épület bejáratát a román hadsereg, a belsejét a csendőrség foglalta el. Pozsonyi Antal és Nyíró Géza az irodába bevonult katonák tényleges és ismételt fegyveres fenyegetésére hagyták el a hivatali helyiséget.

Ioan P. Papp román oldaltól ezt az ellenállást, az átadás megtagadását „előre megfontolt és ördögi gondolként” minősítette, amelynek célja a román igazságszolgáltatás megszervezésének és konszolidációjának akadályozása.⁴³ Az ideológiai motivációra, az igazságszolgáltatást átvevő román bírák hangulatára jellemző Ioan P. Papp nacionalista álláspontja, aki azoknak az erdélyi magyar bíráknak a bocskoros románokkal szembeni évezredes gyűlöletéről beszélt, akik nem akartak oláh uralom alá kerülni.⁴⁴ A Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlege is egyébként Kolozsvárra, az ítélőtábla épületébe költözött, és a Kormányzótanács 1920-as megszűnését követően is más elnevezéssel 1924-ig működött.

Talán érdemes tenni egy kitérőt. A második bécsi döntés Észak-Erdélyt visszacsatolta Magyarországhoz (1940. augusztus 30-án), és ennek következtében a magyar igazságszolgáltatás visszatért Erdély egy részébe. 1941 januárjában Vékás Lajos⁴⁵ kolozsvári ítélőtáblai elnök beiktatási ünnepségén⁴⁶ Antal István igazságügyi minisztériumi államtitkár egy csomagot adott át Vékás Lajosnak. Az 1919. március 11-én az ítélőtábla homlokzatáról letépett magyar zászló volt az. A zászlót Pozsonyi Antal őrizte meg, és „ruhája alatt testére csavarva, élete veszélyeztetésével átmentette ezt a zászlót a trianoni határokra”.⁴⁷ A zászlót az Igazságügyi Minisztérium levéltárában őrizték meg. A jelen levő sajtótudósító szerint az államtitkár a fakó, megkopott zászlót az asztalra helyezte.

⁴² Románia nem is lehetett képviselve, mert Bukarestben 1918. május 8-án különbékét kötött. 1918. november 10-én újra hadat üzent Németországnak (a még hadban álló félnek), megszegve a bukaresti különbékét, hogy a győztes oldalon fejezhesse be a háborút. 1918. november 11-én Németország aláírta a compiégne-i fegyverszüneti egyezményt, amely lezárta az első világháborút és megnyitotta a békeszerződések felé vezető utat.

⁴³ PAPP: *i. m.*, 16.

⁴⁴ PAPP: *i. m.*, 19.

⁴⁵ 1919-ben egyike azoknak a kolozsvári törvényszéki bíráknak, akik megtagadták az eskütételt.

⁴⁶ Lásd jelen tanulmány dokumentummellékletét (dr. Vékás Lajosnak a kolozsvári királyi ítélőtábla elnöki székébe való beiktatása alkalmából tartott beszédét).

⁴⁷ *Keleti Ujság*, 1941. január 18., 5.

„A szemekben könnyek csillantak meg... Vékás Lajos dr. elfojtott, könnyektől remegő hangon köszönte meg a zászlót és megígérte, hogy hűségesen megőrzi.”⁴⁸ Egy másik újság vezércikkében így írt a Pozsonyi Antal által megmentett zászlóról: „A régi zászló természetesen különös értékű kincse ma Kolozsvárnak. Jelentősége nemcsak szimbolikus, mert nemcsak képletesen hirdeti a régi magyar bírói kar önfeláldozó és életét is kockáztató megbecsülését a magyar zászló iránt, hanem immár valóságos tárgyi ereklye is, melyhez méltóképpen zarándokolhatnak el a felszabadult Erdély jogászázatának újabb nemzedékei. Különös fordulata a sorsnak, hogy egy fiatal igazságügyi államtitkár, aki most jár először Erdély földjén és aki a magyar Alföld sík vidékén született, nyújthatta át ezt a lobogót az igazságügyminiszter megbízásából egy olyan ünnepi beszéd keretében, amely beszéd az anyaország és az erdélyi jog összeegyeztetésének szükségességét valamennyiünk örömeire meglepően olyan szellemben hangoztatta, amit mi általában erdélyi szellemnek nevezünk. Ez a régi zászló valóban szimbóluma a régi erdélyi jognak is. Annak a jognak, mely osztálykülönbségeket és ezeknek alapján kiváltságokat nem ismert sohasem. Valóban nem lehet méltóbb megbecsülése ennek a lobogónak és az ősi kolozsvári ítélőtábla ünnepi teljes megnyitó ünnepségének, mint az igazságügyminiszter képviselőjének ajkáról az a szándék, amely ezt a társadalmi kiváltságokat nem ismerő erdélyi jogot tiszteli meg, felelős nyilatkozat keretében, azzal, hogy bejelenti az anyaországi jog legkonzervatívabb, legmaradibb csökevényeinek az erdélyi jog szelleme szerint kormányzati programként vállalt megreformálását.”⁴⁹ Pozsonyi Antal egyébként Erdélyben kívánt maradni, a magyar köztisztviselők helyzetének rendezéséért harcoló mozgalomnak lett a vezetője. Mivel azonban jogi tudását nem tudta érvényesíteni, 1923-ban Budapestre költözött (a korban használatos kifejezéssel: repatriált), ahol a budapesti ítélőtábla tanácselnökének, majd az Igazságügyi Minisztériumba és onnan a Földbirtokrendező Bírósághoz nevezték ki. 1932-ben hunyt el.

Ahogy jeleztem, Kolozsváron a törvényszék átvétele szintén március 11-én történt meg. Dr. Ternovszky Béla törvényszéki elnök nem ismerte el a román Kormányzótanács jogkörét és rendeleteit, mert a szövetséges hatalmakkal megkötött fegyverszüneti megállapodás szerint a polgári igazságszolgáltatás a magyar kormánynak van alárendelve. Amikor a karhatalmi erők megjelentek az épületben, Ternovszky Béla átadta a törvényszéket és elhagyta az épületet. A március 12-ére dr. Laurențiu Nestor, a kinevezett román törvényszéki elnök által a hűségeskü letétele végett összehívott gyűlésen senki nem jelent meg. Nestor a Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlegéhez fordult panaszával: teljesen bírák nélkül maradtam és nincsen beosztott személyzet sem.⁵⁰ Ezért a törvényszéknek 14 napra fel kellett függesztenie a működését. A városi járásbírószáron Gáspár Miklós járásbírói elnököt és még két jelen levő bírót, Kálnássy Lászlót és Hofbauer Jánost erőszak tényleges alkalmazásával távolították el az épületből az átvételkor, 1919. március 17-én. A kolozsvári vidéki járásbírószágot átvétele ugyanazon nap történt meg, de az ottani átvétel részleteit egyelőre nem sikerült feltárni.

1920. június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának pillanatában, Erdélyben már az ilyenképpen felállított román igazságszolgáltatás működött.

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ *Ellenzék*, 1941. január 18., 1.

⁵⁰ IANCU: *i. m.*, 124.

3. A marosvásárhelyi ügyvédi kamara átvétele

Már tízéves praxis volt Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd mögött, amikor bekövetkezett az impériumváltás. 1919 áprilisában Marosvásárhelyen az ügyvédeket felszólították a román államra való hűségeskü letételére. A legtöbb ügyvéd ennek – három kivétellel – nem tett eleget. Az Erdélyben maradni kívánó jogászok is attól féltek, hogy az eskütétel tényét a béketárgyalásokon Magyarország ellen érvként használják fel, mint a román főhatalom önkéntes elismerését. Még élt a bizakodás, hogy igazságos békeszerződés születhet.

Repede György⁵¹ törvényszéki elnök és Popa Constantin rendőrfőkapitány 1919. július 1-jén megjelentek az ügyvédi kamarában,⁵² annak átvétele végett. A vezetőség részéről többek között dr. Fekete Andor ügyvéd választmányi tag és fegyelmi bíró megtagadta az átadást. A román hatóságokkal való találkozást előkészítő gyűlésen Fekete érvelt a legélesebben az átadás ellen, és ezt Repedeék a tanácskozási helyszíne mellett másík teremben várakozva hallhatták is.⁵³ Fekete érvei többek között: *„Magyarország és Románia között még nem történt meg a békeszerződés aláírása. A felségjog így még nem szállott át Romániára. Ezért az átvétel iránti kérés nem jogos és azt a kamara vezetősége nem hajlandó teljesíteni.”*⁵⁴

Repede törvényszéki elnök magából kikelve tiltakozott a dr. Fekete Andor által kifejtett álláspont ellen, és azt a román állam elleni bűncselekménynek minősítette. Kijelentette, hogy Erdély 1918 decembere óta, amióta a román hadsereg bevonult, Romániához tartozik. Fekete viszont fenntartotta korábbi véleményét. *„A román hadsereg által való megszállás független a felségjog kérdésétől. Álláspontja nem büntett a román állam ellen, hanem a nemzetközi jog alapján álló álláspont, amelytől éppen az ügyvédi kamara semmi körülmények között sem tekinthet el. Kérte tiltakozásának és tiltakozása indokolásának jegyzőkönyvre vételét.”*⁵⁵

Jegyzőkönyv végül nem készült, és a rendőrfőkapitány kijelentette, hogy mivel ellenkezés van, karhatalommal veszik át az ügyvédi kamarát. Ez meg is történt: átvették az ügyvédi kamara irattárát és vagyonát. A magyar címeres kamarai pecsétet viszont nem találták meg. A pecsét a második bécsi döntés után – amikor Észak-Erdélyt (rövid időre) visszacsatolták Magyarországhoz – került elő. Akkor derült ki, hogy azt a kamarai irodaigazgató elrejtette.⁵⁶

⁵¹ George (más helyen: Gheorghe) Repede. Aljegyző, majd jegyző a közhalmi járásbírószágon. 1910-ben helyezték át Dicsőszentmártonba, 1913-ban lett dicsőszentmártoni, 1914-ben nagymihályi járásbíró.

⁵² A korban a marosvásárhelyi ügyvédi kamarához tartozott a marosvásárhelyi, besztercei, csíkszeredai és székelyudvarhelyi törvényszékek körzete.

⁵³ FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó*, Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2019, 55.

⁵⁴ Vö. *Két dátum találkozása: 22 évvel a székelyföldi ügyvédi kamara megalakulása előtt erőszakkal vették át a románok a marosvásárhelyi ügyvédi kamarát. Az átadást megtagadó választmányi tagot éjnek idején hurcolták el lakásából a sziguranca közegei*. Keleti Újság, 1941. július 2., 6.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Vö. *Keleti Újság*, 1941. szeptember 24., 3.

Fekete Andor álláspontja nem maradt retorzió nélkül. 1919. július 2-án éjjel két sziguranca- azaz titkosszolgálati ügynök Feketét elhurcolta a lakásáról. *„A kocsiban gumilepedőt dobva fejére, mindketten fojtogatni kezdtek. Csak úgy tudott megmenekülni a biztos haláltól, hogy erejének végső megfeszítésével kiragadta magát a két pribék kezei közül, a robogó kocsiból kidobta magát az úttestre, s ott összetört tagokkal terült el. Véletlenül arra járó százsz katonatisztek vitték haza lakására. Hosszú hetekig feküdt sérüléseivel, a sziguranca detektívjeinek állandó őrizete mellett, hogy senkivel se beszélhessen.”*⁵⁷ A lovaskocsi hátsó kereke átment Fekete Andor két lábán.

Dr. Kovácsy Albert királyi közjegyző, aki a világháború előtt a budapesti parlamentben képviselőtársa volt Iuliu Maniunak, a Nagyszebenben működő Kormányzótanács elnökének, közbelépett Fekete érdekében, és sikerült elérnie, hogy az eljárást beszüntessék. Feketét gyógyulása után a titkosszolgálatok marosvásárhelyi vezetője, Teodor Pașca hallgatta ki, de a Maniu részéről jött utasítások szerint csak figyelmeztetnie volt szabad a kamara átadását megtagadó ügyvédet. *„Ez a figyelmeztetés azonban egyáltalán nem tartott vissza a román politikai megmozdulásától kezdve ne tartottam volna kötelességemnek minden akcióban részt venni. A román uralom első éveiben azután több ízben voltam letartóztatva a legkülönbözőbb, sokszor igen súlyos körülmények között. De végül is minden esetben kiengedtek. Én ugyanis semmiféle törvényellenes tevékenységben soha részt nem vettem. Mindig a magyarságnak törvényileg és nemzetközileg biztosított jogaihoz ragaszkodó állásponton voltam. Ez pedig nem ütközött törvénybe.”*⁵⁸

1921. december 31-én a marosvásárhelyi kamara területén csak 99 magyar ügyvéd volt, 57-tel kevesebb, mint 1914-ben, de még így is az ügyvédek többségét alkották, ahogy a kamara területe is Erdély legnagyobb arányban magyarok által lakott területeihez tartozott.⁵⁹ A választmányba mégis csak egyetlen magyar tag került be. Fekete Andor ügyvédi irodáját 1921 szeptemberében újra megnyithatta.⁶⁰

4. Az igazságszolgáltatás működése: Sepsiszentgyörgy esete

Kérdés, hogy miképpen tudott működni a személyi és a nyelvi váltás az igazságszolgáltatásban Erdélynek azon részein, ahol a lakosság abszolút magyar többségben volt. A magyar nemzetiségi törvény nyelvi rezsimjének ideiglenes átmentését a román állam nem kívánta fenntartani, a gyulafehérvári határozatnak az igazságszolgáltatásra vonatkozó részeit pedig figyelmen kívül hagyták. Aurel Lazăr azt nyilatkozta 1919-ben, hogy „az állam hivatalos nyelve a román, de addig is, amíg a kérdés rendezve lesz, az 1868. XLIV. t.c. rendelkezései a legszélesebb értelmezéssel fognak végrehajthatni, azzal az eltéréssel, hogy a törvényben a magyar nyelv helyett mindenütt a román nyelv értendő. Ennélfogva az igazságszolgáltatás mindenkiel szemben saját anyanyelvén fog

⁵⁷ *Két dátum...*, i. m., 6.

⁵⁸ FEKETE: i. m., 57.

⁵⁹ 1923-ban a nagy, több megyére kiterjedő kamarát feloszlatták, minden megyében külön kamara jött létre.

⁶⁰ Vö. *Székelly Nép*, 1921. szeptember 10., 4.

gyakoroltatni. A román nyelv megtanulása egy évi határidőhöz lett kötve, amely határidő azonban meghosszabítható.”⁶¹

Ezzel szemben a román igazságügyi minisztérium kolozsvári főigazgatójának 1921. január 11-i 28.819. sz. rendelete a román nyelv használatát rendelte el a bíróságokon, a szabály alól kivételt nem engedve. Az 1922. szeptember 1-i 19.654. sz. rendelete a román nyelvhasználat kizárólagos jellegét vezette be a bíróságok mint telekkönyvi hatóságok vonatkozásában. Az 1923. évi román alkotmány megszabta, hogy a „*román nyelv a Román Állam hivatalos nyelve*” (126. cikk). Az említett dekrétum (rendelet) kibocsátása után román és magyar nyelvű körlevelet is kiadott például a nagyváradi ítélőtábla magyar nevű elnöke, amely szerint „*a bíróságok hivatalos nyelve a román, amelyet úgy az összes bírák, mint az ügyvédek, írásban, mint élőszóban a tárgyalásokon és beadványokon – kötelesek használni*”.⁶²

Az igazságszolgáltatás átvétele sajátos kérdés volt Székelyföldön, ahol azonban nem állt rögtön rendelkezésre helyi román anyanyelvű jogászai kör, akikre az igazságszolgáltatás nehéz feladatát rá lehetett volna ruházni. Csíkszeredában a törvényszéket csak 1919. július 28-án vették át, és a teljes személyzet itt is megtagadta az eskütételt. Mivel nem lehetett azonnali megoldást találni, ideiglenesen a törvényszék tevékenységét is megszüntették, feladatait a brassói törvényszék vette át. A járásbírószéket szintén ideiglenesen be kellett zárni. Ugyanez történt Kézdivásárhelyen. Több székelyföldi járásbírószék esetében is hasonlóképpen jártak el. A székelyudvarhelyi törvényszéken is megtagadták az eskütételt. Itt viszont, „*az eskü megtagadása után, mert senki be nem hódolt és emberük nem volt, a bíróságokat bezárni lettek volna kénytelenek, amiért is Neamțiu Valér a bíróságok feletti impériumot midőn átvették nyilvánította, az egész személyzetet súlyos fenyegetésekkel arra kényszerítette, hogy felváltásáig helyén maradjon*”.⁶³

Az igazságszolgáltatás működésére szolgáló esettanulmány tárgyául a székelyföldi Sepsiszentgyörgyöt választottam. Sepsiszentgyörgy atipikus eset, mert itt a királyi törvényszéket 1875-ben megszüntették (összevonták a kézdivásárhelyi törvényszékkel),⁶⁴ ezért itt nem átvétel történt, hanem a törvényszék román újraalapítására került sor, már a trianoni békeszerződés után, 1923-ban. Sepsiszentgyörgy nemzetiségi összetétele 1920-ban a következő képet mutatta: 83,5% magyar, 11,9% román, 2,5% zsidó, 1,8% német. Az igazságszolgáltatás tényleges működésének módját kortanuk interjúiból lehet rekonstruálni. Az Ókirályságból érkezett bírák kapcsán emlékeztek vissza arra, hogy „*jöttek olyan törvényszéki bírák, akik Párizsban végeztek, és jómódú bojár családok gyermekei voltak. Ezek itt igyekeztek nyugati módi szerint viselkedni. Ő tudta, ha itt él, neki egy jelentősebb ügyvédnél le kell vizitálnia. Meg is tette, még hozzá úgy, ahogy a spanyol etikettben meg van írva: sötét ruhába vágta magát, névjegykártyát küldött, minden, és természetesen meg is hívták. Tehát igyekeztek nem éreztetni az ellentétet, mely különben megosztotta a világunkat...*”⁶⁵ Az ókirálysági bírákkal együtt egy másik bírósági kul-

⁶¹ A nagyváradi ítélőtábla átvételekor tartott beszédből. Vö. IANCU: *i. m.*, 334.

⁶² Vö. *Honszeretet*, 1921. április 16/6, 9.

⁶³ BÁRDI Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*, Aetas, 1993/3, 101.

⁶⁴ Lásd TÓTH Szabolcs: *A háromszéki királyi törvényszék székhelyéért folytatott küzdelem, 1875*, Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2009, 453–500.

⁶⁵ B. KOVÁCS András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*, Mentor, Marosvásárhely, 2006, 63.

túra is megjelent Erdélyben. „A bírák szintén, közülük nem egy nagyon intelligens jogász, de tipikus regáti, akinek egy kis figyelmesség elfogadása nem esett nehezére.”⁶⁶ A bírák többsége román volt, többen egyetlen magyar bíróra emlékeznek vissza, Tana Gyulára,⁶⁷ illetve megemlégtették, hogy „létezett egy magyar-örményjárásbíró is, egy Verzár nevezetű,⁶⁸ nem sok vizet zavart”.⁶⁹ A te-lekkönyvet viszont mindig magyarok vezették.

A perek alapvetően románul folytak, szükség esetén a regáti bírák tolmáchoz folyamodtak. Tana Gyula „bölöni földbirtokos családból származott, nem tudott ugyan tökéletesen románul, de abszolút korrekt ember, s ezt a román hatóság is becsülte benne...”⁷⁰ A magyar ügyvédek egy része is rosszul beszélt románul, akadt, aki félig így, félig úgy adta elő mondókáját. Egyébként az erdélyi román bírák közül nem egy kimondottan jól beszélt magyarul.⁷¹

Érdekesség, hogy Tana Gyula 1943-ban magyar törvényszéki elnök lett Sepsiszentgyörgyön, amikor Észak-Erdélyt a második bécsi döntés visszacsatolta Magyarországhoz. Kinevezésekor, a köszöntőbeszédekben a bírák nevében azt emelték ki, hogy Tana Gyula a székelység végvárában az idegen uralom alatt is hűen és saját egyéni érdekeit feláldozva teljesítette bírói hivatását. Az ügyvédek nevében a köszöntőben pedig Tana Gyula legfőbb érdekéért méltatták, hogy az idegen uralom idején nem futamodott meg a legsúlyosabb köteleességteljesítések előtt, akkor, amikor a magyar bíró és ügyvéd árván tapogatózott a sötétségben, hanem ott maradt, hogy szolgálja annak a népnek az igazságát, amely elszakadva, tanácstalanul állott a nagyvilágban.⁷² Vagyis Tana Gyula román bíróként sem kompromittálódott.

A román bírák egyébként viszonylag gyakran cserélődtek. A helyi sajtó 1937-ben például arról tudósított, hogy szomorú állapotok vannak a sepsiszentgyörgyi járásbíró-ságnál. „A negyvenöt község igazságszolgáltatását ellátni hivatott járásbíró-ságnál, ahol eddig három bíró is kevésnek bizonyult, most már csak egyetlen bíró teljesít szolgálatot, aki válogathat, hogy a bíróság adminisztrációs ügyeit intézze-e, vagy peres ügyeket tárgyaljon. Természetes, hogy az ügyek rendes időben való ellátása fizikailag lehetetlen, így a jogkereső közönségnek ebből az állapotból igen sok kára van.”⁷³

Az igazságszolgáltatás másik sajátos vonása volt ebben a periódusban – most csak a magánjogi normákat tekintve –, hogy a történelmi Erdélyben az osztrák Polgári

⁶⁶ B. KOVÁCS: *i. m.*, 97.

⁶⁷ B. KOVÁCS: *i. m.*, 64–65. Valójában több magyar bíró is működött egyidejűleg Sepsiszentgyörgyön a törvényszéken, Tana Gyula mellett például Nagy Emil Pál és Zakariás Kristóf. Vö. *Székely Nép*, 1924. április 6., 3.

⁶⁸ Verzár Viktor.

⁶⁹ B. KOVÁCS: *i. m.*, 97.

⁷⁰ B. KOVÁCS: *i. m.*, 97.

⁷¹ A visszaemlékezők szerint egyik román bíró „beleszeretett egy itteni szép magyar lányba, annak udvarolt. A nyelvismeretről jutott eszembe. A családja ellenezte a házasságot, ez okozta a drámát. A lány megírt egy búcsúlevelet, kerített egy pisztolyt, megvárta a Mikó sarkán a cukrászdában (a mai önkiszolgáló helyén), míg arra haladt a járásbíró – a járásbíró-ság a Lásbas Házban székelt –, hátulról két lövést adott le rá, s utána főbe lőtte magát. Ő meghalt, a férfi nem, de a gerincébe hatoló golyó egész életére megbénította. Elsős gimnazista voltam, nagyon felkavarta az eset a várost.” Lásd B. KOVÁCS: *i. m.*, 97–98.

⁷² Lásd *Székely Nép*, 1943. november 18., 3.

⁷³ *Székely Nép*, 1937. július 18.

törvénykönyv (a magyar törvények által 1867 óta hatályba léptetett módosításokkal és joganyaggal), a többi Magyarországtól Romániához csatolt területen a magyar magánjognak 1918. december 1-jét megelőzőleg keletkezett szabályai, így a történeti magyar szokásjog volt hatályban. A teljes csatolt területen hatályban volt Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk (az erdélyi polgári perrendtartás) és az 1875. évi XXXVII. kereskedelmi törvény (az erdélyi kereskedelmi törvénykönyv). A jog egységesítése is elindult, de évtizedekig elhúzódó folyamat volt, vagyis a román bíróságok a két világháború között román nyelven nagyon sok esetben a magyar jogot alkalmazták.⁷⁴ Vagyis a két világháború közötti erdélyi igazságszolgáltatásra mindvégig rányomta a bélyeget az átmeneti jelleg: hiába történt meg a struktúrák villámgyors átvétele, román hatalmi körbe való bevonása, a jog egységesítése komplex, időigényes folyamat volt, főként azért, mert az erdélyi román jogászok nem állt érdekeiben a sok szempontból reformokra szoruló ókirálysági jog egyszerű átvétele.

5. Következtetések

Egyértelmű, hogy az igazságszolgáltatás struktúráinak átvétele katonai támogatással, a térség sorsának végleges jogi rendezését megelőzően, a fennálló jogrend megsértésével történt. A román egyesítő politika – kihasználva elsősorban az erős francia politikai támogatást és a román hadsereg erdélyi jelenlétét – kész tények elé kívánta állítani a békekonferenciát a közigazgatás és az igazságszolgáltatás struktúráinak átvételével, ezáltal is biztosítva a háború utáni rendezés román szempontok szerinti sikerét. Az igazságszolgáltatási struktúráknak a jog keretein kívül végzett átvételét viszont a vitatott területek sorsának 1920-as rendezése, a trianoni békeszerződés a román szempontok szerint utólagosan igazolta és szentesítette. Az eskütételt megtagadó bírák vagy ügyvédek jelentős része a trianoni Magyarországon folytatta pályáját. Mások pedig maradtak, és igyekeztek az igazságszolgáltatás új rendjéhez alkalmazkodni, esetleg szakmát váltani és helyállni a kisebbségi helyzetben.

⁷⁴ A magyar polgári perjog továbbélésének témájában lásd VERESS Emőd: *A jogegységesítés útvesztői. Polgári perjog Erdélyben 1928/1920 és 1945 között*, Rubicon, 2019/9–10, 101–103. Az anyagi magánjog vonatkozásában lásd VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 157–171.

Dokumentum

Dr. Vékás Lajos beszéde a kolozsvári királyi Ítéltábla elnöki székébe való beiktatása alkalmából⁷⁵ (forrásközlés)

Méltóságos Államtitkár Úr!⁷⁶ Mélyen tisztelt bírói és ügyészi kar! Kedves Vendégek! Most, amikor a Kormányzó Úr Ófőméltósága magas kinevezése alapján ezen díszgyűlés keretében lettem a törvény által az ítélbírák részére előírt hivatali esküt és ezzel 22 évi megszakítás után ismét visszatértem abba a díszes testületbe, amelynek 1919. március 11-ig működő tagja voltam és ismét ráléptem arra a pályára, amelyet ifjú koromban élethivatásul választottam, önkéntelenül is felidéződik lelkemben az a történelmi, de egyben végzetesen tragikus és fájdalmasan keserves pillanat, mikor több kartársammal együtt elszakadtam a bírói testülettől s ezzel neki indultam, mint alig pár hónappal azelőtt leszerelt szolgálaton kívüli honvéd százados, állását veszített törvénytisztviselő bíró a teljen bizonytalanság útján az új élet keresésének.

Ez a tragikus nap 1919. március 11-ike volt.

Még a bírói szobákban magyar bírák ültek és a tárgyalótermekben magyar bírák szolgáltatták a fennálló törvények szerint az igazságszolgáltatást, mikor váratlanul megjelentek a nagyszebeni kormányzótanács kiküldöttei és a kormányzótanács rendeletére való hivatkozással a bíróságok akkori vezetőit a bíróságok átadására, a bírókat és a tisztviselőket pedig a román hűségeskü letételére szólították fel. E napon ezekben a termekben történelmi jelentőségű esemény zajlott le. A jog, az igazság és a törvényesség ütközött össze az erőszakkal és amiként az életben annyiszor, ez esetben is az összeütközésben az igazság bukott el.

A hivatalvezetők megtagadták a bíróságok átadását, mert a fegyverszüneti szerződés értelmében a közigazgatást és az igazságszolgáltatást a békekonferencia döntéséig a magyar királyi kormány által kinevezett hatóságok voltak hivatva gyakorolni; a bírák és a tisztviselők pedig ugyanezen az alapon jogtalanak nyilvánították az eskü letételére irányuló felhívást s egytől egyig megtagadták az eskü letételét.

Ekkor még nem történt meg a végzetes trianoni határmegvonás, még nem hangzott el a magyar Szent Korona egységes területét szétdaraboló békeparancs, a bírák és tisztviselők még nem voltak feloldozva a magyar államra és a magyar kormánynak tett hűségeskü alól és így jogosan helyezkedhettek arra az álláspontra, hogy a megszálló román csapatoknak és az ideiglenes jellegű nagyszebeni kormányzó tanácsnak nincs joga hűségesküt követelni a magyar állam tisztviselőitől. Ezen állásfoglalás folyományaként a román kiküldöttek fegyveres erőszak alkalmazásával eltávolították állásaikból az összes bírókat és tisztviselőket. A bíróságok helyiségei üresek maradtak, majd később rendre-szerre benépesültek román tisztviselőkkel és bírákkal, de a magyar szó elnémult és az esküt nem tett tisztviselők és bírák állás nélkül maradtak. Ezzel egyidejűleg megindult az üldöztetésnek, a nélkülözésnek, szenvedésnek minden képzeletet

⁷⁵ Elhangzott Kolozsváron, 1941. január 17-én.

⁷⁶ A beiktatáson az Igazságügyi Minisztériumot dr. Antal István (1896–1975) államtitkár képviselte (később, 1944 március–augusztusa között igazságügyi miniszter).

felülmúló és minden egyes tisztviselőre kiterjedő sorozata. Ennek folyományaképpen igen sokan kénytelenek voltak szülőföldjüket, hozzátartozóikat itt hagyni és vállalni a szörnyen megcsonkított, megszállt és feldúlt Magyarországon rájuk váró nyomort és bizonytalanságot. A másik kisebbik rész pedig itt maradt. Hogy ezekre milyen sors várt, csak az tudja a maga mélységében megítélni, aki végigélte ezt az időt és hála ezeknek a mindenből kifosztott, mindenünnen kidaszított családoknak a vergődését és szenvedését. A román állam teljes 10 esztendeig nemcsak nem adott semmiféle segílyt vagy nyugdíjat ezeknek a tisztviselőknek, hanem minden vonatkozásban úgy kezelte, mint a román állam nyílt ellenségeit, akiket nem illet meg a román állam támogatása és védelme.

Amiként vannak névtelen katonák és hősök, akik életüket áldozták névtelenül a magyar hazáért, úgy vannak névtelen tisztviselők is, akik mindenüket feláldozták a magyar államért, a magyar nemzetért, a letett eskü szentségébe vetett hitért, a magyar becsületért. Ez a nemzedék a magyar tisztviselői eskü szentségének ily következetes érvényreemelésével olyan példát mutatott, amelynek nemzetfenntartó ereje még sokáig fogja befolyásolni a magyar köztisztviselői kötelességteljesítést és a tisztviselői erkölcsöt. Méltó tehát, hogy amikor ezekben a termekben ismét ünnepélyesen megindítjuk a magyar törvények alapján a pártatlan jogszolgáltatás munkáját, legelsősorban is gondoljunk azokra a névtelen polgári harcosokra, akik az igazságért feláldozták állásukat s ezzel mindenüket, mert mindenük a hivatali állás volt, akik nem akartak és nem tudtak esküszegők és hűtlenek lenni a magyar állammal szemben, amely nekik szerető anyjuk volt és amelynek elvesztésben nem tudtak és nem akartak hinni.

Az édes magyar haza guzsbakötöttségéből már kezd kiszabadulni. A leszakított területek egy része már visszatért az anyaországhoz. Mi is azok közé tartozunk, akik szerencsésen felszabadultunk és ezzel minden tudásunkat és munkaképességünket a magyar haza javára fordíthatjuk. Sajnos, a mi küzdő, szenvedő és áldozatot hozó tisztviselőtársaink közül sokan, igen sokan nem érthették meg a felszabadulás boldog pillanatát, pedig a legtöbb nem kért többet a jó Istentől, csak azt, hogy legalább élete alkonyán azzal a tudattal hunyhassa le szemeit, hogy ismét szabad magyar földben pihenhet. Nem egyel beszéltem ezek közül az évek során. Egyiket sem vezette a megtorlás, a bosszúállás gondolata, nem vágyakozott vagyoni, mindenik csak a magyar hazát, a magyar szabadságot áhítozta. Ily tiszta idealizmussal, ilyen megpróbáltatások között még nem harcolt fegyvertelenül nemzedék a magyar hazáért.

Nekünk, akik tanúi voltunk annak a csendes, de hősies küzdelemnek, ennek a határtalan hazaszeretetnek és önfeláldozó ellenállásnak, szent kötelességünk ezelőtt a tisztviselői tábor előtt meghajtani az elismerés zászlaját és emlékezetébe idézni az ifjabb nemzedéknek a hazaszeretetnek, a tisztviselői kötelességtudásnak és a hűséges közszolgálatnak ezeket a névtelen hőseit. Meg kell becsülni ezt a tisztviselői típust, mert csak ilyen erkölcsi felfogású tisztviselői kar képezheti biztos alapját az államigazgatás gépezetének. Hiába alkotunk az állam számára kitűnő törvényeket, hiába biztosítják a törvények az állampolgárok teljes egyenjogúságát, személyi és vagyoni védelmét, ha nincs törvénytisztelő, hűséges, megközelíthetetlen tisztviselői kar, amely a gyakorlatban is érvényt szerezzen a törvények szellemének és ha nincs egy olyan szigorú tisztviselői fegyelem, amely kizár minden visszaélést, legyen az hivatali hatalommal való visszaélés, vagy meg nem engedett előnyök keresése.

Szemünk előtt játszódott le és egyben szenvedő alanyai is voltunk annak a rendszernek, amely a hangos nacionalizmus vértetébe öltözött rendszerre tette az egyenlőtlen elbánást, az oktalan zaklatást s amely rendszer elvakultságában nem látta és nem vette észre az állampolgárok egy nagy részének mérhetetlen elégedetlenségét és tudomás sem akart venni arról, hogy az állampolgárok egyenjogúsága a gyakorlatban nemcsak keresztül vive nincs, hanem annak éppen az ellenkezője van törvényesítve.

Végzetes hiba és szörnyű vakság az államigazgatásban a tisztviselői visszaéléseknek ezt a rendszerét megtérni. Nagy iskola volt ez számunkra és nagy tanulság arra nézve, hogy miképpen nem lehet és miképpen nem szabad kezelni az állam különböző igazgatási ágait, ha azt akarjuk, hogy az állam minden polgára otthon érezze magát ahol él és nemcsak hallja hangoztatni hanem valóban érezze minden lépésénél és munkájának minden szakaszában, hogy jogállamban él és mindenben egyenlő jogú polgára a hazának.

És ha most tekintetünket a minket közlőről érdeklő, a bírói hatalomban megnyilvánuló jogszolgáltatás vagy más szóval igazságszolgáltatásra, mint az államhatalmi ágak egyik ágazatára irányítjuk, örömmel és megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a magyar állam mindig elismerte és a magyar törvényhozás mindig méltányolta az igazságszolgáltatás nagy jelentőségét és ennek felismerése és megfelelő megjelenése mellett a jogszolgáltatás érdekében a bírói állások biztosítékait az idevonatkozó törvényekben oly nagy gonddal és körültekintéssel rakta le, hogy ennek alapján a magyar bíróság függetlenség tekintetében a legelső helyen áll. Ez a törvénnyel szabályozott bírói függetlenség képezi alapját annak, hogy az állam el tudja érni célját az általa törvényhozási úton felállított törvények és rendeletek megtartásának terén.

Az állami, társadalmi, gazdasági viszonyok szabályozása lehet a legtökéletesebb, ha azonban nincs kellő gondoskodás arra, hogy ezek a szabályok be is tartassanak, akkor az állami gépezet tökéletlenül működik. Minél tökéletesebb a szabályozás és minél gondosabb az azok betartására irányuló berendezkedés, annál tökéletesebb az állam, mert ez a két tényező biztosítja az állami jogrendet és a polgári szabadságot.

A bírói hatalom gyakorlásának intézményes biztosítékai azonban csak az esetben eredményezik a tökéletes jogszolgáltatást, ha az azt gyakorló bírók egyénileg is megfelelnek azoknak a magas és sokirányú követelményeknek, amelyek a bírói állás természetéből folynak.

Egyik kiváló jogtudósunk klasszikus szabatossággal a következő követelményeket állította fel az ítélőbírákkal szemben:

*„Alapos ismerete a törvénynek és biztosság annak alkalmazásában;
emberismeret és éleslátás a tények jelentőségének és egymáshoz viszonyának megítélésében;
feltétlen részrehajlatlanság és teljes függetlenség minden, bárhonnan származó és bármily alakban nyilatkozó befolyástól, mely azt veszélyeztetné;
mély igazságszeretet,⁷⁷ méltányosság és emberszeretet, melyek nélkül a legalaposabb törvényismeret és a legnagyobb pártatlanság sem biztosítja az igazság érvényrejutását;*

⁷⁷ Az eredeti szövegben: igazságérzet.

tiszteletet és bizalmat gerjesztő, erőszakosságtól, indulattól és gyengeségtől egyaránt ment érélyes, nyugodt és tapintatos fellépés s végre szigorú lelkiismeretesség, szorgalom és pontosság tisztének ellátásában:

ezek azon tulajdonságok, melyeknek együttes birtoka a hivatásának magaslatán álló bírót alkotja.”⁷⁸

Majdnem emberfeletti követelmény ez, de ebből engedni nem lehet és nem csak teljes betöltésére minden bírónak teljes erejével törekedni kell.

Most, amikor 22 év szünetelés után ismét megindul ezekben a termekben a magyar pártatlan igazságszolgáltatás és amikor ismét elfoglaljuk ezeket a bírói székeket, amelyekben kiváló bíráló elődeink szereztek tekintélyt, elismerést és megbecsülést a magyar bírói munkának és az egész magyar bírói testületnek, a bírótársaimhoz azt a felhívást intézem, hogy működésük közben egy percre se feledkezzenek meg a vállalt feladat magasztosságáról és a bírói állás betöltésével járó nagy és sokféle követelményekről, mert csak azoknak teljes betöltése emelheti munkájukat arra az értékre, amely biztosítja a jogszolgáltatásnak teljes eredményességét és a jogkereső közönség megnyugvását. A magyar bíró pártatlanságába, függetlenségébe, abszolút jogismeretébe vetett és a hosszúra nyúlt idegen uralom után is átmentett hitet a mostani bírói karnak élő valósággá kell tenni, hogy ily módon részesei lehessünk a magyar állam újjáépítő munkásságának, amit tőlünk joggal elvár a magyar kormány és a magyar államnak minden hű polgára.

Az igazságszolgáltatás nagy jelentőségét, mélységes fontosságát mi, akik 22 évig idegen uralom alatt éltünk még fokozottabb mértékben tudjuk értékelni, de az az örvenletes tény, hogy a magyar bíróság ismét felvette a munkát s megkezdhette működését, jelentőséget csak akkor nyer és a magyar államiság és azon belül a sokat hangoztatott szentistváni gondolat csak akkor valósulhat meg, ha az igazságszolgáltatás terén mindenki megtalálja a maga védelmét, ha teljes mértékben érvényesül a törvény előtti egyenlőség és ha az ítékezés abszolút igazságosságát nem zavarja sem nemzetiségi, sem felekezeti elfogultság. Erre az eredményre a tiszta törvényesség útján juthatunk és a részünkre biztosított bírói függetlenség által, amely lehetővé teszi a döntés alá kerülő ügynek és az abban szereplő feleknek abszolút függetlenséggel való elbírálását.

Engem bírói működésemben ezek az elvek és ezek az elgondolások fognak vezérelni és hálát adok a mindenható Istennek, hogy megadta érnem ezt a napot, amikor ismét magyar ítélőbírónak érezhetem magam.

Hódoló tisztelettel köszönöm meg Kormányzó urunknak, nagybányai vitéz H. M. Ófőméltóságának kitüntető kegyét, mellyen engem a kolozsvári kir. Ítéltábla elnökévé kinevezni méltóztatott.

Hálás szívvel köszönöm meg Ig. Min. úr önmagyméltóságának,⁷⁹ hogy bizalmával megtisztelt és kinevezésem iránt Kormányzó Úr Ófőméltóságához előterjesztést tenni méltóztatott.

Igyekezni fogok méltó módon betölteni azt a helyet amelyre elhívtam s amelynek jelentőségével és a reám váró feladatok fontosságával és terhével teljesen tisztában

⁷⁸ Vö. *Magyar jogi lexikon*, szerk. MÁRKUS Dezső, I. kötet, Budapest, 1898, 788–789.

⁷⁹ Radocsay László (1878–1968), 1939. november 9-e és 1944. március 22-e között igazságügy-miniszter. A kolozsvári ünnepségen nem vett személyesen részt, mert ekkor Németországban tartózkodott.

vagyok. Ehhez kérem az Ig. Min. úr. Őnagym.-nak megértő támogatását és a bírói karnak odaadó munkásságát.

Jelen díszgyűlésnek különösen fényt és jelentőséget ad az a tény, hogy Ig. Min. úr. Őnagym. szíveskedett képviseltetni magát ezen a gyűlésen és ezzel egy belső ünnepély kereteit meghaladó jelentőséget adott mai teljes ülésünknek.

Tisztelettel köszöntöm és üdvözlöm dr. Antal István államtitkár úr öméltóságát, mint az Ig. Min. úr Őexcellenciájának képviselőjét, valamint a mai díszgyűlésünkön megjelent dr. Lutilszky Jenő⁸⁰ min. osztályfőnök úr Őméltóságát.

Tiszteletteljesen üdvözlöm a mai díszülésünkön megjelent egyházi és világi előkelőségeket, az egyházak, hatóságok, egyesületek, testületek, intézmények képviselőit s mindazokat a kedves vendégeinket, akik megjelenésükkel kitüntettek s ezzel emelték díszgyűlésünk fényét.

Ezek után a kolozsvári kir. Ítéltábla felügyeletét és vezetését ünnepélyesen átvesszem.

Irodalomjegyzék

1. ABLONCZY Balázs: *Trianon-legendák*, Jaffa, Budapest, 2010.
2. ÁDÁM Magda, ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
3. B. KOVÁCS András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*, Mentor, Marosvásárhely, 2006.
4. BARDI Nándor: *Az erdélyi magyarok Romániában 1918–1922*, História, 2008/6–7.
5. BARDI Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*, Aetas, 1993/3.
6. FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó*, Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2019.
7. GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*, Primus, Budapest, 1989.
8. IANCU, Gheorghe (szerk.): *Justiție română în Transilvania (1919)*, Ecumenica Press, Kolozsvár, 2006.
9. IANCU, Gheorghe: *Erdély, a Bánság és a Magyarországi Román Területek Kormányzótanácsa = Impériumváltás Erdélyben 1918–1920*, szerk. KOVÁCS Kiss Gyöngy, Komp-Press Kiadó és Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020.
10. JAKABFFY, PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938)*, Studium, Budapest, 1939.
11. L. BALOGH Béni: *A föderalizmustól az egyesülésig. Alexandru Vaida-Voevod és Nagy-Románia megteremtése*, Pro Minoritate, 2018.
12. L. BALOGH Béni: *Erdély megszerzése – Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban = Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 1920.
13. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*, I. kötet, Budapest, 1898.
14. MATEI, Alin-Victor, OBREJA, Daniel-Cosmin, MARGÁRIT, Sorin: *Centenarul intrării armatei române în Budapesta*, Monitorul Oficial, Bukarest, 2019.

⁸⁰ Lutilszky Jenő (1888–1944) igazságügyi osztályfőnök, később államtitkár.

15. MIKES Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*, I–II, Brassói Lapok, Brassó, 1931.
16. MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Studium, Budapest, 1941.
17. MÓRICZ Miklós: *Grandpierre Emil csak a munkájának él, a közéleti szerepléstől teljesen visszavonult*, Brassói Lapok, 1928. december 20.
18. ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*, Kossuth, Budapest, 1983.
19. PÁL Judit: *Főispánok és prefektusok 1918–1919-ben. A közigazgatási átmenet kérdése Erdélyben*, Századok, 2018/6.
20. PAPP, Ioan P.: *Instaurarea justiției românești în Ardeal*, Transilvania, 1945/1–2.
21. ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*, Helikon, Budapest, 2018.
22. SZÁSZ Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén*, Századok, 1972/2.
23. TÓTH Szabolcs: *A háromszéki királyi törvényszék székhelyéért folytatott küzdelem, 1875*, Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2009.
24. VERESS Emőd: *A jogegységesítés útvesztői. Polgári perjog Erdélyben 1928/1920 és 1945 között*, Rubicon, 2019/9–10.
25. VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019.

E LAPSZÁM SZERZŐI

Ábrahám Barna

PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK, Budapest
e-mail: abraham.barna67@gmail.com

Andrási Dorottya

PhD, egyetemi docens, PPKE JÁK, Budapest
e-mail: andrasi.dorottya@jak.ppke.hu

Csernus-Lukács Szilveszter

tudományos munkatárs, Herder Intézet, Marburg,
doktorjelölt, Marburgi Egyetem,
doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem
e-mail: szilveszter.csernuslukacs@herder-institut.de

Bethlendi András

PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola
e-mail: andras.bethlendi@gmail.com

Fazakas Zoltán József

egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK, Budapest,
kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
e-mail: jozsef.zoltan.fazakas@mfi.gov.hu

Gera Anna

tanszéki demonstrátor, ELTE ÁJK, Budapest
e-mail: annacasea@gmail.com

Juhász Imre

PhD, egyetemi docens, ELTE ÁJK, Budapest,
alkotmánybíró, Magyarország Alkotmánybírósága
e-mail: juhaszi@ajk.elte.hu

Szentgáli-Tóth Boldizsár

tudományos segédmunkatárs, ELTE ÁJK, Budapest,
tudományos munkatárs, MTA TTK JTI, Budapest
e-mail: totboldi@gmail.com

Szeredai Norbert

PhD-hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar Doktori Iskola
e-mail: szeredai.norbert@gmail.com

Veress Emőd

PhD, egyetemi tanár, Sapientia EMTE JTI, Kolozsvár
kutatóprofesszor, főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
e-mail: emod.veress@mfi.gov.hu

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5–6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emalcim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **félidézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint *„az ő jögalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármi kötelmi jögalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla”*.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- a **kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerürendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családnevét, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, (ábécé sorrendben) sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás, teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím..., i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerzős művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről = Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.
2. *Uo.*, 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok...*, *i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. *Uo.*, 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits...*, *i. m.*, 76.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrekció elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

ERDÉLYI JOGÉLET

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül.

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.